

RINGERIKE

1994 - 95

RINGE

Denne siden er blank

RINGERIKE

1994-95

(Hefte nr. 66)

Utgitt av

RINGERIKES MUSEUM
RINGERIKE UNGDOMSLAG
RINGERIKE HISTORIELAG

Redaksjon

GUDMUND BAKKE (redaktør)

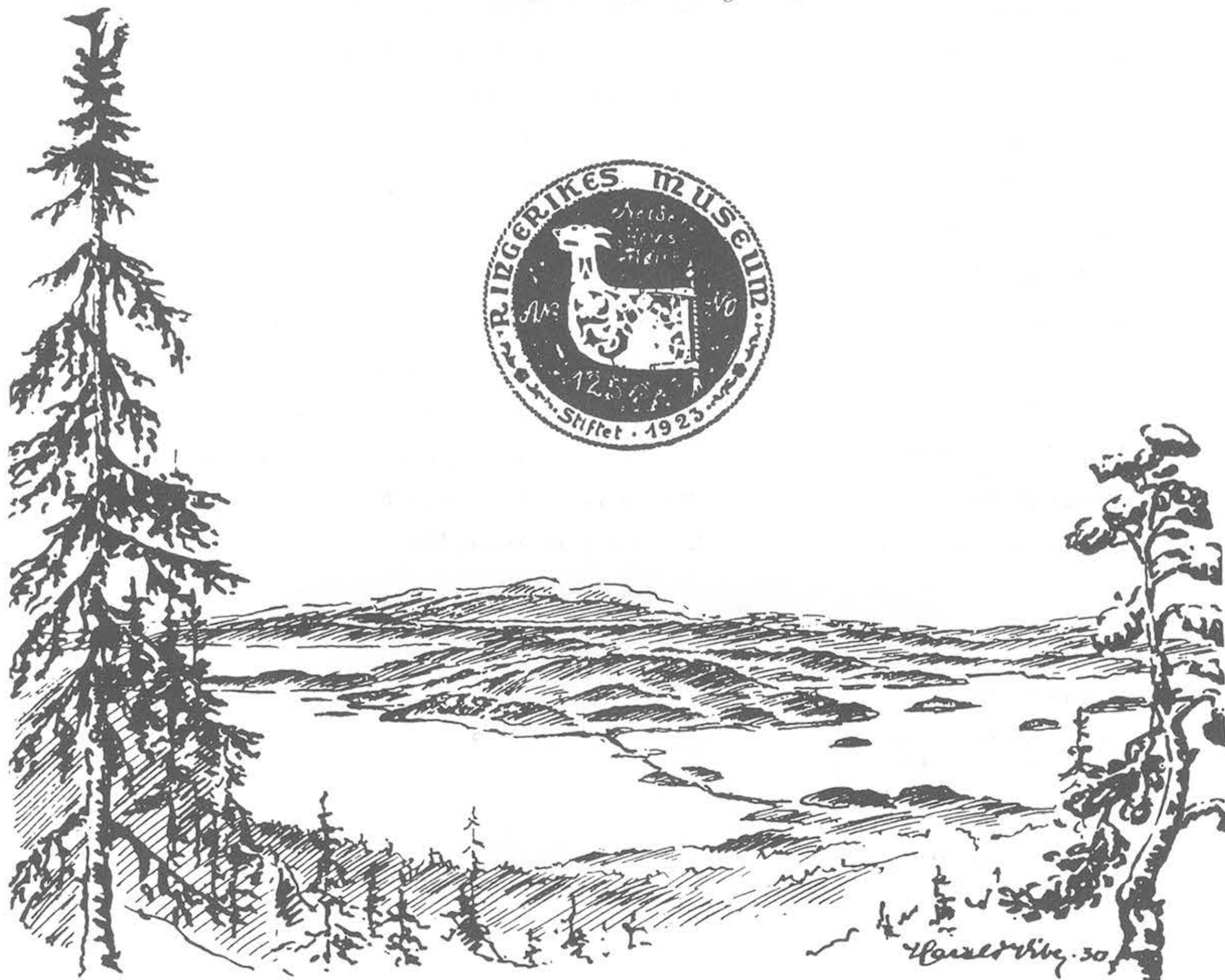
BJØRN KNOPH

INGEBJØRG LILJEDAHL

FRED HARALD NILSSEN

OLAV NORHEIM

TRYGVE GJERALD (forretningsfører)

Innhold

HARALD SOLBERG	Skogen (dikt)	3
	Olav i nytt lys (leder)	4
BJØRN KNOPH	Flypioneren Leif Dietrichson	5
FRED HARALD NILSSEN	Maleren A. C. Svarstad fra Hole.....	9
FRITHJOF RUDSTADEN	Mannsbunaden fra Ringerike	14
GUDMUND BAKKE	Engebret Moe Færden.....	17
PER CHR. HURUM	Militært motstandsarbeid 1940-45	24
OTTO FRYDENLUND	Rugfinner og svedjebruk	31
JAN SOLGÅRD	Ringerike Nikkelverk.....	34
GUDMUND BAKKE	Krigsfangeleiren på Vågård	40
ELLING M. SOLHEIM	Russiske fanger (dikt)	43
FRED HARALD NILSSEN	Ringerike Ungdomslag 75 år	44
JAKOB ASCHIM	Hov gård	47
OLAV NORHEIM	Enno ei Krokkleiv-teikning	52
A. H. WAKER	Karl den 15. og kona på Kleiva.....	53
RAGNVALD LIEN	Utvandrere fra Strømsåttbygda.....	54
	«Lettesteinen» i Ådal.....	55
OLAV NORHEIM	Olav Haraldson.....	56
JENS E. FJELD	Hønefoss Brennevinsamlag	61
JAKOB ASCHIM	Bygdeslakteren.....	62
BJØRG JENSEN	Evako-folket	64
OTTO FRYDENLUND	Modell av Hønefossen anno 1854	65
	Karoliner og dragon	68
KRISTIAN DYRDAL	Stedsnavn og elvenavn	69
SVERRE GRIMSTAD	På setersti til Spålen	71
ARNE CHR. BERG	En bispeferd over Ringerike i 1594	75
PETER TANDBERG	Pinsetur med biskop Jens Nilssøn.....	76
	Årsmeldinger	77

FORSIDEBILDET:

Han var best kjent som «Kandidaten». Engebret Moe Færden (1849–1920) fra Klækken i Haugsbygd viet sitt liv til ungdommen og folkeopplysningen, og kan med rette omtales som en av Ringerikes store sønner. (Buskerud Fylkesfoto)

Skogen

*Jeg lengter til skogen,
til lyngkantet vei,
og aldri har noen
vel lengtet som jeg.*

*Til strender og viker,
av ensomme vann,
til blånende riker
bak åsenes rand.*

*Til løkker og voller
ved skogboens grend,
til granmørke koller
og vindherjet brenn.*

*Til hytten og stuen
med torvtekket tak,
med langved på gruen
i gnist og i sprak.*

*Til sangen og suset
fra bergkløft og ur,
når høsten rundt huset
vil blåse på lur.*

*Til jegerens nying
og huggerens bål,
til vårdagens grying
med tiur som mål.*

*Til myrklopp på moen,
hvor fløtt-torven skalv,
til snaret hvor elg-koen
føder sin kalv.*

*Jeg lengter til freden
ved skogvinds akkord,
mitt drømmelands Eden
er skogboens gård.*

Harald Solberg

OLAV I NYTT LYS

Årets utgave av det lokallhistoriske heftet "Ringerike" - det 66. i rekken - er preget av at vi snart går inn i et år som vil stå i jubileenes tegn.

I 1995 er det 50 år siden nordmennene kunne feire slutten på fem års okkupasjon. "Ringerike" markerer det med en artikkel om motstandsarbeidet i distriktet det siste krigsåret, skrevet av en som selv var med, Per Chr. Hurum.

Like storslått som fredsfeiringen, vil markeringen av 1000-års-jubileet for kristendommens innføring i Norge og Hellig Olavs fødsel bli. Både Snorres kongesagaer, tradisjoner og sagn knytter Olav Haraldson til Ringerike. Det var her han vokste opp, hos mora Åsta og stefaren kong Sigurd Syr.

I årets hefte bringer vi en artikkel som setter et kritisk søkelys på Olav den hellige. Med bakgrunn i nyere historieforskning tegnes et bilde av en mann som likner svært lite på det bildet vi helst vil ha av vår evige konge. Ikke bare er han liten, tjukk og upopulær - det stilles også spørsmål om hans tilknytning til Ringerike.

Å antyde at Olav Haraldson hadde sitt barndomshjem i Mjøs-traktene og at Sigurd Syr var konge på Toten eller Hedmark, er en brannfakkel. At denne settes fram i heftet "Ringerike" idet vi står foran feiringen av et storslått Olavs-jubileum, er hard kost for oss ringerikinger. I redaksjonen er vi klar over dette. Men vi har likevel ønsket å bringe artikkelen, fordi vi rører ved et vesentlig spørsmål om hva vi ønsker at heftet "Ringerike" skal være.

Siden 1922 har heftet samlet og formidlet en utrolig mengde lokallhistorisk kunnskap om Ringeriksbygdene. Som kildesamling er den uunnværlig for alle som ønsker å fordype seg i vår spennende, lokale forhistorie. Når noen av dagens historieforskere kommer med antydninger som snur opp-ned på våre etablerte oppfatninger, bør vi stille heftets spalter åpne så også disse blir kjent. Vi kan ikke gå rundt i vår lille andedam og tro at verden står stille, og at den viten vi har om fortidas historie er uomtvistelig rett.

Men hva Hellig Olavs tilknytning til Mjøs-traktene angår: Historieforskerne som det refereres til ser suverent bort fra lokale tradisjoner -

eller mangel på slike - i de bygder som er nevnt. Verken på Toten, Ringsaker eller andre steder på Hedmark finnes noen lokal tradisjon om at Olav Haraldsons barndomshjem har ligget der. På Ringerike er denne tradisjon grunnfestet.

At Snorre har tatt feil av Ringsaker og Ringerike er ikke usannsynlig. En historieforteller som skriver historien 200 år etter at den skjedde, kan lett gå på slike feil. Men de stedsnavn, tradisjoner og sagn som knytter Olav til Ringerike, kan ikke feies så elegant under teppet. Disse har levd fra slektledd til slektledd og er vel ikke noe man bare har diktet opp, på et gitt tidspunkt?

Å diskutere politikk fra tusen år tilbake kan være like fengslende som dagens EU-debatt. Historien blir vi aldri ferdig med. Men vi må være åpne for nye synspunkter, nye måter å tolke historien på. Derfor hører artikkelen om Olav Haraldson hjemme i årets hefte.

I lokalavisen har vi hatt en debatt i høst om Anna Colbjørnsdatter. Er det Annas jordiske levninger som ligger i krypten under Norderhov kirke, eller er det ikke? I heftet du holder i hånden, bringer vi en artikkel om Engebret Moe Færden, eller "Kandidaten", om hvem det er sagt at ingen kjente Ringerikes historie bedre. Rundt århundreskiftet var kandidaten hyppig gjest i hjemmet til datidens historiske guru i Norge, professor Yngvar Nielsen. Det fortelles at Færden beretter historien til professoren om Annas lik, som slett ikke er Anna, men en generalinne! Hvortil Yngvar Nielsen bemerker: "Det vilde være synd å berøve kirketjeneren fortjenesten."

Historien er fortalt av Nielsens sønn Roar Tank, som gikk i farens fotspor og selv ble professor i historie.

Vi begynte med jubileer, og avslutter med enda et. I 1994 er det 125 år siden A. C. Svarstad ble født i Hole. I årets hefte tegner vi et bilde av "den glemte kunstner", som vel er best kjent som Sigrid Undsets ektemann. At en bondegutt fra Hole har gått inn i historien som Oslos maler, er ukjent for de fleste av oss. Kan det være en utfordring for en av de lokale kunstforeninger, å hedre A. C. Svarstad med en utstilling i jubileumsåret?

LEIF DIETRICHSON

FLYPIONEREN FRA HØNEFOSS

Luftforsvaret har markert sitt 50-årsjubileum i år. Historien om norsk militær flyging går lengre tilbake enn som så, og en hønefossmann var blant pionerene. De første norske flygere var på vingene i 1912. Leif Dietrichson ble utdannet som marineflyger i 1916

på kurs nr. 2 ved "Flyverskolen". Han fikk internasjonalt sertifikat nr. 17. Det som først og fremst gjorde gutten fra Stabellsgate i Hønefoss landskjent, var hans deltakelse i to av Roald Amundsens ekspedisjoner.

AV BJØRN KNOPH

Men han gjorde seg bemerket langt tidligere. I november 1918 opplyste Ringerikes Blad at løytnant Dietrichson hadde fløyet 1000 kilometer på åtte og en halv time. "Dette er for Øieblikket den længste Flyvning paa en Dag i Norge", skrev avisen som også opplyste at løytnanten hadde en stor bensintank ved "apparatet". Men han foretok flere mellomlandinger, så tanken kan vel ikke ha vært stor nok for en så lang distanse. Flyet var en Sopwith Baby.

I 1923 deltok han i den første flyging foretatt til Svalbard. Denne turen ble foretatt som sikring for Roald Amundsen som hadde planer om å fly fra Alaska til Svalbard. I 1925 fulgte så ferden med flybåtene N24 og N25 til 88 grader nord. Hensikten var å finne hva som måtte eksistere av land mellom Svalbard og Nordpolen, foreta meteorologiske undersøkelser og måle hvor dypt havet er.

Risikabel tur

I våre dager ville ingen finne på å legge ut på en så hasardiøs tur. Datidens flymotorer var ikke så driftssikre som dagens, og navigasjonsmidlene var primitive etter dagens standard. Flyene hadde ikke radioutstyr. Det var bestilt, men kom ikke fram i tide. Ikke savnet de det heller, bemerket Amundsen, men resultatet ble at

«Nu legger jeg op - nu får andre fortsette, men skulde nogen i nord eller syd trenge min hjelp, så står jeg til tjeneste,» sa Roald Amundsen, da polflukten var fullført i 1926. Da «Italia»-tragedien to år efter rystet verden, drog han til hjelp for Nobile og hans italienske besetning, ledsaget av premierløytnant Leif Dietrichson. (Foto fra boka «Roald Amundsens opdagelsesreiser» (minneutgave), Gyldendal, Oslo 1930).

hele Norge levde i uvisshet om deres skjebne i 29 dager.

Forøvrig var ekspedisjonen etter forholdene godt forberedt. Amundsen hadde rik erfaring fra polare strøk. Han hadde flygerne Hjalmar Riiser-Larsen, senere Luftforsvarets første sjef, Oscar Omholt og Leif Dietrichson som støttegruppe. De to flyene ble bekostet av amerikaneren James W. Ellsworth som forærte Amundsen 85 000 dollar. De ble brukt til anskaffelse av to Dornier-Wal flybåter bygget av duraluminium i Italia. De var utstyrt med Rolls-Royce motorer på 720 hestekrefter. Hvert fly hadde to motorer og propeller – en som trekker flyet fram og en som skyver.

Dietrichson prøvfløy N24 før overtagelsen. Sammen med Riiser-Larsen var han i Bedford i England og kjøpe inn to engelske styrekompass. Flyene ble også utstyrt med andre navigasjonsinstrumenter og med loddskudd for å måle hvor dypt havet var. Ellers hadde de med ski og skikjelker for det tilfelle at de måtte gå tilbake til Spitsbergen, telt, foto- og filmutstyr, primuser og metapparater osv osv – alt basert på Amundsens store erfaring. Provianten var beregnet å rekke for 30 dager. Den besto av pemikan, sjokolade, kjeks, melkepulver og malt-melk – og det skulle vise seg at det ble meget snaue rasjoner.

Flyene ble fraktet i demontert tilstand med båt til Tromsø og videre til Kings Bay på Spitsbergen.

Velkommen igjen i morra

“Velkommen igjen i morra” ble det sagt ved starten fra Kings Bay 21. mai 1925. Flyene var bygget så de kunne starte på is, og det gjorde de ved avgangen fra Kings Bay. Amundsen skriver: “Det går henover isen som en stormvind – høyeste ytelse 2000 omdreininger. – Et brårykk: Vi er i været!”

De to flyene gled side om side nordover langst vestkysten av Spitsbergen time etter time, forbi de syv isbreer og videre forbi Danskeøya og Amsterdamøya. Så møtte de snart tåke. Kl. 1.15 om morge-

nen melder den tyske mekanikeren H. Feucht i N25 at halvparten av bensinen var oppbrukt. Landing burde forsøkes. En av motorene fusket forøvrig sterkt. Riiser-Larsen landet på vann full av sørpe og småis med høye skrugarer på begge sider med millimeters klaring, med Amundsen og Ellsworth som spente tilskuere.

N24 var lekk

Dietrichson landet et stykke borte. Han var klar over at bunnen var blitt revet åpen ved starten på isen, men bestemte seg for å fortsette flukten for ikke å virke hemmende på N25. Han mente at det var bedre å risikere livet enn å stoppe ferden.

Amundens kommenterte dette med å si at “jeg vet der finnes folk som trekker på skuldrene og sier: Dumdrstig. Jeg tar av meg hatten og sier: Mot – et strålende, ubetvingelig mot. Gid vi hadde mange slike karer!”

Etter landingen fulgte et kolossalt slit med å sikre flyene. Det tok Dietrichson og hans mannskap, James W. Ellsworth og premierløytnant Oskar Omdal, tre timer å få snudd baugen mot råken. Omgivelsene var deprimerende med hauger av is og lange skrugarer på aller bauer og kanter. En inspeksjon viste at flyet var lekk, og de måtte pumpe. Omdal begynte å arbeide med en av motorene som hadde defekte eksosventiler.

De følgende netter tilbrakte de tre i telt og frøs bitterlig. Kontakt mellom de to flyene ble oppnådd ved hjelp av semafor. Den 24. mai forsøkte mannskapet på N24 å ta seg fram til N25 over høye skrugarer og iskosser. Innimellom kunne de bruke skiene og sprengløpe over råker med nyis som bølget under dem. Forsøket måtte oppgis, og etter sju timer var de tilbake ved N24.

I vann til halsen

Dagen etter fikk de startet den første motoren og kjørte N24 opp på en slipp av is så langt det gikk. Deretter la de påny i vei mot N25. Plutselig befant Dietrichson seg i vann til

halsen med en sekk på 40 kilo på ryggen. Han ropte, og så forsvant Omdal. Ellsworth krøp mot Dietrichson og rakte ham en ski. Da klarte Dietrichson å få ryggsekken og deretter seg selv opp på isen. De to klarte så å få den utmattende Omdal opp på isen etter å ha kuttet av ham sekken. Ellsworth fikk senere medaljen for edel dåd i gull for sin innsats. – Redningen hadde ellers vært at de ikke hadde festet skibindingene og at de hadde oppblåste redningsbelter.

Etter 40 minutter kom de så fram til N25 der alle seks tok opphold i flyet enda så trangt det var. Noen dager senere hentet de et bensinfat og mesteparten av provianten fra N24.

Seks startbaner

1. juni begynte de seks å opparbeide en startbane på isen. Det ble et forferdelig blodslit. Nyisen var slett og fin lange strekninger, men det var partier med flak på kant og sprekker og ujevnheter som skaffet mye arbeid. De hadde heller ikke redskap som var særlig egnet. Dietrichson arbeidet med en lang aluminiumstang, Omdal med stativet til filmapparatet, og ellers brukte de kniver, økser og isanker mot skrugarer og svære isvegger som måtte fjernes, og så var det bunnløse svelg som måtte fylles med is.

De slet hardt på lite mat, og etter åtte dager måtte dagsrasjonene settes ned fra 300 til 250 gram. Den dagen arbeidet de fra 4 om morgenen til 4 morgen den neste dag. På det døgnet opparbeidet de startbane nr. 5, men måtte oppgi den etter et forsøk. Den 10. juni begynte de å arbeide med startbane nr. 6. Den var 500 meter lang og 12 meter bred og var dekket av et tre fot dypt vått snølag. Snøen tråkket de til, og da det frøs til ble det en brukbar startbane etter at de hadde fjernet noen hundre tonn langstrakte isdannelse.

Endelig lyktes det

Fire dager etterpå ble det foretatt to mislykkede startforsøk. Dagen etter var alternativene: Enten å lyk-

kes med å få det overlastede flyet i værret, eller å begi seg til fots sør-
over. Med Riiser-Larsen i fører-
setet startet de. Det ristet og skaket,
skalv og pep, og opp kom de. Die-
trichson var navigatør, og det med
få hjelpemidler. Riiser-Larsens pre-
stasjon var et mesterstykke, og det
samme var navigeringen, skrev
Amundsen.

Det var 850 kilometer flukt med
døden som nærmeste nabo. Man
hadde ingen erfaring med naviga-
sjon i luften i disse egne. Hvor var
Spitsbergen? – Der – en høy gli-
trende fjelltopp! En styreledning
som kjørte seg fast gjorde det nød-
vendig å lande i sterk kuling. Sjøen
gikk høy og krapp – i Hinlopen-
stredet erfarte man senere. Forsik-
tig kjøring mot sjøer av veldige
dimensjoner i ca en time og de
kom under land. "Apparatet" ble
fortøyet til en storis, og alle bega
seg i land og sprang som barn
rundt på de store steinene.

Mens Omholt forberedte kvelds-
maten, fullførte Dietrichson sine
beregninger. Man var på Nordkapp
på Nordostlandet, nøyaktig hva
man hadde satt kurs for om morgne-
nen, heter det. Var selve flukten et

mesterstykke, var navigeringen det
ikke mindre. En glansprestasjon var
det, sa Amundsen.

Mens dette foregikk kom en liten
fangstskute glidende! De ble ikke
oppdaget og startet derfor "appa-
ratet" og tok igjen kutteren "Sjø-
liv" av Balsfjord som skyssset dem
til Kings Bay.

Der må vi tro at de ble tatt godt
imot av de gamle vennene og av
kaptein Blom på Heimdal og pre-
mierløytnant F. Lutzow-Holm
med luftflåten som skulle på ving-
ene for å lete etter dem. Maten
smakte, og det var sikkert ikke
ubehagelig å bli kvitt månedsgam-
mel skitt og skjegg i badstuen.

Deretter fulgte en triumferd
hjem til Norge og langs kysten til
Oslo. Dietrichson ble utnevnt til
kommandør av St.Olavsordnen 1.
klasse for "fremragende medvirk-
ning til gjennomførelse av Roald
Amundsens polflyvning".

"Latham"s siste ferd

I juni 1928 nødlandet den italiens-
ke Umberto Nobile og hans
mannskap med luftskipet "Italia"
på et isflak nord for Svalbard.

Roald Amundsen og Leif Dietrich-
son stilte opp for å være med på
ettersøkningen. Frankrike stilte til
disposisjon flybåten "Latham"
med mannskap. Ved en komplisert
redningsaksjon ble Nobile og sju
av hans mannskap på 15 berget.

"Latham" startet fra Tromsø 18.
juni kl. 16 med nok bensin for 19 –
20 timer. De siste radiosignaler fra
flyet hørte Geofysisk institutt i
Tromsø kl. 18.45. Flyet var da
omkring 50 nautiske mil sør for
Bjørnøya. Den 31. august ble en av
flybåtens fløtører funnet drivende i
sjøen utenfor Fugløy, og det ble
klart at Roald Amundsen, Leif Die-
trichson og den franske besetning-
en var omkommet. Fører av flyet
var korvettkaptein Guilbaud, og
hans mannskap var marineløyt-
nant Cuverville, førstemekaniker
Brazy og radiotelegrafist Valette.
Årsaken til ulykken er aldri brakt
på det rene. All sannsynlighet taler
for at flyet falt i sjøen i nærheten
av Bjørnøya. Den 14. desember
1928 kl. 12 ble deres minne hedret
ved to minutters stillhet under
hvilken alle blottet sine hoder og
kirkeklokkene ringte over hele lan-
det.

Far og sønn fikk samme skjebne

Om hundre år er allting glemt,
heter det. Men ennå lever det folk
som husker flygerhelten Leif Die-
trichson. Han var født i Hønefoss i
1890, og da vårt århundre var ungt
bodde fru Bergitte Dietrichson og
barna i gullsmed Jørgensens hus i
Stabellsgate. Faren, lege Gustav
Dietrichson som var en sentral
person i Hønefoss og medlem av
formannskapet, var død i 1896, og
moren tok imot pianoelever. Søn-
nen Leif ble marineflyger og skrev
sitt navn inn i norsk flyhistorie og
polarhistorie. Han var med på
Roald Amundsens vågale flyferd
til 88 grader nord. Han gikk i
døden sammen med Amundsen i
1928 på unnsetningsferden med
"Latham".

Han tok middelskoleeksamen i
Hønefoss i 1905 med karakter Til-
fredsstillende, og den høyere sko-
les protokoll forteller at han tidli-
gere hadde gått på Hønefoss fol-
keskole i tilsammen tre år og på
Vestheim skole i Kristiania i to år.

Opplysningene som foreligger
forteller ikke hva han foretok seg
etter middelskoleeksamen. Man
fristes til å tro at han var til sjøs
som mange unge gutter var den
gang. Kravet for å komme inn på
Sjøkrigsskolen var middelskoleek-
samen og fartstid til sjøs.

Han ble sjøkadett i 1908. Sjømili-
tære Samfunds kalender opplyser
at han ble sekondløytnant i 1911,
og Befalsrullen for Sjøforsvaret
forteller at han var på panserski-

pet Sleipner i 1912. Da fikk han
permisjon for å være 2. styrmann i
Det Bergenske Dampskibsselskap.
Han kom tilbake til marinen, og
ble utnevnt til premierløytnant i
1914 og kaptein i 1928.

I 1914 ble han sjef på en torpedo-
båt, og var det til han i 1916 begyn-
te på Marinens Flyveskole og ble
flyger. Det tilsier at han var en av
de første nordmenn med flysertifi-
kat. Han er oppført som innehaver
av internasjonalt sertifikat nr. 17.
Hans kollega på flyturen til 88 gra-
der nord, Hjalmar Riiser-Larsen,
som ble Luftforsvarets første sjef,
fikk sertifikat nr. 6 i 1915.

Fra 1917 gjorde Dietrichson tje-
neste i Marinens Flyvevesen, og i
1918 tok han militær flygerutdan-

Den 24. mai begynte vi alle seks det avsluttende arbeide med å bringe maskinen op og i sikkerhet. (Foto fra boka «Roald Amundsens opdagelsesreiser» (minneutgave), Gyldendal, Oslo 1930).

nelse i England. I årene 1918 – 20 og 1926 – 28 var han sjef for Kristiansand Flystasjon. 1924 – 25 var han sjef for Karljohanvern i Horten. I 1922 hadde han seks måneders permisjon for å reise i utenriksfart. I 1923 var han tilbake på Sleipner og deltok i et radiokurs i marinen. Høsten 1920 søkte han permisjon i seks uker for å reise til Kristiansand for å inngå ekteskap og for å reise til utlandet, til København og Berlin. Hans tilkommende var Gunvor Jebsen. Deres eneste barn, Gustav, ble født i 1921.

Gustav fikk samme skjebne som faren. Han tok artium og landbruksskole. Han dro til Sverige i desember 1941 og kom til England i juli 1942 som blindpassasjer på en leidebåt. Han ble utdannet til navigatør i Canada og tjenestegjorde i det britiske flyvåpen RAF som navigasjonsoffiser på et Lancaster bombefly. Han falt 20. april 1945 under et bombeangrep på Regensburg i Sør-Tyskland, og der er hans gravsted. Gustav Dietrichson ble tildelt Krigsmedaljen med stjerne post mortem.

I 1939 behandlet Hønefoss skolestyre et forslag fra disponent Rolf Wiborg Thune om å reise en bauta over Leif Dietrichson. Etter en langvarig saksbehandling ble minnesmerket reist helt nederst i Søndre park. Når parken nå er utvidet opp til Kongensgate, må det være verd å overveie å flytte minnesmerket så det får en mer fremtredende plass. Det er ellers kommet fram forslag om å oppkalle en gate etter Leif Dietrichson.

– Fortsettelse side 84.

ARTIKKELFORFATTEREN

Bjørn Knoph (født 1928 på Nordstrand i Aker) er journalist i Ringerikes Blad og har skrevet en rekke artikler med lokalhistorisk innhold både i aviser og tidsskrifter. Før han ble ansatt i Ringerikes Blad, var han i 20 år bestyrer av Fremtidens Hønefosskontor.

Leif Dietrichsons bauta i Søndre Park i Hønefoss. (Foto: Even Westbye).

Holeværingen som ble Oslos maler

På Røysetangen har maleren Anders Castus Svarstad (1869-1943) fått en minnestein. Like taus som steinen, synes ettermælet av holeværingen å være. To biografier om Sigrid Undset de siste årene har imidlertid vært

med å kaste lys over holeværingen A. C. Svarstad. Her kommer det fram hvilken dårlig familiemann han var, hvor omstridt han var og at oppveksten på Røyse ga ham næring til rasis-tiske tanker.

Av FRED HARALD NILSSEN

Når han blir omtalt som ektemannen til Norges fremste kvinnelige forfatter, blir Svarstad framstilt som en enstøing — bondetampen som ville bli kunstner. Både Gidske Anderson og Tordis Ørjasæter tegner et lite flatterende bilde av A. C. Svarstad. De har gått i Nini Roll Ankers spor og viser beundring for hvilket slit Sigrid Undset utsatte seg for i ekteskapet. I boka "Min venn Sigrid Undset" fra 1946 lar Roll Anker være å kommentere ekteskapet. Hun nøyer seg med å belyse hvor vidt forskjellige forhold kvinner og menn arbeider under og hvor ulike krav som stilles dem.

Oslo-maler

Ingen forteller imidlertid at Svarstad også er utpekt som "Oslo-maleren par excellence". Også de som beundrer A. C. Svarstads malerkunst, synes at det er merkelig at bondesønnen fra Røyse skulle bli utpekt som hovedstadens maler. Svarstads første møte med hovedstaden var som gutt i følge med faren på markedsreiser. De tok inn på mørke og triste losjihus. Da Svarstad seinere kom til Kristiania som malersvenn, var det heller ikke byens lyse sider han lærte

A. C. Svarstads "Portrett av Sigrid Undset" (1911), olje på lerret, 103,5 x 72,2 cm. Maleriet tilhører Rasmus Meyers Samlinger, Bergen. (Foto: Geir S. Johannessen/Henriksen A/S, Bergen).

å kjenne. Likevel kom han til å elske alle byens sider, skitne røner og bakgårder, rødsvarte fabriker med himmelstrebende skorsteiner, byens særpregede områder, elegante villastrøk og bortgjemte utkanter av byen.

Det stemmer ikke helt at han bare var bymaler. Sørjordshaugen som ble fraskilt farsgården da familien måtte gå fra den, var tilholdssted mange somre. Herfra hentet han motiver fra Ringeriksnaturen.

Det blir sett på som et paradoks at en holeværing av bondeslekt skulle bli berømt for bymalerier. Gjennom hele sitt livsvirke gjorde han det til et kall å male Oslo. I et halvt hundre år virket han som Oslos maler. Det viser en gjennomgang av katalogene fra de utstillingene som er arrangert for ham etter 2. verdenskrig. De som har forsøkt å finne forklaringen, har måttet slå seg til ro med at det paradoksale ved Svarstads særegenhet i seg selv er en forklaring god nok. Svarstad sto utenfor den sosiale og kulturelle hovedstrøm. Han kom fra små kår og var selv lært. Han lignet ingen andre i den norske malerkunsten.

To malerperioder

Svarstads malervirke kan deles grovt i to perioder. Det går et skille, riktignok ikke så sterkt, i 1919. I likhet med mange andre kunstnere førte de første etterkrigsåra til en lite produktiv periode. Svarstad dro utenlands i 1920. Sønnen Hans B. Undset Svarstad skriver: "Det kan neppe være tvil om at tross den rike fruktbare utvikling Svarstad tilbakela gjennom hele sin bortimot 50-årige kunstnerbane, så betegner allikevel årene etter 1920, og særlig etter 1930, både mindre vesentlige og mindre fengslende avsnitt i hans løpebane. De viser riktignok allsidigheten i hans talent, men dettes mest storlagne sider er de som kommer fram i hans ungdomsverker." Det er hans store arbeider fra den tidlige tiden som rettferdiggjør en så sterk

A. C. Svarstad. Portrett 1899 av Torstein Torsteinson. (Nasjonalgalleriet).

"Han var ingen skjønnhet. Men han var et menneske man la merke til, høy og mager og søvngjengeraktig langsom i bevegelsene, med lange armer som hang rett ned. Han hadde en bitende ironisk tone, som plutselig kunne høres i kommentarer av helt kategorisk karakter. Ellers var han omtrent like taus som Sigrid selv. Men det mest slående ved mannen var hans hode; fuglelignende, med skarp profil: en kraftig nese og en stor sensuell munn."

(Fra Gidske Andersons Undset-biografi.)

karakteristikk som maleren Hans Finne-Grønns djerve og dristige uttalelse i forordet til katalogen over Svarstads utstilling i Stockholm våren 1940, der det heter: "Disse verkene vil bli stående som usårbare momenter tvers igjennom alle retninger i kunstens historie."

Fra 1927 merkes en litt lysere tone i Svarstads Oslo-motiver. Han hadde da flyttet fra østkanten til Gabelsgate. Derfra lot han seg inspirere av utsikten mot Bygdøy og Oslofjorden.

Livsløpet

Svarstad kom til verden under gode kår 22. mai i 1869. Han var sønn av bonde Guldbrand Hansen Svarstad og Maren Guldbrandsdatter Gonnæs.

Farslekta hadde tidligere eid gården Hundstad hvor faren var født. Lengre tilbake i tida hadde Ullern vært i slektas eie.

På grunn av uheldige økonomiske plasseringer, måtte faren selge gården på slutten av 1870-tallet. I følge A. Lagesens bok "Ringerik-

ske slekter", kjøpte faren gården i 1861. Gården omtales som en av Svarstad-gårdene, "det senere bruks nr. 5". Etter salget av gården, begynte faren å livnære seg som husmaler. Han tok også på seg dekorasjonsarbeider. Sønnen

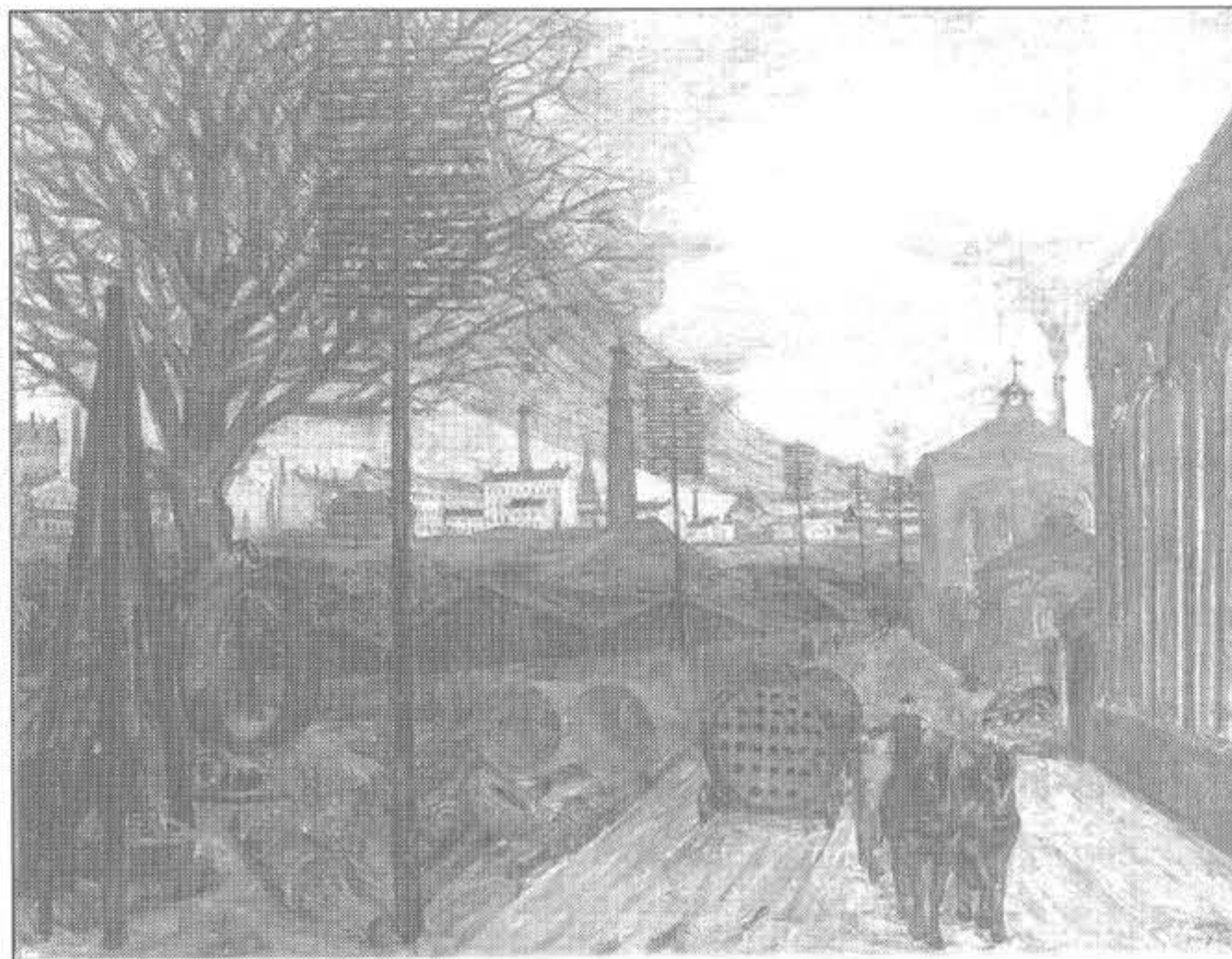
Anders fulgte faren på slike oppdrag. Det påvirket ham til å ville bli kunstmaler. Han måtte slite seg fram på egen hånd. 15 år gammel dro han i malerlære hos farens fetter, håndverksmaler Niels Hunstad på Lillestrøm. Et par år etter begynte han på Den Kongelige Tegneskole i Kristiania og tok kveldsundervisning i teori som håndverksmaler. Han ble frarådet av læreren på tegneskolen å forsøke å bli kunstmaler. Da begynte han som dekorasjonsmaler, og var så dyktig at han fikk håndverksstipend 26 år gammel. Dermed kunne han reise ut i verden. Han innledet en lang rekke utenlandsreiser. Først dro han på svennevandring som håndverksmaler til Danmark og Tyskland. Fire år seinere dro han til USA hvor han livnærte seg ett år som dekorasjonsmaler. Da han vendte tilbake til Norge, begynte han igjen på Tegneskolen, men ble nok en gang frarådet å satse på en kunstnerbane.

Med et nytt håndverkerstipend reiste han til Paris hvor han oppholdt seg vinteren 1897-98. Han klarte å komme inn på Academie Colarossi. I Paris møtte Svarstad den franske maleren Henri Rousseau. De hadde samme utgangspunkt som kunstnere. De overså akademiske konvensjoner som "den riktige anatomi" eller "det korrekte perspektiv", delvis av mangel på utdannelse. De hadde blikk for storbyenes maleriske verdi: Det banale, det allminnelige, det dagligdagse motiv.

Svarstad fikk antatt "Fabrikkpiken" på Statens utstilling. Han malte fabrikker og arbeidsliv i byene. I denne perioden trodde han at arbeiderne kunne skape et bedre samfunn. Likevel bruker han ikke motivene i politisk sosialpropaganda. Det som inspirerte ham var at byene åpenbarte menneskelig virkelyst og arbeidstrang.

Da Svarstad kom hjem etter

A. C. Svarstads "Myrens mekaniske verksted", 1906. Olje på lerret 104x134 cm. Tilhører Bergen Billedgalleri.

Paris-oppholdet, begynte han å male Kristiania, fra havna, Akershus, Ekeberg og Hammersborg. "Myrens mekaniske verksted" fra 1906 vekker oppsikt og blir hans store gjennombrudd. Han får Houens stipend. Da reiser han til Belgia. I disse årene er Svarstad bare opptatt av byer.

I 1925 ble han innstilt av Bildende kunstneres styre som Christian Krohgs etterfølger som professor ved Kunstakademiet. En storm av protester fra flere yngre kunstnere gjorde at han ikke fikk professoratet i 1926. Sammen med Søren Onsager dannet Svarstad en egen kunstskele. Den drev de fram til 1929.

Ekteskapet med Sigrud Undset

Det som skulle føre til vielse i 1912, startet med et møte mellom Sigrud Undset og Anders Castus Svarstad i Roma 1. juledag 1909.

Svarstad var da gift med Ragna Moe fra Oslo. De hadde tre barn. De kommende årene måtte derfor Svarstad og Undset ha et skjult kjærlighetsforhold. Vinteren og våren 1909-10 var Sigrud Undset på Europareise etter å ha fått utgitt sin tredje bok, spart seg opp penger, fått stipend og sagt opp kontorjobben i Kristiania. Hun var på vei opp som forfatter. Han var en moden kunstner som hun hadde lest om. Hun hadde til og med kjøpt et bilde av ham.

Hun ble imponert av hans meninger og kunnskaper, av hans selvstendighet og kunsteriske utvikling. Svarstad kom til å bety mye for Undset. Ut fra den første tida sammen skaper hun store kjærlighetsromaner. I romanen "Jenny" kan en kjenne igjen noe av kjærlighetsforholdet mellom Svarstad og Undset. I 1913 fikk de sitt

første barn. I årene videre og faktisk fram til bruddet i 1924 ofret Sigrud Undset seg for hjem og barn. Ekteskapet ble formelt oppløst i 1927. Siste gangen de møttes var antakelig i Stockholm i 1940. Han oppholdt seg der da hun kom dit som flyktning.

Undset tok seg ikke bare av deres egne barn. Hun tok seg også av barna hans fra første ekteskap. Mens Svarstad for det meste oppholdt seg i atelieret og "fulgte kallet" inne i Kristiania, var Undset husmor og mor. Den første tiden bodde de i Ski. Siden flyttet de til Sinsen. Da Sigrud Undset flyttet til Lillehammer, var ekteskapet i ferd med å gå i oppløsning. Da tok hun valget mellom å ta seg av egne barn og diktningen eller selvoppgivelse. Hun innså at hun ikke klarte å ta seg av alle barna til Svarstad. Undset var i ferd med å slite seg helt ut. Hun som en gang hadde vært betatt av Svarstads synspunkter og ideer, fjernet seg stadig mer fra mannen.

A. C. Svarstad "Klosterruinene på Hovedøya", 1926. Olje på lerret, 62 x 75 cm. Tilhører Nasjonalgalleriet, Oslo. (Foto: J. Lathion).

Kunstnerisk omdømme

I heftet "Jul på Ringerike" i 1925 gis det et lite, men nesegrust beundrende portrett av A. C. Svarstad, mannen som i likhet med J. C. Dahl begynte med håndverket, men steg opp til kunsten.

Artikkelen avsluttes med at "A.C. Svarstad har skapt glans om sitt gode ringeriske navn og derigjennom over sin fagre hjembygd, og han har øket vårt lands kulturskatt." Dette ble skrevet mens folk møtte Svarstad i aviser og bøker om kunst. "Hans bilder hører forlengst blandt de mest påagtede i

kunstamlingene, og han er blandt dem, hvis navn er nådd viden om", skrev E. Viker.

Vi skal ikke gå så dypt inn i beskrivelsen av Svarstads kunst. Under arbeidet med artikkelen, kom vi over en magisteravhandling i kunsthistorie om ham. Magister Ellen J. Lerberg har lovt oss en artikkel om Svarstad i neste nummer av heftet "Ringerike".

I denne omgang tar vi med noen sitater for å vise hvor ulike oppfatningene er av Svarstads kunst.

"Få norske malere har dyrket formen og linjen så meget som Svarstad. Denne sterke formsans har bidratt meget til å gi hans portretter høy kvalitet. Klassikeren i ham kom særlig sterkt fram i portrettene",

heter det i forordet i katalogen til Svarstads minneutstilling i 1947. Her blir han omtalt som en av våre betydeligste malere og en stor egenartet mann med sterk personlighet.

"Det kan synes underlig, at en skjønnhetstilbeder med klassiske idealer som Svarstad ofte søkte sine motiver i sotede fabrikkstrøk, blant rønner på Østkanten og i røyk og damp ved Londons dokker. Ja, selv i Italia malte han helst fra Napolis skitneste smug med et virvar av klær til tørk mellom husene. Så prosaiske ting som telefontråder og jernbaneskinner malte han ofte. Og han malte ikke lett og elegant, men kjempet og slet med bildene sine. Han oppnådde en sær skjønnhet i disse ofte triste

motiver. Svarstad var en banebryter i å vise oss det malerisk vakre ved sotete fabrikkstrøk.

Christianne Daae-Neeraas er også positiv i sin bedømmelse av Svarstads Oslomalerier i "St. Hallvard": "For den som iakttar Svarstads bybilder i fordybelse, og som søker å trenge inn til kjernen av den brede rolige strøm i hans maleriske foredrag, vil man bak den sindige episke beretning i hans maleri merke en voldsom og fortettet dramatisk patos, dempet og taktfull i sin form og nesten besettende i sin heroiske strenghet."

Sigrid Undsets oppfatning

Det er ganske andre formuleringer Gidske Anderson gir i sin Undsetbiografi. Hun framstiller Svarstad som en enstøing i norsk kunst, en oppfatning som for øvrig Sigrid Undset delte.

Bildene hans blir omtalt som mørk poesi; han malte langt vekk fra "norsk natur" "med industrialismens og den rå urbanismens og jernets rustne farger, hvor himmelens blå er sotet til eller brutalisert av kraftledninger", skriver Håkon Stenstadvold i boka "Idekamp og stilskifte i norsk malerkunst" fra 1946. Senere skriver Stenstadvold at "...det råder en forferdelig tvang i hans bilder, en

Svarstads "Fra Gamlebyen", (1938). Olje på lerret oppklebet på trefiberplate, 49,5 x 75 cm. Maleriet tilhører Nasjonalgalleriet, Oslo. (Foto: J. Lathion).

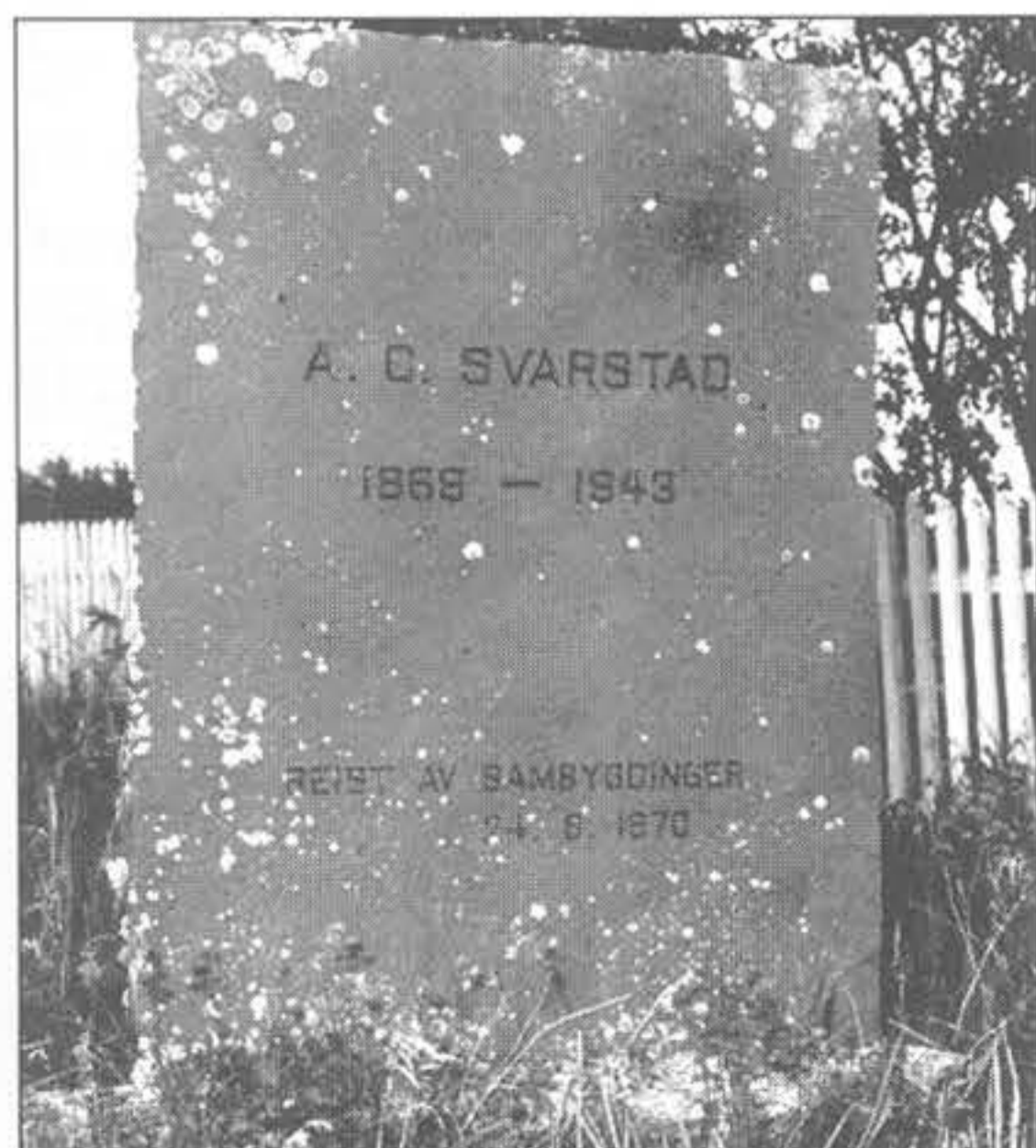
ubarmhjertig vilje til orden", men uten forståelse av "de viktige lover". Derfor står Svarstads kunst som "et ensomt forvredent tre" som "ikke har blomstret og aldri kastet frø."

Etter minneutstillingen i 1947, skrev Sigrid Undset til en svensk venninne: "Svarstads utstilling var en opplevelse. På mange måter. Noen success var jo ikke vårt ekteskap, og hvor stor maler han virkelig var hadde selv jeg ikke helt ut skjønt før, tror jeg — han malte jo masser av halvgode og helt slette bilder også. Men her var 130 bilder samlet, og en jernhård censur

hadde sørget for at de alle var helt ypperlige," skrev Sigrid Undset. Etter å ha tenkt seg om, skrev hun nytt brev.

"Visst var Svarstad en uhyre begavet maler (nå da han er død og borte tror alle de overlevende barna hans, d.v.s. Hans og mine steddøtre, at han er en av alle tiders største.) Så lenge han levet følte de jo en viss bitterhet, fordi han i så ualmindelig grad var et ikke-familiemenneske. Men det er glemt, og de går ut fra at jeg også skal være henrykt fordi de legger alt til side for min fordums husbonds posthume gloria."

En stridens mann

Hele livet gikk Svarstad sine egne veier, ikke bare i malerkunsten. Han var en stridens mann, spesielt i det han skrev. Han tok avstand fra samtidens

I forbindelse med 100 års-jubileet for A. C. Svarstads fødsel ble denne bautasteinen reist av hans sambygdinger i 1970, i nærheten av hans barndomshjem på Bønsnes. (Foto: Even Westbye).

modernisme og forfektet sitt kunstsyn i en rekke artikler.

Han deltok i samfunnsdebatten helt til 1940 med sine helt egne meninger uten å ta hensyn til hva andre mente. Forfatterskapet tyder på at han ikke bare var svært konservativ, men også hadde diskriminerende holdninger både overfor

– Fortsettelse side 81.

Ringeriksbygdene har òg hatt sin lokale klesskikk

Det har vært en oppfatning at Ringeriks-bygdene ikke har hatt noen gammel klesskikk fordi området lå så nær Kristiania

(Oslo). Man regnet med at bymøten rådde her. Men det var nok bare blant de fornemste, det vil si blant de rikeste.

AV FRITHJOF RUDSTADEN

For størstedelen av befolkningen var det annerledes. Økonomi, tilgang på materialer og lokal håndtilvirking preget og bestemte kles-tilfanget og klesskikken. Vi må huske på at vi er tilbake i ei tid hvor ei årslønn f.eks bestod av kost og losji pluss et par støvler og et hjemmevevd kjoletøy.

Mesteparten av tøyet ble produ-

sert hjemme eller i bygda. Av sauene fikk man ull, som man karded, spant, vevde, stampet til vadmél og sydde for hånd til klesplagg. På åkeren dyrket man lin til skjorter og serker. Bomull var på begynnelsen av 1800-tallet så dyrt at de færreste hadde noe særlig av det. Dyrehuder måtte alltid tas vare på til lær og skinn. Kort sagt er vi i ei tid hvor samfunnet var preget av lokal selvberging.

Men samtidig må en ikke glem-

me at handelstrafikk alltid har eksistert. "Skreppekarene" hadde nydelige silketørklær å selge. Snauere kunne da ikke en brudgom være? Hadde man simpelt stoff i "munduren", så fikk en da koste på seg litt til silkevest, tross alt skulle den brukes livet ut.

Når man slik prøver å sette seg tilbake i tida er det lettere, ja logisk å forstå at også Ringeriks-bygdene har hatt en viss "folkelig", lokal klesskikk.

Mannsbunaden plagg for plagg

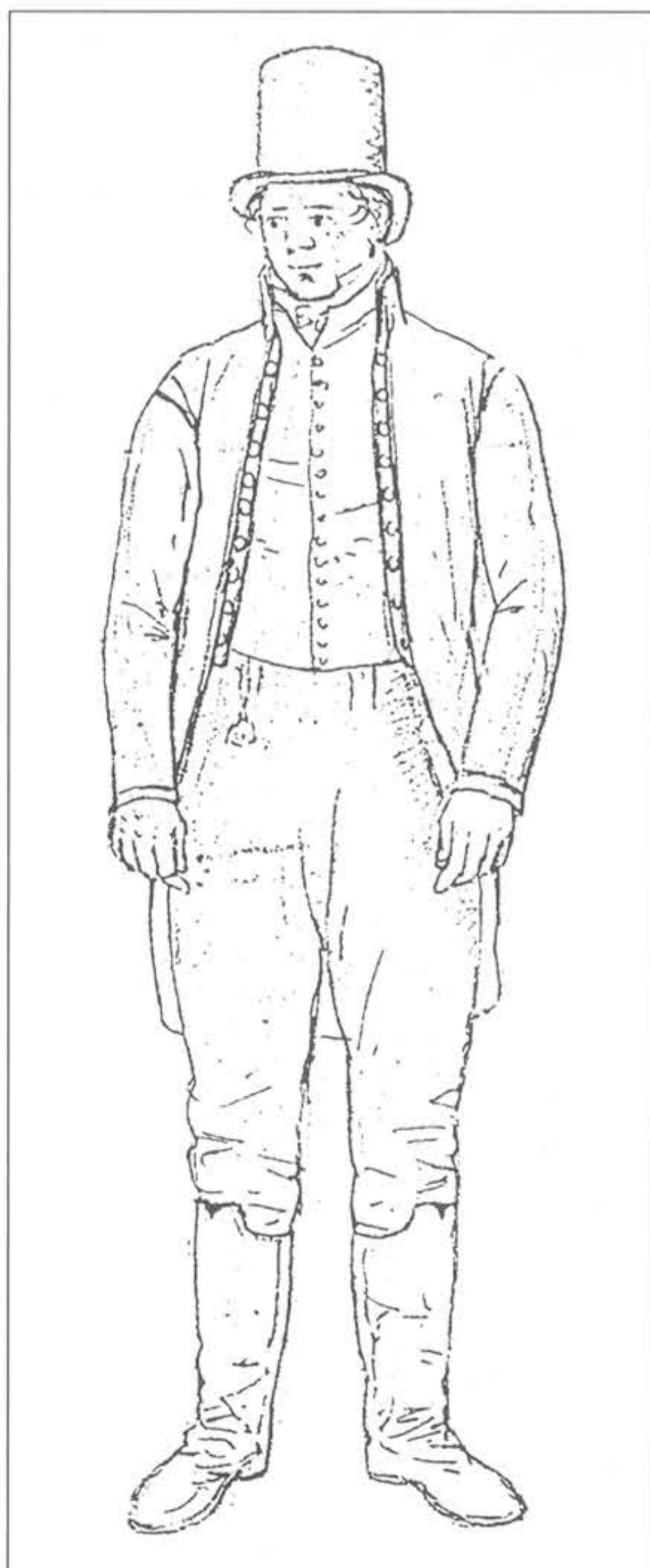
I arbeidet med mannsbunaden for Ringerike har Frithjof Rudstaden lagt ved en interessant dokumentasjon av hvert plagg. Det kan være interessant å se hvordan plaggene er konstruert, og ikke minst hvordan han har kommet fram til det.

Ringerikskofta

Jakka til bunaden, eller "Ringerikskofta" som både eventyrsamleren Asbjørnsen og dikteren Welhaven kaller den, er det mest særmerkte plagget som hører til ringeriksbunaden. Ringerikskofta er i mørk grå eller svart vadmél. Den er kan-

tet med mørke, brune fløyelskanter. Kofta har oppstående krage. Kofta kan ikke kneppes over brystet, så knapperaden på hver side er bare til pynt. Bak kofta er det skjorter som går ut fra en litt høy livlinje. Skjøtene når halvveis til hasene (baksida av knærne).

Det finnes tre slike jakker bevart på gårdsmuseet på Vestre Holte, Nes i Ådal. Asbjørnsen skriver i "En sommernatt på Krokskogen": "Det var en liten mann med lang krummese. En blå rødbremmet topplue hadde han på, formådde neppe å holde den stride gråsprengte hårluggen i age, og en kortlivet, sid ringerikskofte av mørkegrått vadmél med avslitte fløyelskanter gjorde ryggens rund-

het og krumming enda mer iøynefallende.”

Welhaven skriver slik om bonden Rasmus Bergsund: “Således tok han seg godt ut i den grå Ringerikskofte med de små sølvknapper og den smale kant av sort fløyel”.

I tillegg finnes fotografier av jakka, og den er nevnt i protokollen for fengslet i Hønefoss fra 1840-årene.

Buksa

Buksa til Ringeriksbunaden er ei knebukse med smal klaff. Den er enten i svart vadmel eller i lyst, ufarget elgskinn. Skinnbuksa har noe pyntesøm sydd med lyseblå silkestråd. Vadmelbuksa har ikke slik pyntesøm. Begge buksene skal sitte relativt stramt over knærne. Livet er høyt (empirepåvirkning).

Buksa er kopiert etter ei elgskinnsbukse som er fra Hole og som nå eies av Ringerikes Museum.

Vest

Til Ringeriksbunaden brukes vest med framstykke i ren silke eller i silke/bomull. Vesten kan enten ha rent empiresnitt - enkelt - knappet, kortlivet, høyt oppstående krage og god vidde i ryggen. Eller det kan være preget av litt senere mote med dobbeltknepping, små slag og halvhøy oppstående krage.

Begge typer har to lommer nede.

Knappene er enten i messing eller trukket av samme stoff som vesten.

Foret og stoffet i ryggen er enten lin eller dunlerret.

Vestestoffet skal være småmønstrer, og man kan velge i tre hovedfarger: Vinrødt, beige eller pastell lys gråblå.

Vestene bygger på to bevarte vester fra Vestre Holte og en vest fra Hole som Ringerikes Museum eier.

Skjorte

Skjorta syes i bomull eller lin. Bol og ermer er klippet i rette stykker. Det er speil under ermene og kile satt inn i bærestykkene på skuldrene. Ermene har piperynking mot mansjettene og legg på skuldrene.

Fridtjof Rudstaden med sine to sønner Ole Martin (til venstre) og Tor Øyvind, i Ringeriksbunad. (Foto: Bjørn Johnsen, Buskerud Fylkesfoto).

Snittet i skjorta bygger på skjortesterer som er funnet som tetningsmateriale rundt Engerodden skysstasjon. Bunad- og Folkedraktrådet har sammenholdt funnet med generell kunnskap om bunadskjorter, og gjenskapt et mønster til skjorta som en må kunne regne med ligger tett opp til originalen.

Halstørkle

Det skal være et silketørkle som knyttes “tversover” i halsen. På Vestre Holte er det bevart et gammelt halstørkle i silkedamask. På papiret det lå pakket inn i, stod det: Bestefar Holthes brudgoms-tørkle.

Tørkleet måler 60 x 62 cm. Det er småmønstrer og har fargene brunt, gult, hvitt og grønne nyanser.

Fra nærliggende områder som har omtrent samme jakketype, vet man det har vært brukt silketørkle av samme type. Den som går under betegnelsen “syngangtør-

kle”, kan brukes. Andre tørkler, så småmønstrer som mulig i silke-damask, kan òg brukes. Det kan velges ganske fritt i fargene, men det bør jo passe sammen med drakten forøvrig.

Seler

Forskjellige typer broderte bukse-seler hører til bunaden. Alle er brodert på stramei med ullgarn. Det er forskjellige mønstre og farger. Et par seler har perlebroderi.

Selene er foret med tynt skinn eller stoff. De er relativt korte fordi buksa har høyt liv.

Det er registrert flere slike seler mange steder på Ringerike.

Hatt

Hatten er en svart, høypullet filt-hatt med smal brem. Den sees tydelig på Lostings tegning.

Strømper

Ingen spesielle strømper er funnet bevart. Men generell folkedraktkunnskap og noe billedmateriale

tilsier at håndstrikkede strømper i "potteblå" eller ubleket, tynt ullgarn er riktig å bruke. Det er bevart fingrede hoseband i forskjellige farger.

Bunadsølv

Jakka har 19 knapper i sølv eller tinn. Knappene er rekonstruert av Truls Grønvold, originalen kom-

mer fra Bergsund, nå på Norsk Folkemuseum, Bygdøy.

Buksa har messingknapper i tre forskjellige størrelser. Det satt originale knapper i den bevarte bukse, og Ringerikes Museum har også andre knapper bevart.

Vesten har små messingknapper eller trekte knapper.

I skjorta brukes samme typen knapper som i jakka. I tillegg bør en bruke skjortering. Slike er òg bevart på museet.

En fin kniv i slire og et lommeur i lenke hører også med for å være "bunadkledd".

Fornøyd Bunad- og Folkedraktråd

Bunad- og Folkedraktrådet, den høyeste faginstansen i Norge på bunadfeltet, er svært godt fornøyd med det arbeidet Frithjof Rudstaden har gjort for å dokumentere og rekonstruere mannsbunaden fra Ringerike.

Det er mange år siden bunader ble omtalt som "godkjente" eller "lovlige". Men Rådets noe saklige uttalelse forteller klart og greit at Rudstaden har gjort skikkelig arbeid. Her kommer uttalelsen fra 1991:

"Mannsbunaden er utarbeidd i tida 1982-1991 av Frithjof Rudstaden.

Frithjof Rudstaden har, på eige initiativ og som privatpersom stått for innsamling og dokumentasjon av draktskikken for menn på Ringerike. Han har i samråd med Bunad- og Folkedraktrådet sjølv kopiert dei fleste draktdelane og har i ein særskild perm presentert bunadsarbeidet og kjeldene.

Draktskikken er dokumentert gjennom skriftlege kjelder, teikning, gamle draktdelar og fotografi.

Bunadene går tilbake til draktskikken slik denne var i første halvdel av 1800-talet. Plagga som er kopierte har vore vanlege i si tid med omsyn til snitt, fargar og materiale. Bunaden er samansett av plagg frå same tidsperiode og er truleg representativ for store delar av Ringerike. Det beste kjeldematerialet har ein frå Nes i Ådal der det er bevart tre nesten like "ringerikskoster" og to vestar på same garden.

KONKLUSJON:

Modellen til mannsbunaden frå Ringerike er i alle delar godt kopiert. Det er når det gjeld vyrkje, snitt, saum og utføring godt samsvar mellom det gamle tilfanget og den nye bunaden.

Bunad- og Folkedraktrådet vil gjerne understreke at det er gjort eit godt arbeid med å dokumentere draktskikken og presentere denne."

Brevet er undertegnet av de to kjente bunad-ekspertene Aagot Noss som formann i rådet og Magny S. Karlberg som førstekonsulent.

ARTIKKELFORFATTEREN

Frithjof Rudstaden (født 1946) fra Hole er utdannet sosionom og familierådgiver, og arbeider som daglig leder ved Ringerike Familierådgivningskontor. Han har arbeidet med folkedrakter/bunader fra Ringerike i en årrekke, og brukes av Bunad- og Folkedraktrådet i Norge i nordisk sammenheng, og som foredragsholder om emnet i Noregs Ungdomslag.

Frithjof på sporet

Den som har fulgt med Frithjof Rudstaden på samlarferd eller når han er ute og held foredrag om si jakt på Ringeriks-bunaden, kan ikkje unngå å bli imponert. Ikkje berre fordi det her er ein mann som har ein såpass uvanleg hobby som å sy klede, både bunad og historisk teatertøy til ulike slags spel. Men fordi du her finn ein entusiasme og ei interesse for gamle dagars levekår, blanda med journalistisk teft og vitskapleg holdning.

Frithjof har i fleire år vore på leit etter stoff til ein mannsbunad for Ringeriksbygdene. Ikkje nytt stoff akkurat, men gammalt stoff. Stoff og mønster og kjelder han kan hente inn og kontrollere og bruke for å skape våre eigen bunad, og dermed betre vårt historiske min-

ne og styrke vår kunnskap om klesskikk og livsstil i gamle dagar. Med fare for ein rygg har han krope på loftet på Engerodden skysstasjon då den skulle rivast. Han kom i siste liten, og han datt gjennom golvet. Men han fann den skjortefliken som var nok til å slå fast korleis skjorta skulle sjå ut. Han festa seg ved ei formulering av folkeminne-forteljaren og eventyrsamlaren P. C. Asbjørnsen i "En sommernatt på Krokskogen", og ei skildring av ein full arrestant frå fengselsprotokoll frå gamle Hønefoss, og dermed visste han meir korleis trøya skulle sjå ut.

Så den mann som heretter går med Ringeriks-bunad, skal veta at dette må kunne kallast ei historisk korrekt klesdrakt.

O. N.

“En av Ringerikes store sønner”

Engebret Moe Færden

Han var en av Ringerikes store sønner. En kulturbærer som fortjener å bli husket for sitt arbeid for folkeopplysningen, ungdommen og våre bygders ve og vel. Kandidat Færden fra Haugsbygd oppnådde noe som blir ytterst få mennesker til del: Han ble en sagnfigur i levende live.

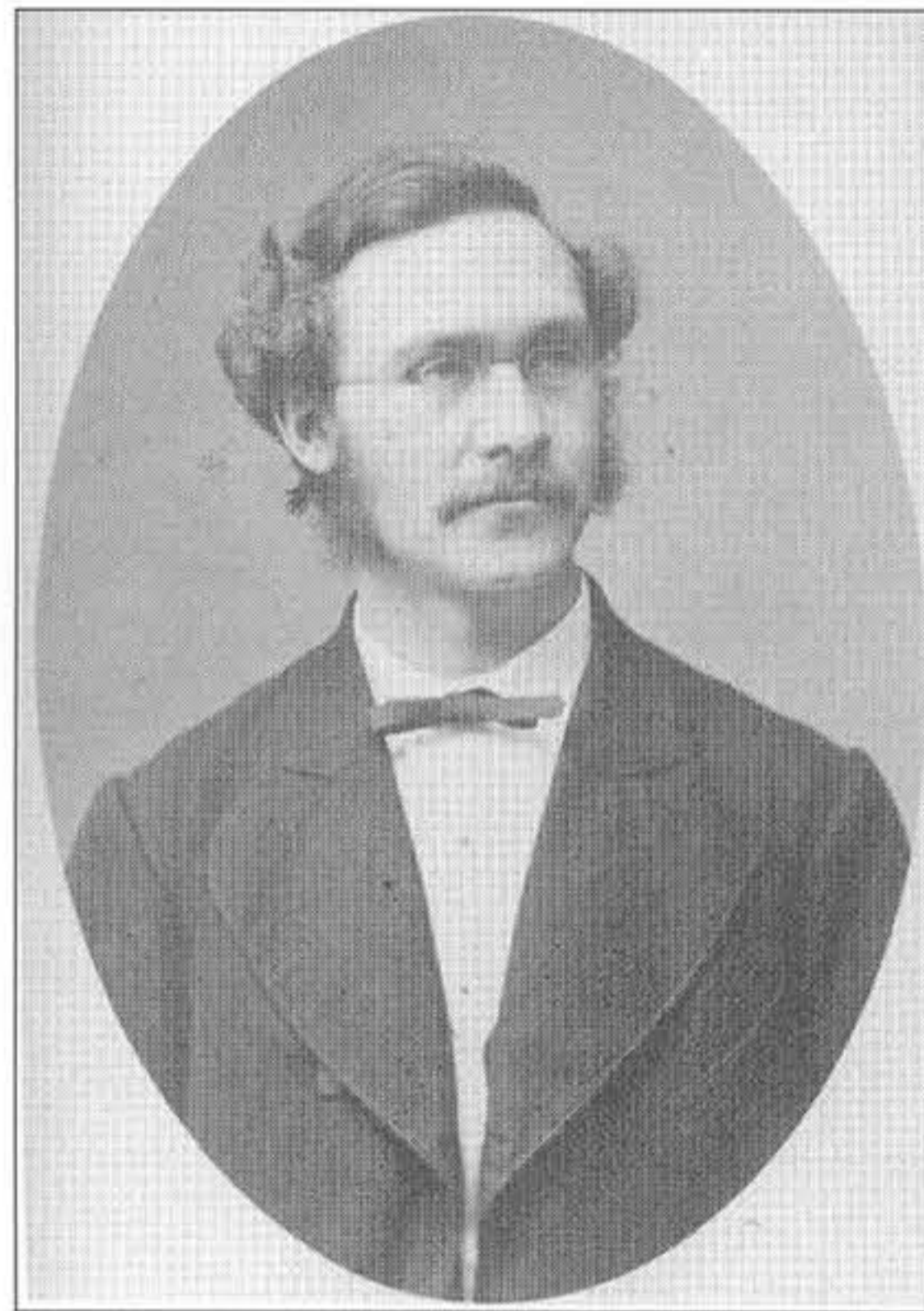
AV GUDMUND BAKKE

Hans døpenavn var Engebret Moe Færden, men både samtid og ettertid kjenner ham best som “Kandidaten”. Han ble født på gården Klækken i Haugsbygd 2. mars 1849. Faren var den kjente gårdbruker og bankmann Thor Færden, og moren Else Marie født Vaker. Hennes morbror Engebret Vaker giftet seg med odelsjenta på Mo gård i Steinsfjerdingen, og ble far til dikteren Jørgen Moe. Dermed ble det nært skyldskap mellom Færden og Moe.

Sin første skolegang fikk Engebret hos sin onkel Ole Andersen Færden, som i 1842 startet den første faste skolen i Haug på sin gård Færden, nabogården til Klækken. Så bar det ut i livet: “Jeg gjennomgik “Ringerikes realskole”, hvor menneskebørnene maatte lære sine ting, kom ind paa Nissens skole i 1862 og blev teologisk kandidat i 1873,” forteller Færden selv i jubileumsboken som ble utgitt av 50 års-studentene i 1916 (Færden tok artium i 1866).

Amtsskolen

Etter et halvt års vikariat ved Ringerikes realskole på Norderhov, tok han praktikum høsten 1874. Etter noen korte vikariater på Ringerike og Hamar ble han ansatt som lærer ved Christiania Borgerskole høsten 1875, før han i 1877 ble bestyrer av den flyttbare “Nedre amtsskole” i Buskerud. Denne skolen, som fra

Amtsskolebestyrer Engebret Moe Færden (1849-1920). (Buskerud Fylkesfoto).

1914 het Ringerike amtsskole og var fast i Norderhov, var Færden styrer av fram til sin død i 1920. Skolen fikk i 1918 navnet Ringerike Fylkesskole, og fra 1950 Ringerike Folkehøgskole.

“Jeg har altsaa den meste tid hat den antedivulianske bestilling at være omgangsskolemester, og det har medført to ting. For det første den at jeg som Oddyseus har været “en omtumlet og mange plagers mand”, for det andet den at jeg paa grund av cirkulationen ikke har faat ro og stunder til at bli videre mosegrodd. Arbeidet med den mindre fuldkomne nutidsungdom gjør ogsaa at man beholder temperaturen i blodet...”, skrev Færden i studentboken.

Kandidat Færden har hatt utallige elever under sitt kateter, elever som minnes sin gamle lærer med vemod og gode tanker. Han satt inne med store kunnskaper om Norge, landets historie og det norske språk. Og ikke minst eide han viten om Ringerike. Kunnskapene formidlet han videre til sine elever på en inspirerende og levende måte.

“Et friskt pust”

Men denne spesielle mann huskes ikke bare for sin innsats som lærer. Like viktig var hans utrettelige arbeid i folkeopplysningens tjeneste. Han elsket Ringerike og folket som bodde der, og han brukte all sin dag på å spre kunnskap og opplysning blant almuen, like så vel som blant sine kjære elever. Han var skattet som foredragsholder og oppleser i datidens ungdomslag, og omtales som godgjørende, varmhjertet og “et friskt pust”.

Engebret Moe Færden overtok Klækken gård etter at moren døde i 1886, og drev gården så lenge han levde ved siden av sin skolegjering. Han levde ugift, men søsteren Gunda Marie styrte huset for ham og hadde oversikt med gårdsdriften som ble ivaretatt av dyktige husmenn og deres familier. Klækken var et vakkert og velstelt bruk, og Færden hadde god grunn til å være stolt av slektsgården sin. I 1930 - 10 år etter Færdens død - uttalte den kjente arkitekt Halvor

Vreim at "Klekken er nu det rikeste, festligste og nobleste gårdsanlegg som er bevart på Ringerike fra eldre tid." Ingen dårlig attest!

Men Kandidaten bar aldri preg av å være storkar, hverken av denne grunn eller fordi han var boklært. Han var nøysom, levde enkelt, nesten tarvelig. Det fortelles at livretten hans var vassgraut, og klærne han gikk med, var velbrukt og lappete. Noe av det han var mest irritert over, var flotthet i selskapslivet. "Gi dem grøt, frue, så skal De se hvad de sier!" Selv brydde han seg ikke om å tjene noe. En gang hadde han leiet ut hovedbygningen på Klækken for en leie som var latterlig lav. Da en spurte hvordan i all verden han kunne gjøre det, svarte han: "Det var da hyggelig for ham å bo billig. Og så er det en skolemester jeg har leiet den ut til da, ser De."

Til fots og på kjelke

Færden var ustanselig på farten, til fots om sommeren og stakende på en kjelke om vinteren. Han forsto til fulle viktigheten av å holde seg i form. Han forfektet det syn at mosjon styrket åndsevnen. Det hevdes at Ringerike knapt har hatt raskere fotgjenger enn Engebret Færden. For ham var ikke milene lange. En reise fra Klækken over Krokskogen til Kristiania var bare en "sviptur". Og fra Klækken ut til Hole eller oppover Soknedalen var bare "en liten trip". Uttrykkene var hans egne!

Kandidaten var ofte gjest i hjemmet til professor Yngvar Nielsen i Oscars gate i Oslo rundt århundreskiftet. Det var "få som bragte slik glede og slikt humør med seg som amtsskolebestyrer Færden fra Ringerike. Da han blev meldt, blev det igjen lyst i stuen, og hele familien blev samlet om den kjære gjest," skriver professor Roar Tank, som var sønn i huset. Faren, professor Yngvar Nielsen, var leder av Etnografisk Museum og en av sin tids fremste norske historikere, personlig venn av kong Oscar II og en av fotturismens foregangsmenn

Engebret Moe Færden - ustanselig på farten, om sommeren i sin hvite støvfrakk, med knortekjepp og ransel på ryggen. (Buskerud Fylkesfoto).

i Norge. Ikke rart at han og Engebret Færden kom godt overens!

Ved siden av skolevirksomheten var Færden kjent som pressemann. Han skrev jevnlig i de store Kristiania- og Drammens-avisene. I den gamle Hønefoss-boka (fra 1915), som Færden selv redigerte, omtales han som "flyvende korrespondent" som leverte meddelelser fra de forskjelligste steder. Også i Ringerikes Blad var han en flittig

skribent, og han følte seg alltid spesielt knyttet til lokalavisen.

Omgangsskolemester

Men det var "omgangsskolemester" han var. Betegnelsen brukte han selv, kanskje med en viss ironi. Men han satte stor pris på å være omflakkende, fordi han tydelig så hva det betydde for hans lærergering. Når ungdommen ikke kunne

komme til ham, kom han til dem. Han nådde langt flere enn om han hadde holdt seg ett sted. De første årene ved amtsskolen underviste han ungdom i en rekke bygder i nedre Buskerud: Modum, Eiker, Lier, Røyken og Hurum. Men først og fremst samlet han de unge på Ringerike. I flere vintre holdt han skole på sin egen gård, Klækken, hvor han var gjestfri og vennsæl vert.

Wildenvey

“Snart slo han seg ned på en storgård ved Sperillens strand, snart i et bedehus på Norderhov, snart i et skolehus hvor folkeskolen tok ferie så lenge - det varte en vinter, somme tider to, så dro han pultene, kartene, globusen, bøkene og kjelken sin et annet sted hen.” Disse linjene er hentet fra Herman Wildenveys selvbiografiske bok “Vingehesten og verden” og forteller om hans gamle lærer Engebret Moe Færden. Den seinere så berømte dikter var som fjortenåring innom amtsskolen noen vintermåned. Der fikk han Færden som lærer, og tok under hans myndige og kjærlige ledelse de første famlende skritt på veien til videre kunnskap.

“Det er gamle eleven min”, sa Færden og smilte, når noe godt kunne berettes om en av hans amtsskolegutter. Litt ekstra bryderi ble det nok med Wildenvey, eller Herman Portaas som han den gang het. Han skulle jo bli dikter, og Færden satte seg fore å skaffe ham mynt. I boken “På ville veier” skriver Wildenvey: “Min elskelige, gamle lærer, Engebret Moe Færden, fløy til fots fra rikingene på Ringerike til rikingene i Drammen og talte min sak. Til ingen nytte.” En grosserer i Drammen hadde svart: “Sett ham på tukthuset. Han skriver jo vers!”

Men Færden trodde på unge Herman, og leste litt gresk – alfabetet, noen gloser og litt grammatikk – med ham på amtsskolen. Dikterens foreløpige skjebne ble den at han ved hjelp av en onkel fikk seg en billett til Amerika og innskipet

seg dit. Men dampskipet “Norge” forliste ved Rockall. Da Færden fikk den meldingen, sa han: “Jeg er sikker på at’n Herman har reddet seg, for fins det e’flis som kan flyte, så jamen har ikke Herman fått fatt på a’!” Og Færden fikk heldigvis rett.

Modne elever

I beretningene Færden skrev til Amtsskolestyret, kom han ofte inn på hvor nødvendig det var at elevene var modne. De som var for unge, fikk ikke full nytte av kurset. Kandidaten var en lærd mann som ikke alltid var så lett å følge. Men sikkert er det at de modne elevene hadde stort utbytte av kursene. Noen streng pedant var han ikke, og disiplinen var kan hende ikke den beste. Når Færden tok til med foredragene sine, var han som fuglen på spellplassen. Han hverken så eller hørte, og var det et emne som riktig opptok ham, kunne han bruke mye mer tid enn det timetabellen tilsa. Og elevenes konsentrasjon ble deretter. En gang stakk en gutt kameraten sin i ryggen med blyanten. “Er’u gælen a gett?” ropte han. “Hysj, hysj! En spør ikke folk etter slikt!” sa Færden, og så fortsatte han.

Elever forteller

“Å være elev i amtsskolebestyrer Færdens timer var en fryd, vel å merke dersom eleven var litt moden og hadde litt forutsetninger,” forteller en elev fra 1880-årene. Da var Færden i sine beste år.

“En kom i godt humør bare ved å se ham komme. Han kom ingenlunde anstigende med verdig rektormine og avmålte skritt, og han hadde like så lite som fader Holberg nogen lakei i helene for å bære opakningen. Færden kom “ikke gående og ikke ridende”, men løpende. En ransel av ikke små dimensjoner hadde han da alltid på ryggen; i den lå elevenes stilebøker, som han alltid med megen omhu gjennomgikk og rettet og aldri lå tilbake med. Utenpå ranselen var spent et par sko. Jeg

tror nok der gikk “både vinter og vår” mellom hver gang disse bruktes, for jeg så aldri Færden uten ranselen og aldri ranselen uten med disse skoene påspent. Strålen-de fornøiet og med et litet skjelmisk smil åpnet han døren til sin klasse og tok et raskt overblik.

Gildest var han etter min mening i norsktimene. Han eide betydelige historiske, sproglige og literaturhistoriske kunnskaper, og det var ham den største glede å meddele andre av sin rikdom. Han gjennomgikk - eller etter omstendighetene gjennomheglet - elevenes norske stiler en for en i klassens påhør. Da måtte vedkommende “forfatter” ta plass stående ved katederet og kunde få lov å forsvare sig, om han vilde. Var det så en kvikk gutt med godt hode, kunde der bli en fornøielig replikkveksling, der ikke minst frydet bestyreren selv. Etter med vidd og lærdom å ha beseiret den unge opposent under klassens munterhet, kunde Færden la timen ende med en festforestilling, når han tilsist plutselig gav den intet anende skribent en respektløs rød blekkstrek over nesen!

Liv og glede ville han ha om sig. Jeg minnes en dag, da der mot sedvane var kommet et visst gammelklokt alvor over oss, at han ved slutten av sin time stilte seg med en stokk ved utgangsdøren, hvorefter han gav alle som passerte et rapp, såfremt det lot sig gjøre. Der blev med en gang liv og jubel og et “maratonløp” forbi den “farlige” mann, som lo omkapp med oss.

Som han selv var livlig, likte han livlige mennesker. Derfor var han glad i ungdommen, forstod den og trivdes blant den. Sine elever hjalp han senere med råd og dåd så langt han kunde, om det trengtes.”

Elsket Ringerike

“Ingen har elsket Ringerike høyere enn Engebret Færden. Her fartet han rundt ved dag og ved natt, fra hus til hus, fra krets til krets, fra bygd til bygd; om sommeren i hvit støvfrakk med hvit paraply og ransel på ryggen, om vinteren med pjekker og i skinnlue. Han små-

fløy bestandig," skriver professor Ivar Krohn i Drammen og Oplands turistforenings årbok for 1933. Når det var føre, var kjelken skyssen hans, og da pigget han av gårde med skreppa bundet foran på kjelken. Både kjelken, piggstavene og skinnskreppa er nå oppbevart på Ringerikes Museum.

Over hele Buskerud var Færden kjent under navnet "Kandidaten". Ingen var i tvil om hvem som mentes, når det navnet ble nevnt. Og en stor original var han, ikke minst i det ytre. Han er blitt en sagnfigur. Han fikk tilnavnet Nikodemus fordi han ofte banket på hos sine venner natterstid. "Det er bare meg," sa Færden, og var nesten alltid sulten. Da fant han straks fram til matskapet på kjøkkenet. Om det var rester etter middagen eller kaldgraut, gjorde det samme nytten. Mens han spiste, fortalte han siste nytt, og så forsvant han.

Godt likt av alle

Tid og avstander spilte ingen rolle for Engebret Færden. Hadde han et ærend, en beskjed som skulle gis, en eller annen han skulle konferere med, så tok han apostlenes hester fatt. Han løp gjerne de fire-fem kilometrene fra Klækken til Hønefoss seint på kvelden med et brevkort som skulle postlegges. Så kom han på at det var en mann i Hole han skulle ha snakket med, og dro dit. Hjem kom han utpå morgensiden en gang. Færden kjente alle, og alle kjente ham. En utrettelig vandringsmann som var velsett over alt, og godt likt av alle han møtte på landevegen. Ofte gikk han over Krok-skogen til Kristiania. I yngre år gjaldt en slik tur besøk i heimen, seinere ble det den omvendte veg. En tripp inn til "Morgenbladet" med en artikkel, en visitt på et konservativt pressemøte, eller et besøk i studentersamfunnet.

Engebret Færden var respektert og beundret for sine kunnskaper. Han hadde en omfattende historisk viten. Aller mest gavmild med sine kunnskaper kunne han være når man traff ham på tomannshånd. Da kunne han holde praten gående i

Klækken gård i Haugsbygd, som Engebret Færden overtok etter at moren døde i 1886, og som han drev så lenge han levde sammen med sin skolegjerning. (Buskerud Fylkesfoto).

timesvis. Færden var spøkefull og munter, vennlig og livlig, aldri nedlatende og overlegen ovenfor bygdefolk. Snobberi lå ham fjernt.

Midtpunkt

Disse egenskapene gir nok forklaringen på at han alltid var midtpunktet i selskapslivet på Ringeriksbygdene. Han var fast gjest i selskaper og på fester - var han ikke bedt, så kom han likevel. Og det var som det skulle være, syntes folk. Hans nøysomhet fornektet seg ikke, selv når han skulle i selskap. Da tok han dressen i en bylt under armen eller i ranselen. Like før han var fremme, stakk han inn i et skur eller et kratt langs veien for å bytte klær. Han ville ikke slite unødig på det beste antrekket.

"En sand festivas"

"Han hadde mange slags erend, og i selskaper og paa fester var han en hyppig og velseet gjest," skriver bygdehistorikeren Gunnar Tveiten i Hole. "Snart leste han, snart talte han, og da blev der liv i laget - en sand festivas." Følgende fornøyelige beretning er bevart for ettertiden fra Tveitens hånd. Året var 1916:

"Jeg husker saaledes hin sommerdag for en del aar siden, da Hole og Tyristrand skildte lag. Det var en St.

Hans aften at det siste herredsstyremøte holdtes. Om eftermiddagen var møtet slut - og der skulde være avskedslag med varm aftensmat og punschebord etterpaa. I den lyse, vakre sommerkveld sat herrerne benket omkring de lange borde ute i storsalen. Der var allerede holdt en mengde taler, og stemningen var belivet. Da - med engang - staar Færden midt i salen. Ganske uforvarende dukket han op.

Nu blev det jubel. Ordføreren var ute og grov fram den kommunale klubbe, som blev lagt på en tallerken foran Færden. Han skulde være ordstyrer.

Den som talte mest var ordstyren selv, og tilslut talte man gruppevis og i munnen paa hverandre. Da gikk jeg op og stilte mig foran Færden:

"Hør naa her, mine herrer! - naa vil også jeg tale. Der hvor to eller tre forsamles, er Færden alltid tilstede. Hvorfra kommer han? Ja, spør vinden som rusker i bjerkene derute. Men naa har Færden talt for alt og alle - han fortjener derfor selv aa faa noen gode og velmente ord en slik liten lys jonsokkveld! Som den ungdommens tjener De er, Færden, vet De, at det er intet ungdommen setter mere pris paa enn sport. Mange blir rene mestere. Men det er en ting de ikke kan: De kan ikke gaa - de har glemt aa gaa. Skal de et eller andet sted hopper de derfor op

paa to hjul, slaar kryl på ryggen og saa avgaarde (publikum Færden: Bravo! Bravo!)

Kjære Engebret Færden! Som den gaaende mann De er - er det jeg takker Dem i kveld. Som den mand der kan den avlegse kunst aa kunne gaa, og som alltid holder Apostlenes hester i agt og ære - derfor takker jeg og utbringer Deres skaal!"

Den lille humoristiske tale satte Færden serdeles stor pris paa - og han takket mig privat for den efterpaa."

Høna som gol

Politisk sto nok Engebret Færden de konservative nærmest, men han manglet ikke radikale synspunkter

heller. Ifølge eget utsagn kom han aldri til å passe for "nogen politisk kjærre". Religion og historie var for han grunnpillarene. "Det er ikke alltid det beste å følge bjellesauen, som så mange gjør," sa han en gang. Folkestyret hadde han ikke så mye til overs for. Folket var ikke modent enda, det må først få mer opplysning, mente han.

Godt likte han å komme inn til ei husmor, både for den gode matens skyld og for å prate med henne. Men han hadde ingen tro på at kvinner var i stand til å delta i det politiske liv. Under en livlig ordveksling om kvinnelig stemmerett i Studentersamfundet i 1880-åra, ba Færden - etter å ha hørt på en stund - om ordet. Han gikk på

talerstolen og fyrte med stor kraft av følgende tirade: "Hjemme hos oss på Klækken hadde vi ei høne som var så urimelig god til å værpe. Så fant a på en dag at hu vilde gale - og så gol a som en hane - men da sluttet a å værpe!" Hvoretter Færden bukkende forlot talerstolen under stormende bifall.

I den gamle Hønefoss-boka gjen-gis også en historie som viser at kandidaten hadde humor. En ophøiet Herre bemerkede en gang: "De har det i bena De, Hr. Færden!" Hvortil svaredes: "Ja, en skal være glad for det, at en har det et Sted. Det er værre, naar en hverken har det i Hodet eller Bena!"

Færdens sparsommelighet og spartanske levemåte skyldtes ikke gjerrighet. Mange fikk nyte godt av hans gavmildhet og hjertelag. Han ga bort tusenvis av kroner til gode formål og trengende. De stadige vandringene gjaldt ofte en eller annen stakkar som skulle hjelpes, eller det kunne være en inn-samling som trengte hans assistanse. Og tallrike var de møter og fester hvor han deltok til felles underholdning og hygge. Han kunne holde alvorlige foredrag og muntre kåserier, fortelle småstubber og historier. Særlig var han en hyppig og velsett gjest i ungdomslagene. De unge var alltid hans kjære venner.

Engebret Færden ledet et kristelig ungdomslag i Hole, og ofte holdt foreningen møter og fester på Klækken. Vel var Færden både ungdommelig og glad i leik, men med sin teologiske bakgrunn satte han klare grenser. "Vi fikk lov å leike "Kjærringa med staven", men det var forbudt å danse," forteller en gammel haugsbygding som var med den gangen.

"Fete prestekall"

På et folkemøte i Schjongslunden hadde Carl Gulbrandson og Nils Hertzberg - skolemann og tidligere statsråd - holdt taler. "Bakefter var det folkefest. Til denne kom også kandidat Færden som hadde gått over Krokskogen før om dagen," skriver Ola Brænden.

Kandidaten hjemme i stua på Klækken, sammen med søsteren Gunda Marie. (Buskerud Fylkesfoto).

Mange lærere var til stede, og da det led litt utpå, utbragte den gamle lærerhøvding Hertzberg en skål for lærerne og adresserte den bl. a. til Færden. "Hvilken ivrig lærer han var, kunde man skjønne derav," sa Hertzberg, "at han i sin tid hadde tilbudt ham prestekall så fete at det rant smør og rømme nedover bakkene i dem, men Færden vilde holde på som lærer."

På denne tale svarte Færden, som var i godt turisthumør, med under forsamlingens munterhet å fortelle at han hadde villet forvise seg om kallenens "fettgehalt" ved selvsyn, og så beskrev han statsrådets Kanaan som nærmest "steinrøis, steinrøis - sveltihjel i det ytre, og kom man til folk, da satt veslegrisen til høgbords, og av husdyr forresten var det flest av de små og brune."

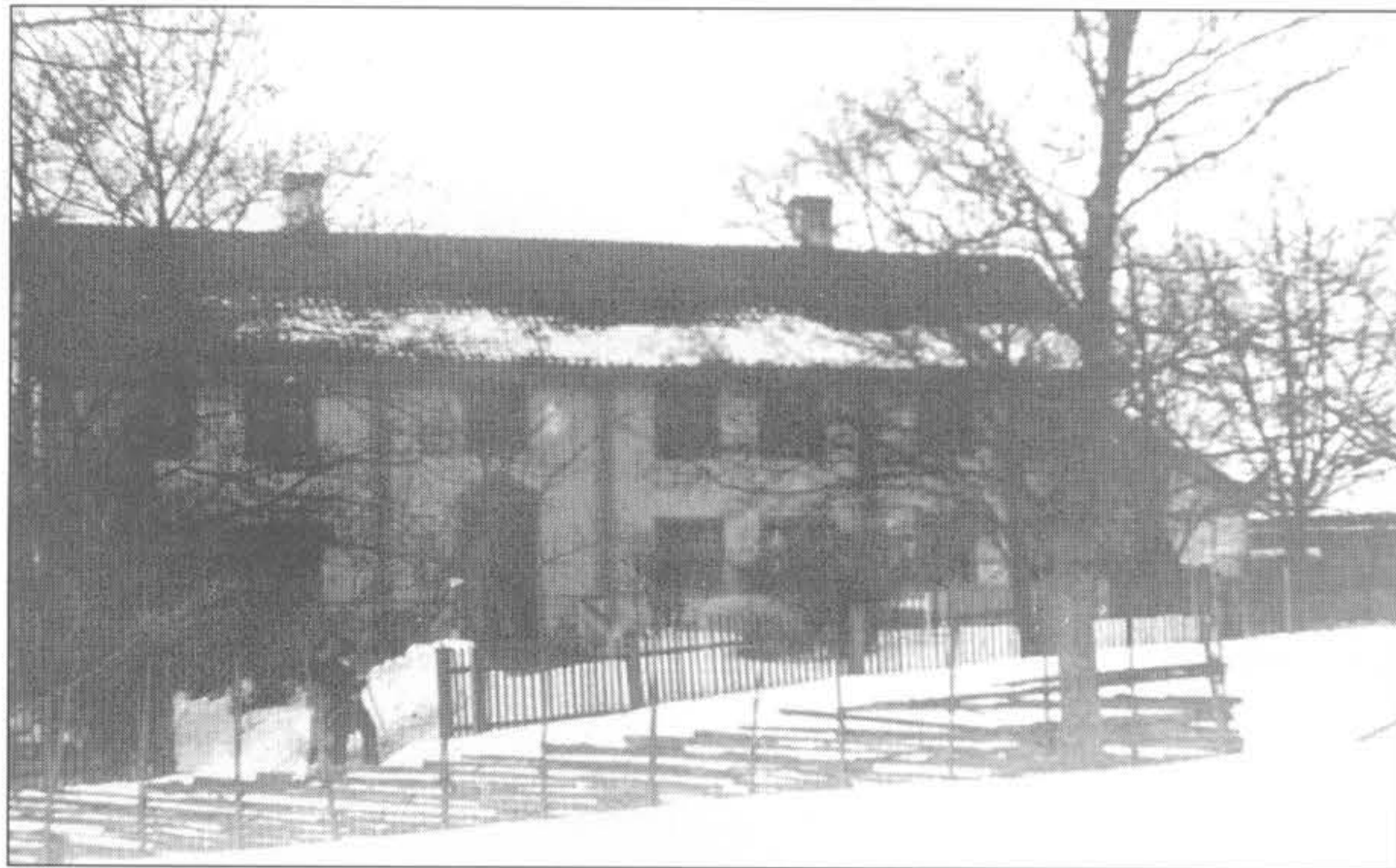
Men da reiste Hertzberg sig i hele sin bekjente humoristiske velde: "Da jeg hadde den ære å sitte i Hans Majestets råd, var det et vesen som voldte mer ergrelse og bekymring enn noe annet, og det var fantevesenet. Og den første av alle Norges fanter var Engebret Færden. For ham var man ingensteds trygg. Han kom, som folk nu hadde sett, ikke til sådan tid og sted at man kunde få lært ham noe, mens han selv gjorde sig en fornøielse av å ta endog gamle statsråder i skole. Imellem for han frem til den fredelige befolknings skrekk!"

Og Hertzberg hadde erfaring for at det eneste råd med fantene var å få dem fast et sted, og derfor henstilte han til Ringerikes herredsstyret og myndigheter at de fikk se til å få denne ellers uforbederlige fant gift!

Hertil var jo intet å svare, og den storleende forsamling hadde bare en bemerkning: "Der traff kandidaten en som kunne døive'n."

Folkeliv og tradisjon

"Som Færdens nære slektning Jørgen Moe var den typiske representant for eventyrene, ble Engebret Moe Færden etterhånden representanten for Ringerike selv, for folke-

Hovedbygningen på Klækken, som seinere ble tatt i bruk som gjestgiveri. Bildet er tatt ca. 1900. Bygningen brant ned under krigshandlingene i Haugsbygd i april 1940. (Buskerud Fylkesfoto).

livet og tradisjonen og alt som heri rommes, fra den sarteste fiolblå lyrikk til den krasseste realisme," skriver professor Ivar Krohn.

Det å tjene de unge og gi dem en solid rustning for livet, ble Engebret Moe Færdens livsoppgave. Han ble denne oppgaven tro til sin siste dag. Ut fra de enkle og uforanderlige verdier som kan skape menneskelykke, arbeidsomhet, nøysomhet og gudsfrykt, følte Færden seg meget tidlig som en "ideens ringe tjener". Som skolemester var det foruten norsken - det norske riksmål - historie som ble hans hovedfag. Hans elever kan fortelle at som historielærer "ydet han det ypperlige, frisk og original i sin oppfatning, interessant ved sin fortellerkunst, og under det hele en varm kjærlighet til landet - og folket som bygget det."

Men han hadde vanskeligheter med å begrense seg. En av hans elever ved amtsskolen erindrer at annenlæreren, som skulle ha neste time, forsiktig lukket på døren. "Å huttetu, er klokka alt så mange," sa Færden, og fortsatte. Annen gang gikk døren mer energisk opp. "Ja, ja, nå skal jeg slutte," sa Færden. Men han gav seg ikke før annenlæreren kom marsjerende inn med sine gutter!

En gutt som tjente hos kandidaten på Klækken, het Anders. En

dag hadde han skyssset Færden ut til Åsa, som første etappe på en snarvisitt inn til hovedstaden. "I morgen må du hente meg her mellom 7 og 10!" var Færdens avskjedssord. Dagen etter var Anders der til bestemt tid, og da klokka ble over 10, tok han på hjemvei. Færden måtte ha fått forhindringer. Han kom til Klækken - og der satt sannelig Kandidaten og åt kveldsgrauten! "Sett deg, gutten min," sa Færden. "Du fortjener graut til kvelds, du også."

Uenighet om Anna

Kandidat Færdens dyptgående viten om Ringerike, fra sagaen og den nyere historie, slektenes gang, eiendommenes skiften fra slekt til slekt, førte han med i enhver debatt om gårds-og stedsnavnenes opprinnelse og betydning. I diskusjoner om bygdenes historie og fortidsminner kom han ofte i tottene på sin bror, den høyt begavede prost Michael Johan Færden i Norderhov. Således også i striden om Anna Colbjørnsdatter. Flere kilder vet å fortelle at kandidaten trodde at det balsamerte lik i Norderhavs kirkekjeller virkelig var Anna selv, noe prosten betvilte. Men professor Roar Tank refererer følgende utsagn fra Færdens munn om Anna Colbjørnsdatters balsamerte lik, uttalt i en diskusjon

om emnet i professor Yngvar Nielsens hjem i Oslo, trolig rundt århundreskiftet:

“Det er nok ikke Anna Colbjørnsdatter,” sa han da. “Nå skal De høre, professor; da de begynte å utstille henne, kunde vi ganske tydelig se på halsen et svart knivshakk. Og det er en generalinne som skar halsen over på sig selv i anfall av vannvidd. Nå kan en ikke se det mer, for luften har fortært så meget av det balsamerte legeme.” Hvortil professor Nielsen bemerket: “Det vilde være synd å berøve kirketjeneren fortjenesten.”

Den kunnskapsrikdom Engebret Færden satt inne med, ble dessverre aldri utgitt i et samlet verk om Ringerike. Han stykket sin viten opp i utallige journalistiske bidrag og småstykker, og mye av det er gått tapt. Han var redaktør av Hønefoss-boka (1915), og står i det vesentlige ansvarlig for de mange verdifulle kulturskildringer som er bevart der.

En kulturbærer

Engebret Moe Færden var en kulturbærer. Da han døde 27. januar 1920, sa en av sambygdingene hans: “Jamen er det ikke som den ene veggen i Haugsbygda er blitt borte.” Alle følte tomrommet etter ham, både de som hadde flirt bak ryggen hans, og de mange som hadde beundret ham. Med Færden gikk en kulturbærer av høy rang i graven, en tradisjonsbærer hvis betydning strakte seg langt utover bygdas og Ringerikes grenser.

Han beholdt sin ungdommelige vitalitet til det siste. “Jeg har ikke set nogen, der bedre har bevart ungdommen og ungdommens spenstighet paa veien op mot alderdommens tinde,” skriver Gunnar Tveiten. Færden følte seg også som en ungdom, helt inn i alders år. Da han feiret sitt 50 års jubileum som student i 1916, skrev han: “... fordi tjenesten den hele tid har medført baade utvortes og indvortes forbindelse med ungdommen, saa maa jeg, for at være i sandhet, nu avgi den bekjendelse

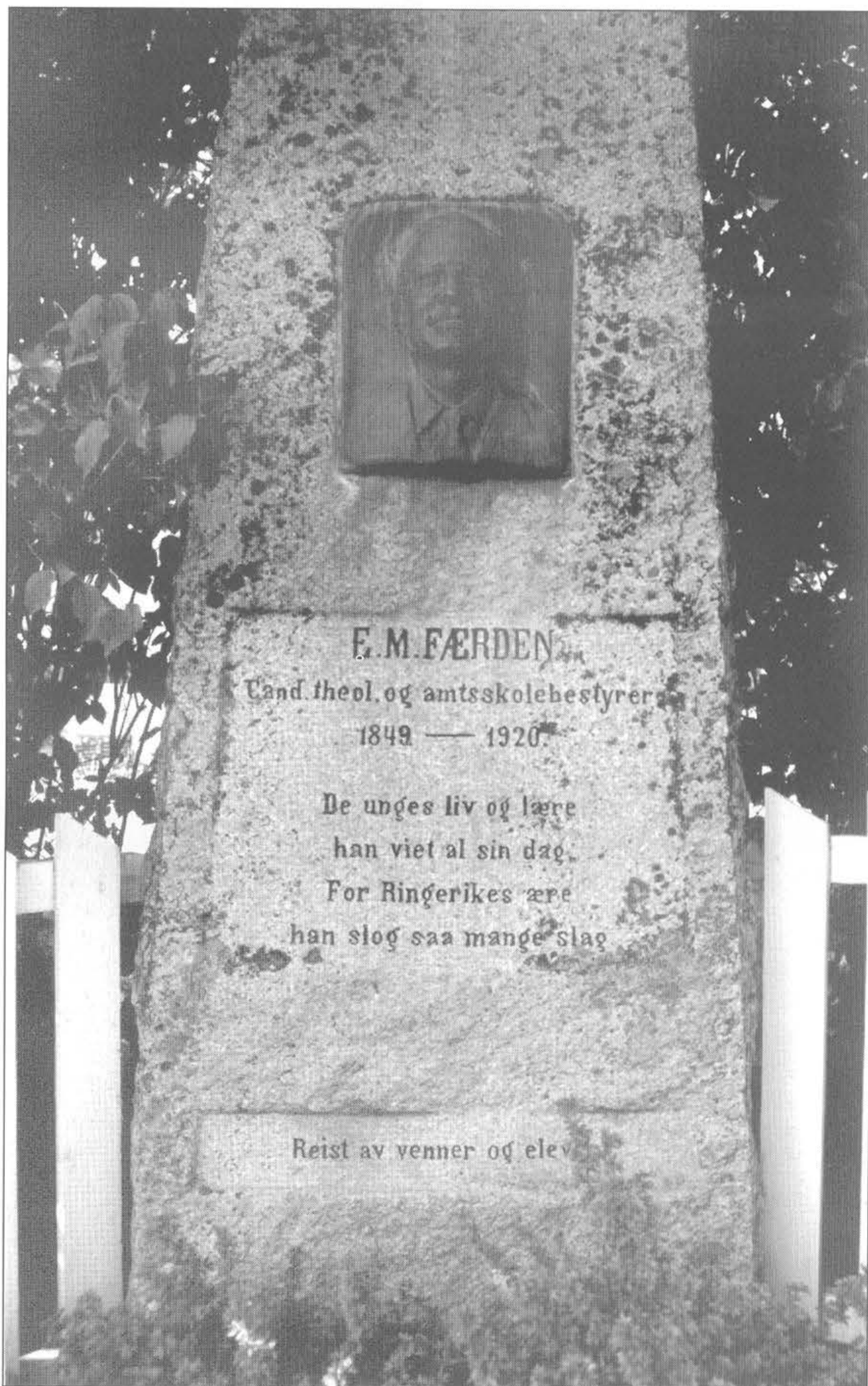
at 2den september 1916 staar for undertegnede mere som en sommerdag end som en høstdag.”

I 1918, to år før Færden døde, traff professor Roar Tank ham i en Oslo-gate en sen sommerkveld. Færden var “like rask på foten som firti år før. Han gikk med sin knortekjepp, sin ransel og sin sorte, lange bonjour.” Mot slutten av samtalen sier plutselig Færden: “Nei, nei, nå er nok klokken så altfor meget.” “Hvordan kommer De

inn så sent da?” spør professoren. “Inn? Jeg må hjem til Klekken jeg, professor. Sommernatten er så sval. Og det blir lettere og lettere å gå når jeg kommer over til Ringerike.” Da gikk Færden i sitt 70. år, og avstanden han snakket om var innpå fem mil!

Engebret Moe Færden styrte amtsskolen i 43 år, fra 1877 til han døde i 1920. Elever og venner reiste

– Fortsettelse side 83.

Bautaen over E. M. Færden på Klekken er reist av venner og elever et par år etter kandidatens død i 1920. (Foto: Even Westbye).

Militært motstandsarbeid 1940-45

Den norske hær var knust den 10. juni 1940, etter tyskernes overfall den 9. april. Mange, svært mange, spesielt de unge, var likevel ikke mentalt slått. Tanken på skjult

motstand lå latent, og det er sagt at med de løslatte norske krigsfangene etter felttoget, reiste motstandsviljen hjem til det lille, kjente, nære miljø.

AV PER CHR. HURUM

Noen startet motstandsarbeidet allerede ved overgivelsen til tyskerne. Våpen og ammunisjon ble gjemt for senere å hentes til forsvarlig oppbevaring. Disse kjerne til motstandsarbeidet fant hverandre snart i det nære miljø, som kunne bestå av idrettslag, skytterlag, ungdomslag, skole, arbeidsplass osv.

Hønefoss Pi

Den antatt første organiserte gruppen på Ringerike var vesentlig rekruttert fra idrettslagene Liv og Fossekallen. De var pionerene, ble kalt "Hønefoss Pi" og fikk senere betegnelsen "Gr. 14220" i den landsomfattende organisasjonsplanen.

Redaksjonssekretær i Ringerikes Blad Oskar Hasselknippe, etter krigen redaktør i Verdens Gang, var leder for Pi og bar dekknavnet Hermansen. Hasselknippe hadde fra felttoget 1940 god kontakt med major (senere general) Helset. Omtrent samtidig utviklet det seg en annen gruppe rundt bestyrer Kvinnesland ved Fylkesskolen. Han vervet tidligere elever, som Arne Auråker fra Ådalen og Henry Pedersen fra Tyrstrand.

På Jevnaker var det skytterlaget ved formannen Sigurd J. Dahl som begynte å organisere motstandsarbeidet.

Starten var famlende, og noen egentlig organisasjon kan det vel knapt kalles. Vi hadde jo også dårlig trening i illegalt arbeide.

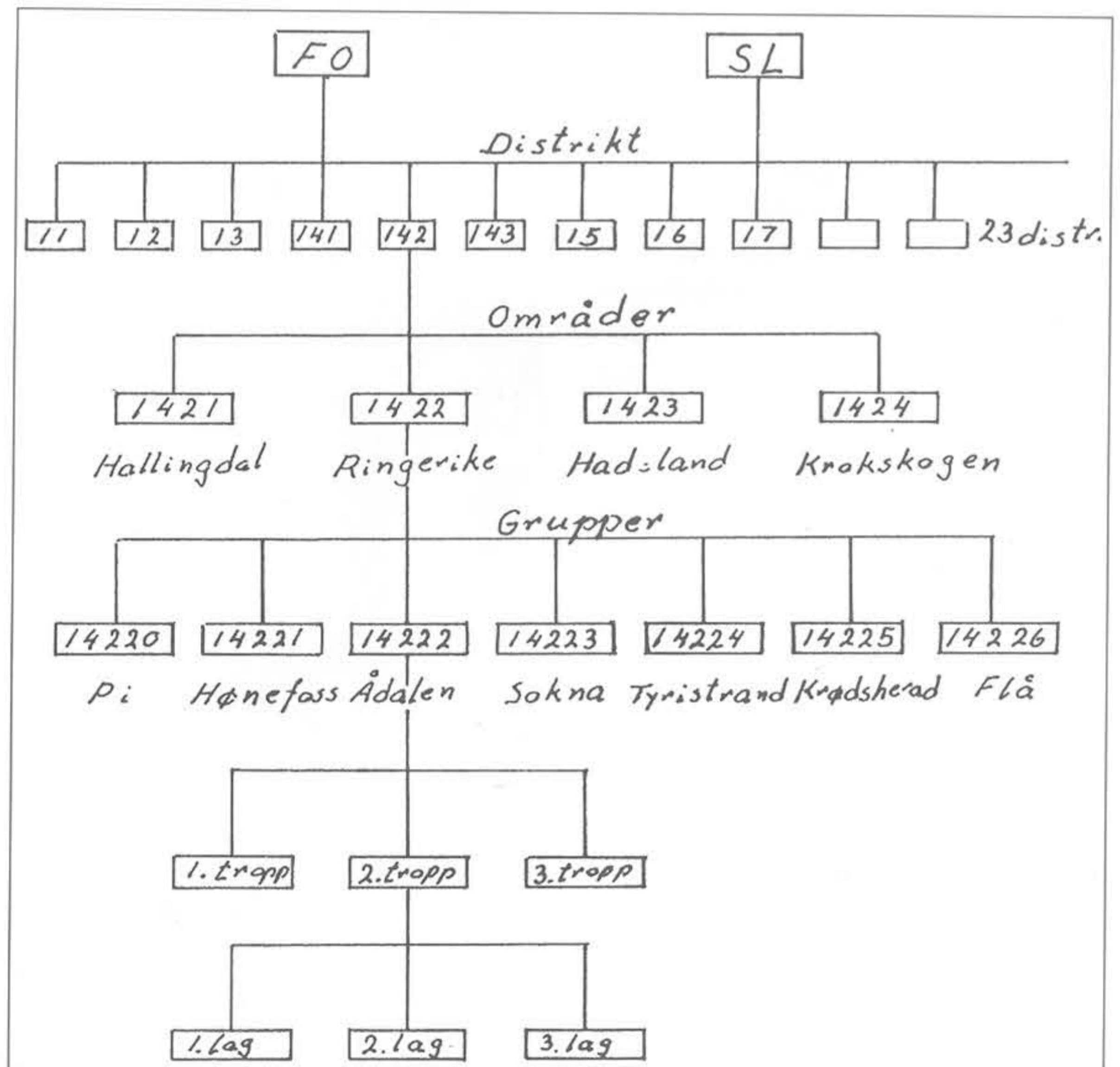
Olaf Helseth

Mens det på lokalplanet var innen den lille foreningen eller kamerat-

flokken motstandsarbeidet spirte frem, ble det på landsbasis de omfattende organisasjonene, hvorav mange tidlig ble forbudt, som begynte å binde alle de små ledene sammen. Major Olaf Helseth var formann i Norges Idrettsforbund fra før krigen. Idrettsungdommen vendte imidlertid ryggen til nasismen og alt dens vesen, og allerede i 1940 var idrettsstreiken et faktum. Helseth benyttet da sine gamle kontakter innen idrettsadministrasjonen. Med dekkstilling som reiseinspektør i Nasjonalhjelpen hadde han god anledning til å treffe sine gamle idrettsvenner landet rundt, og han ble en meget sentral person i oppbyggingen av Milorg.

Sikkerhet ble innprentet fra første stund, men vi hadde ikke øvelse i illegalt arbeide. Organiseringen bød derfor på harde tilbakeslag på landsbasis de første årene. Vi minnes Telavåg, Majavatn, Kristiansand. Her i distriktet gikk det lenge bra. Vervingen gikk sin gang. Tropps- og lagførere ble utpekt. Disse vervet i sin tur mannskaper til å fylle lagene. Ofte kjente ikke alle mann i lagene til hverandre, og heller ikke lagførerne innen troppen. Parolen var: Hver mann skal vite så lite som mulig!

Ved årsskiftet 1941/42 ble Milorg anerkjent av den norske regjering i London som den fjerde forsvarsgren.

Ringerike hørte til Distrikt 14.2, som forøvrig bestod av områdene Hallingdal, Hadeland og Krokskogen.

Containerne fra flyslippene ble lagret og gjemt i depoter. Her er et depot blitt åpnet for transport (bæring) i området vest for Sperillen.

Karene på bildet er (fra venstre) Kåre Hellum, Martin Rønning og Sigurd Johansen.

(Foto: Thomas Hansen. Utlånt fra HS-museet).

I 1942 ble Milorgs endelige organisasjonsform klar, med landet inndelt i 23 distrikter, disse igjen i områder, grupper, tropper og lag. Ringerike gikk inn i distrikt 14.2, som forøvrig besto av områdene Hallingdal, Hadeland og Krokskogen. Det hadde den gang 1.600 vervede mannskaper, men det var enda smått med våpen og instruksjon.

I januar 1942 ventet Pi-gutta fallskjermslipp ved Buvatnet under Bukollen. Kommunikasjonen med Forsvarets Overkommando (FO) var enda svak, og mannskapene ventet forgjeves der oppe mange råkalde netter (vinteren 1941/42 var usedvanlig kald). Blant dem var Sverre Brodahl, medaljevinner fra Olympiaden i 1936, Johan Kvernberg, uttatt til samme Olympiade og Hans Lehne, norgesrekordholder på 1.500 m baneløp.

Da flyet endelig kom, var ikke karene blitt varslet. Lasten ble sluppet etter lysene på Sokna jernbanestasjon og tatt av tyskerne.

Instruksjon

Våpen og våpentrening var det fortsatt dårlig med, men 23. januar 1943 ble Tor Stenersen - med dekk-

navnet "Kalle" - sluppet ned i fallskjerm i nærheten av Breitjern i Vestre Ådal. Sammen med ham kom Martin Olsen, kjent fotballspiller i Lyn Oslo, og Oddvar Sandersen. Sistnevnte var telegrafist. Han brakte med en radiosender, og opprettet kontakt med FO i London, en kontakt som ble opprettholdt til krigens slutt.

Kalle feide som en frisk vind over distriktet, og instruerte oss i

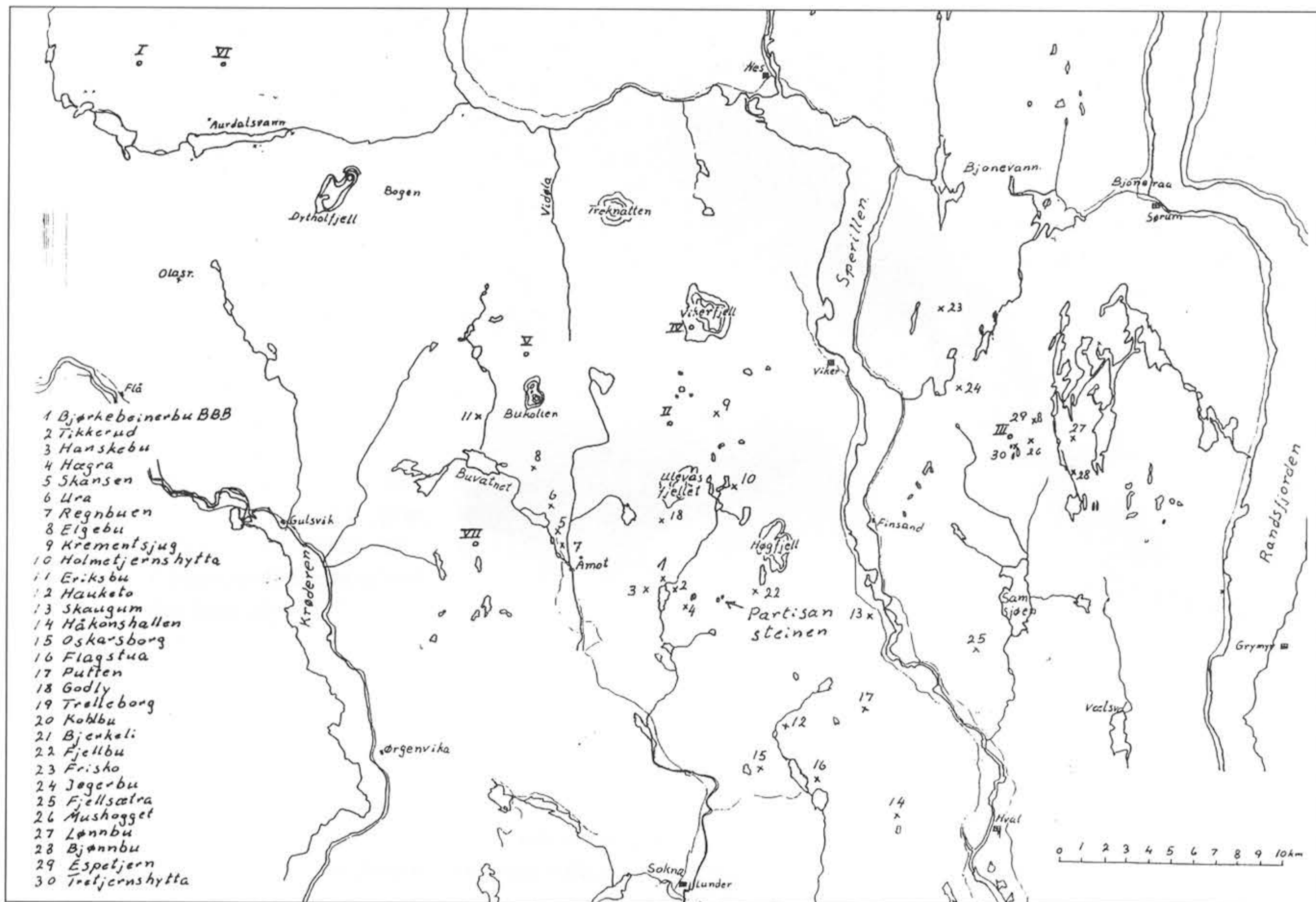
bruken av sine medbrakte våpen og sabotasjeutstyr. I sin hovedfagsoppgave i historie (1972) betegner Per H. Stubbråten ham glimrende: "Distriktet kunne trolig ikke fått noen bedre instruktør enn "Kalle". Han var råtøff av natur, og en dynamisk person som stimulerte til fornyet innsats. Dessuten var han utadvendt, og likte å fortelle fra England. Hans nærvær innga en veldig fighting spirit." (Kalle ble såret under kamp i Oslo senere samme år. Han ble arrestert, forhørt og torturert på Akershus festning, og skutt under fluktforsøk.)

20. april 1943 mottok D 14.2 sitt første slipp med våpen og sprengstoff. Det kom ned på Flåmyrene på Holleia. Like før jul fulgte Birger B. Rasmussen (dekknavn "Kåre") i Kalles fotspor. Birger B. Rasmussen er senere kjent på Ringerike som mangeårig administrerende direktør ved A/S Follum Fabrikker. Som Kalle forsto han å overføre sin entusiasme, optimisme og kunnskaper om våpen og sprengstoff m. m. til oss kursdeltakere på Ringerike og Hadeland.

Oskar Hasselknippe (Hermansen), som av Helseth var anmodet om å bli hjemme i Norge, ble dette året utnevnt til distriktssjef for D 14.2, en stilling han fylte på en fremragende måte. Distriktet har svært meget å takke ham for.

Cella "Skaugum" på Flaskerudåsen i Vestre Ådal reiser seg. Rajer, kvist og mose var gode byggematerialer. (Foto: Thomas Hansen. Utlånt fra HS-museet).

Vinteren 1944-45 lå nærmere 300 mann på skauen, fordelt på nær 60 celler og kvarter. Oversiktskartet viser 30 av cellene i området fra Randsfjorden i øst til Strømsoddbygda i vest.

Arbeidet hadde så langt gått fint. Vi hadde sluppet arrestasjoner og opprullinger, men våren 1944 smalt det. Gestapo kom i Lunner på Hadeland på sporet av Milorg, og nesten alle i gruppen - cirka 80 mann - ble arrestert. 6-8 mann fra Jevnaker og Gran/Brandbu ble også tatt, men der stoppet det. Sigurd J. Dahl, nestkommanderende og drivende kraft for hele Hadeland, var blant de arresterte. Tross hard tortur fikk Gestapo ingen opplysninger fra ham.

Til skogs

For å sikre Milorg og for å kunne arbeide illegalt på heltid, beordret distriktssjef Hasselknippe befal og nøkkelpersonell til skogs. Det var nedlagt forbud mot å benytte hytter avmerket på kart. Vi bygget derfor egne små, primitive hytter kalt celler på strategisk godt skjulte steder. Noen hytter, kalt kvarter, ble likevel benyttet, spesielt i Hallingdal.

Vinteren 1944/45 lå nærmere 300 mann på skauen, fordelt på nær 60 celler og kvarter. Sentrum var området mellom Sperillen og Soknedalen, forøvrig Krokskogen, Holleia, Nordmarka, Hadelands øst- og vestås og Hallingdalsbygdene.

Hjemmestyrkemuseets venner er nå praktisk talt ferdig med å registrere alle disse cellene, med beskrivelse av beliggenhet, innredning, beboere, historikk, samt solid merking med rustfrie stålskilt i terrenget. Det kan bli litt av en turorientering å finne fram til alle disse, når registreringen blir publisert neste år, 50 år etter.

Cellene bygget vi av raser, kvist og mose, supplert med noen skårne trematerialer til gulv. Noen sinkplater, tjærepapp eller kanskje en pressening, tjente til å tekke taket. Ovn for varme og koking måtte til, likeledes kjøkkenutstyr og det du trenger i husholdningen et års tid. Alt måtte bæres, til dels over store avstander (se kartet).

Skogsbilveier fantes praktisk talt ikke den gangen.

Mot vinter

Mange celler ble bygget på våren og forsommeren 1944, i forventning om at krigen skulle ta slutt før høsten kom. Men der tok vi feil. Skulle vi overvintre, eller skulle 2-300 mann trekke over til Sverige? Man valgte å bli. Cellene måtte utbedres, noen nye ble bygget. Vi gikk en spennende vinter med skispor og kulde i møte.

Bakgrunnen for cellenavnene kunne være verdt et kapittel for seg. Skaugum, Hægra er greie, det samme skulle man tro om Håkonshallen, men var det hallen i Bergen, Kong Haakon eller cellesjefen Håkon som gav navnet? Det stridtes det om.

Forsyningstjenesten

Vi var vel etablert på skauen, men noe måtte denne styrken ha å leve

av. Tenk på hva du selv putter i sekken av mat, for en helg på hytta. Her levde nærmere 300 mann på skauen i innpå ett år!

Uten god hjelp fra bygdene og også fra byene, hadde skaulivet ikke latt seg gjennomføre. Mat måtte den gang kjøpes mot rasjoneringskort, men disse ble ikke fornyet når man forlot sivilisasjonen. Milorgs folk på rasjoneringskontorene underslo derfor kort, og hjalp oss. Ble mankoen for stor, ble det arrangert et innbrudd i nemnda for å dekke underskuddet, slik det skjedde i Ådalen. I Oslo ble en lastebil med 70.000 kort tatt. Noen elger falt også, og vi led egentlig ingen nød.

To navn tillater jeg meg å nevne innen forsyningen. Meieribestyrer Døssland på det lokale plan, og Johan Kvernberg, som skaffet mye varer fra sin base i Oslo. I tillegg kommer de mange butikkeiere og samvirkelagsbestyrere rundt om, og så alle de som med bil og hest kjørte forsyningene til skogs, der vi kunne hente dem. Det var mye som skulle til!

Slipptjeneste

Mat og det vi ellers trengte til livets opphold var èn ting, men vi lå ikke på skauen for rekreasjon. Vi skulle forberede oss til å ta opp kampen mot nasister og tyskere. For å kjempe måtte vi ha våpen, det vi hadde fra felttoget 1940 var så altfor lite.

Jeg nevnte at vi fikk våpenslipp i april 1943. Ordentlig fart i slippvirksomheten ble det først på ettersommeren og høsten 1944. Å få et slipp fra England kan høres så greit ut nå i fredstid, men det lå store forberedelser på mange plan før containerne i fallskjerm landet på norsk jord.

På Hadeland hadde vi enda høsten 1944 for lite våpen. Vi søkte distriktssjefen Hermansen om å få et slipp i tillegg til det vi fikk i september. Søknaden ble innvilget, vi tok ut plass for slippet på Vestlandsfjellet mellom Randsfjorden og Sperillen. Som særmelding foreslo vi "Petter savner Hulda". Plas-

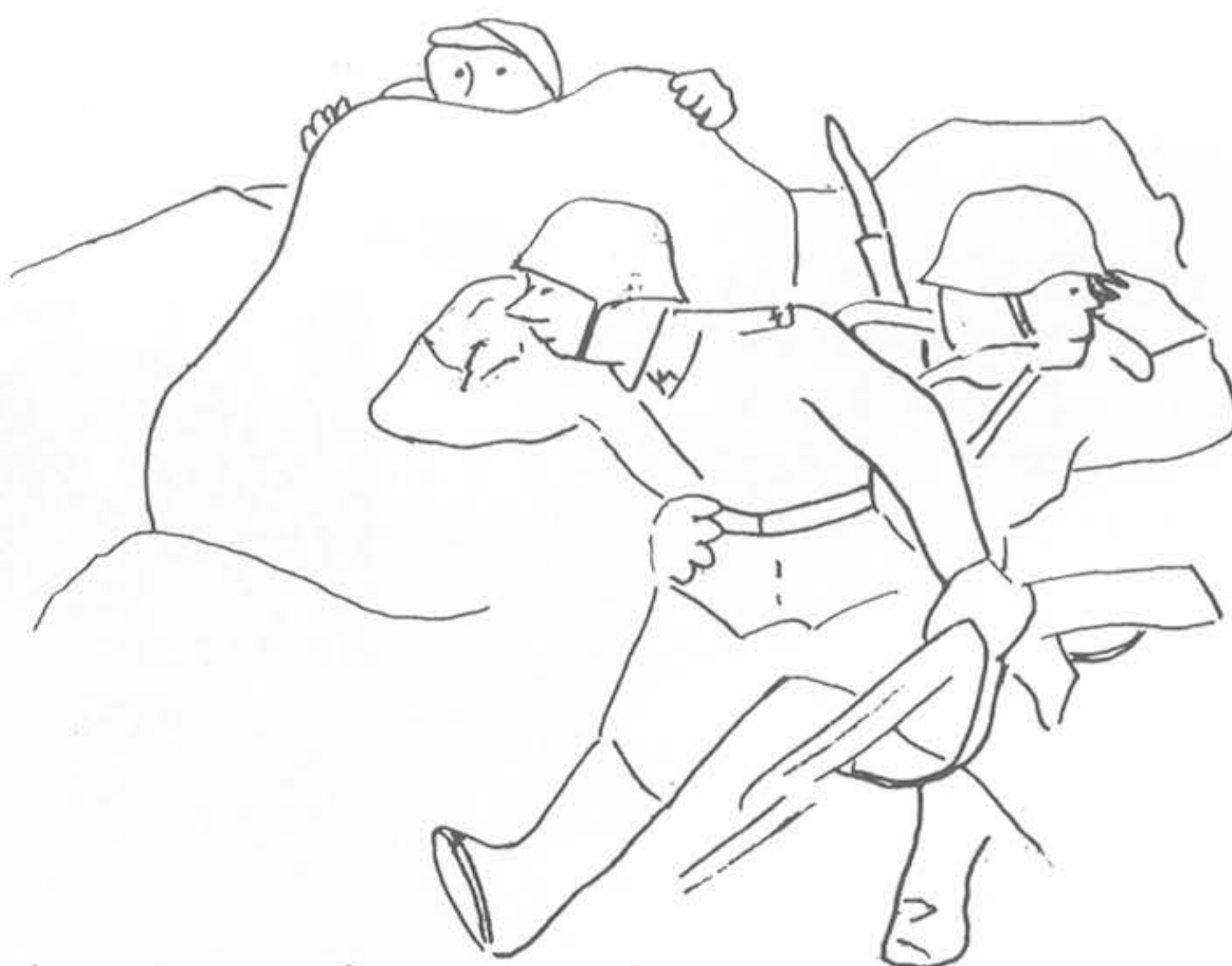
Interiør fra cella "Skaugum" i Vestre Ådal. Fra venstre Gudbrand Skøien, Knut Berg Jørgensen og Einar Trondsen. (Foto: Thomas Hansen. Utlånt fra HS-museet).

HURRAPOSTEN

Nr. 4

17 november 1944

1 878

Friis!

Ja

Du har vel ikke sett noen?

Gutta på skauen hadde sin egen avis, "Hurraposten", med Thomas Hansen som redaktør. Omslaget på denne utgaven viser tyske soldater på rassa i området mellom Sperillen og Soknedalen høsten 1944. De fant ingen ting.

sens kartreferanse i grader var 60.25.20 N og 10.12.00 Ø, og særmelding ble godtatt i FO i London. Vi fikk ordre om å holde oss i beredskap i måneprioden halvfull til halv ne i november.

Den 8. november kom vår særmelding første gang i 18.30-nyhetene fra London, sammen med en rekke andre meldinger som var fullstendig uforståelige for ikke innvidde. Vi ventet forgjeves på slipplassen, flyet hadde fått motorvansker. Det skjedde at noen fly slapp på feil sted, og av disse ble noen få - bl. a. det på Sokna og et slipp på tyskernes flyplass på Eggemoen, tatt av tyskerne.

28. november kom samme særmelding. Vi ventet atter forgjeves, men åtte allierte fly med andre mål hilste til oss med lanterner og vugging med hele flyet, da vi blinket til dem. Den 30. desember fikk vi vårt fly med 11 containere og tre pakker. Flyet benyttet kontaktnavigasjon over Norge, det vil si det fant kursen etter landemerker som de oppfattet i måneskinnet. De traff oss så og si på meteren, for de slapp ved første overflyvning. Jeg sto med en av signallyktene, og en gummipute i bunnen av en container løsnet og falt ned få meter fra meg.

Samme natten startet 21 fly fra England med D 14.2 og Elg i Vassfaret som mål, så da var det livlig over Ådalsfjella.

D 14.2 var, med sine 60 mottatte slipp, et av de distrikter som fikk flest slipp. I tillegg tok den ikke ukjente ringerikingen Paul Strande med sine mannskaper i base Elg i Vassfaret imot 40 slipp. Ved krigens slutt hadde D 14.2 2.400 øvede mann, og vi hadde våpen til å bevæpne 4.500 mann.

Samband

For å fungere som en koordinert enhet måtte et effektivt samband bygges opp mellom de spredte avdelingene, og mellom distriktsledelsen og Forsvarets Overkommando i London. Sistnevnte fungerte meget godt over radiotelegrafi, og var en forutsetning for

slippvirksomheten. Siste krigsåret var det daglig forbindelse mellom distriktet og FO.

Radiosambandet mellom avdelingene fungerte ikke like godt, så her var det som regel å ta bena fatt. Faste ordonansruter til bestemte tider gikk mellom distriktssjef og områdene og mellom områder og grupper. Selv om bussjåfører og jernbanepersonell tok sin del, ble det mang en lang vandring.

Når noe ekstra sto på, måtte ordonansen ut til alle døgnets tider. En melding påført tre kryss (xxx) skulle og måtte frem på raskeste måte, uansett vær og føre.

Instruksjon og opplæring

Kalle og Kåre etterlot seg i 1943 godt instruksjonsmaterieil. Det gikk på omgang til gutter som hadde deltatt i kursene over hele nåværende Ringerike kommune, Hole og Hadelandsbygdene. Gjemt i en gammel koffert og i en striesekk brakte guttene materieilet rundt og instruerte sine lagkamerater.

Etter hvert som vi kom i ordnede forhold på skauen, ble jo muligheten for å drive instruksjon langt bedre. 5. januar 1945 startet base Elg i Vassfaret et befals- og sambandskurs med cirka 60 deltagere fra distriktene 14.1 - 14.2 og

14.3. Kurset var planlagt for fem uker, men ble litt forkortet. Vi var innkvartert på de gamle gårdene, hytter og plasser. Selv lå jeg på Amundheimen, der teoriundervisningen for befalskurset fant sted.

Instruksjonen var realistisk lagt opp med øvelser i spredt orden, blinkskyting med hurtigskyting og sprenging, ja vi skjøt også med Bazoka, et antitank rakettvåpen som var utviklet under krigen. Etter kurset, som ble ledet av løytnant - senere generalmajor - Alex Hagen (dekknavn Sverre Larsen), følte vi oss minst på høyde med krigsskoleutdannede offiserer!

Kurset ble i D 14.2 ført videre ved et befalskurs på Vesle-Samsjøen i Ådal i februar. Noen gruppesjefer og nesten alle troppssjefene i områdene Ringerike, Hadeland og Krokskogen deltok her. Alex Hagen var igjen den høyt respekterte leder av kurset. Som hjelpeinstruktører tjente noen av distriktets egne folk som hadde vært på det foregående kurs hos Elg.

Oberstløytnant Bjarne Øen, som i 1947 ble utnevnt til generalløytnant, inspiserste kurset mens han på denne tiden var hjemme fra England på inspeksjon av Milorg. Han spurte meg forøvrig om jeg med mannskap fra Hadeland kunne påta meg å ta imot 18-20 slipp

De første HS-soldatene har besatt Hønefoss i fredsdagene 1945. Fra venstre Henrik Kristiansen, Harald Kvernstrøm og Fridtjof Jørgensen fra Hønefoss-gruppen 14221, i tyskernes bunkers ved Rutebilstasjonen. (Foto: Leif Berg. Utlånt fra HS-museet).

Kl.	DE	Her det se
08.15	11	Staben anke til Veien skole, gruppesjef, med ord milledt seg. Grup. fikk siste instruks ang. besetnelsen.
08.55	"	Besetnelsen settes i merke.
09.05	"	Vaklag fra 14223 ankomme.
09.20	"	14224 anke til Veien. Gruppesjef fikk ordre om å gå inn i sitt oppmarsjonsområde som vanlig.
09.20	"	Melding fra Hadeland om at tysk lytterpost milledt til å overgi seg til H.S. Politimesterens underrettet for å melde fra om dette til Orts.k.
09.40	"	Ordre fra 14223 anke med melding om at gruppen er på plass ved Minnet.
09.45	"	Ordre fra 14222 anke: med melding om at besetnelsen er gjennomført.
09.54	"	Melding om 300 uniformer i AT-leiren.
10.00	"	Ordre fra 14221 anke melding om at besetnelsen utført etter planen. (Muntlig melding).
10.00	"	Spørsmål hva skal gjøres med de arresterte nasjoner i Hønefoss. (1424) Rolf Ringer Gjøvik politidistrikt. Svar senere.

Besetnelsen av Hønefoss går etter planen. Utdrag av område 1422 Ringerikes journal den 11. mai 1945.

for Oslo distrikt 13 på Romeriksåsene. Med ungdommens sterke selvfølelse bekreftet jeg at jeg kunne ta på meg en slik oppgave. Med tyskernes store forlegning og flystasjon på Gardermoen i nærheten, kunne det blitt livlig hvis det var blitt virkelighet!

Fra Vesle-Samsjøen drog troppsjefene til sine avdelinger og arrangerte kurs. Noen steder var hele troppen samlet og drev realistiske øvelser. Husk nå at dette skjedde i et okkupert Norge, med tyske rasiaer og angivere i form av norske nasister rundt om.

Nok å gjøre

Spørsmålet om hva vi gjorde og hva vi fikk tiden til å gå med, er ofte kommet. De nevnte tjenester som forsyning, slipp, kurs og samband tok jo sin tid, og så var det den daglige husholdningen: Lage mat, hugge ved, lappe tøy, pusse

våpen, smøre fottøy osv. Jo, det var nok å gjøre.

Etterretningstjeneste drev vi også, kartlegging av tyske forleg-

ninger, ammunisjonslagre og Eggemoen flyplass. Alle viktige broer var planlagt for sprenging. Noen steder var ferdige ladninger gjemt i vanntett emballasje, nær opp til objektene, for at disse kunne sprenges på kort varsel. På slutten var oppgaven å planlegge forsvaret av samme objekter mot tysk ødeleggelse.

Rassiaer forstyrret oss en del. Etter hvert ble det utviklet et godt varslingsystem både lokalt og sentralt. Lokalt hadde vi folk i bygda som visste hvor cellene lå. Dette var spreke og lokalkjente folk. Sentralt hadde Milorgs ledelse kontakt med tyske anti-nasister som rapporterte når og hvor tysk rasia var å vente. Særmeldinger i nyhetene fra London varslet forestående rasia som følger: Hallingdal: "Kjørekort for trillebår", Ådal-Valdres: "Isdronningen på karneval", Hadeland: "Det går bedre med gikta", og Sperillen vest: "Kjærringa er galen." Meldingen for alt klart etter rasia lød: "Syforening- en på vintertur."

Sommeren 1944 kom en rasia med en del hundre tyskere mellom Randsfjorden og Sperillen. Høsten 1944 trålet 2-3.000 tyskere området mellom Sperillen og Soknedalen, men fant ingen ting. Rasiaens gang ble illustrert ved omslaget på skauguttas eget organ Hurrapos-

Da freden brøt løs ville jubelen ingen ende ta. Her fra torvødsen på Nordre Torv i Hønefoss en av de første fredsdagene. (Foto: Leif Berg. Utlånt fra HS-museet).

tens første utgave etter rassiaen. Redaktør Thomas Hansen bodde på Skaugum, der "avisen" også ble stensilert.

De fleste rassiaer stanset som regel like innpå åskanten. Vi hadde stående ordre om bare å skyte i selvforsvar eller for å befri kameraer. Dette fordi det betød så lite for utfallet om vi skjøt noen fiender. Det var viktigere å holde organisasjonen intakt til sluttoppgjøret.

Tragedien ved Espetjern

Utpå våren 1945 opplevde man en ny stor rassia i Kollsjødistriktet i Strømsoddbygda. Tre celler ble brent. Forøvrig fant tyskerne verken folk eller våpen. 11. april skjedde tragedien ved Espetjern mellom Randsfjorden og Sperillen. Styrker fra skijegerbataljonen i Vikersund gikk opp fra Ådalen. Johan Hagen så faren, gikk forbi nasistene og varslet kursdeltakerne på Haugerudsetra. Skijegerbataljonen, som var under tysk SS-ledelse, med såvel tyske som "norske" soldater (hird, frontkjempere m. m., en av disse hadde senere sete i Norges Storting) var tydeligvis godt orientert, og fortsatte inn til Espetjern. Karene her ble - tross varsling - overrasket og mistet fem mann. To ble skutt og tre tatt til fange. Konrad Vestland og Magne Hoel skulle ikke få oppleve den jublende, sprudlende følelsen av frihet og fred vi andre fikk en snau måned senere.

Vi forsto jo allerede i april at krigen gikk mot en slutt. Utfallet var klart, men hva ville øverstkommanderende i Norge general Bøhme gjøre, i spissen for 350.000 tyske soldater? Det ene landet etter det andre ble fritt. Vi lyttet til Londonnyhetene når vi hadde tid, i denne klargjøringsperioden. Alt måtte være klart når signalet ble gitt.

Fred

Så, den 8. mai, fulgte Bøhme ordre fra Tysklands øverstkommanderende etter Hitlers død, admiral Dönitz, om at alle tyske styrker skulle legge ned våpnene. Jubelen

General Bjarne Øen ved avdukingen av Partisanersteinen. Relieffene er hugget av Ståle Kyllingstad. (Foto: Leif Berg. Utlånt fra HS-museet).

slapp løs. Om Milorg hadde hatt nok å gjøre de siste ukene, ble det ikke mindre nå. Nå skulle det vise seg om vi holdt mål. Den 8. og 9. mai var D 14.2 fullt mobilisert. Den 11. sto Milorg i sine oppmarsjoråder i nærmeste nærhet av Hønefoss og andre tettsteder.

Besettelser fulgte av godt samordnede avdelinger, godt bevæpnet og under full disiplin. Det hele skjedde uten sammenstøt og blodutgytelse. Milorg hadde holdt mål. Tiden utover sommeren gikk med rutinemessige vaktoppdrag og sikring.

HS-museet D 14.2

I 1960-årene mente mange av Milorg-veteranene at mye av det vi hadde lært av forsømt forsvar i 1920- og 30-årene, med derav følgende overfall i 1940 og fem års okkupasjon, var glemt. Tanken om et hjemmestyrkemuseum tok form, og den 15. oktober 1967 ble museet åpnet. Alt arbeidet var gjort av Milorg-veteraner. Folkene fra D 14.2.4 Krokskogen gikk foran, med områdesjefen Arne Auråker i spissen. Formålet med museet presiserte han i sin åpningstale:

"Hensikten med museet er kort og godt å gi et såvidt mulig sant bilde av krigen 1940-45 slik vi opplevde den, hva som skjedde og hvorfor det skjedde, til påminnelse

og fornyet ettertanke for dem som levde den gang, og som et budskap til senere generasjoner om den gang Hjemmefronten reiste seg til motstand i et okkupert Norge og viste at forsvarsviljen er levende i det norske folk!"

Museet er en del av Ringerikes Museum, men er bygget opp og drives av Hjemmestyrkemuseets Venner D 14.2. Medlemskjernen er veteraner, men vi begynner å bli få, så vi er glade for nye medlemmer.

Utenom museet arrangerer vi hvert femte år stevne ved "Partisanersteinen" i Strømsoddbygda. I 1980 hadde vi Kong Olav V blant oss. 50-års-minnet om krigens slutt vil bli markert med et nytt stort stevne.

Registreringen av celler er nevnt. Sekretær i "HS-museets venner" Jan Østlund arbeider for tiden med en bok om D 14.2. Den skal gi det hele bilde av distriktet.

ARTIKKELFORFATTEREN

Per Chr. Hurum (født 1920 på Jevnaker) var aktiv i Milorg 1940-45, og er tidligere formann i HS-museets venner D 14.2. I 1990 skrev han en artikkel i heftet "Ringerike" om kampene på Ringerike i 1940.

Rugfinner og svedjebruk

En finneplass. Finnskogen i Solør.

(Foto: Otto Frydenlund).

Folkevandringer har det vært gjennom hele historien, men det som vi her på Østlandet kjenner best til, var den finneinnvandring som kom fra Sverige i første halvdel av 1620-årene.

AV OTTO FRYDENLUND

Finland var den gang underlagt Sverige, og da Sverige lå i krig med Russland fra 1579 til 1595, ble det kummerlige forhold for mange av innbyggerne i krigssonen. Hertug Karl, den seinere Kong Karl den 9., oppfordret finner til å komme over til Sverige for å kunne ta i bruk de store skogvidder i midt-Sverige og opp mot norskegrensa. Dette var for å skaffe seg flere skatteobjekter.

1620-årene

I første halvdel av 1620-årene begynte finnene å trekke innover i Solør-trak-

tene. Her langs grensa var det enorme skogvidder som ikke ble benyttet. Til Nordmarkstraktene regner en med at finnene kom i 1640-årene. Sannsynligvis kom de da fra Solørtraktene, og kanskje noen fra Sverige.

Finnenes bosetning på Nordmarka har Ola Brænden og Harald Vibe skrevet om i heftet "Ringerike", henholdsvis i 1940/41 og 1957/58. Videre har Fredrik Schjander skrevet om finnene i 1950/51 og 1951/52, og i 1976 hadde Bjørn Knoph en artikkel om Finneplassen i Ådal.

På Finnskogen

Høsten 1991 hadde Ringerike Historielag lagt sin sommertur til Finnskogen i Solør. Her var det bestyrer Birger Nesholen ved Gruetunet Museum og Dag Raaberg, formann i styret for Finnetunet, som tok oss med rundt i dette landskapet som var så rikt på finnenes historie. Her fikk vi svar på mange spørsmål som dukker opp når en leser om

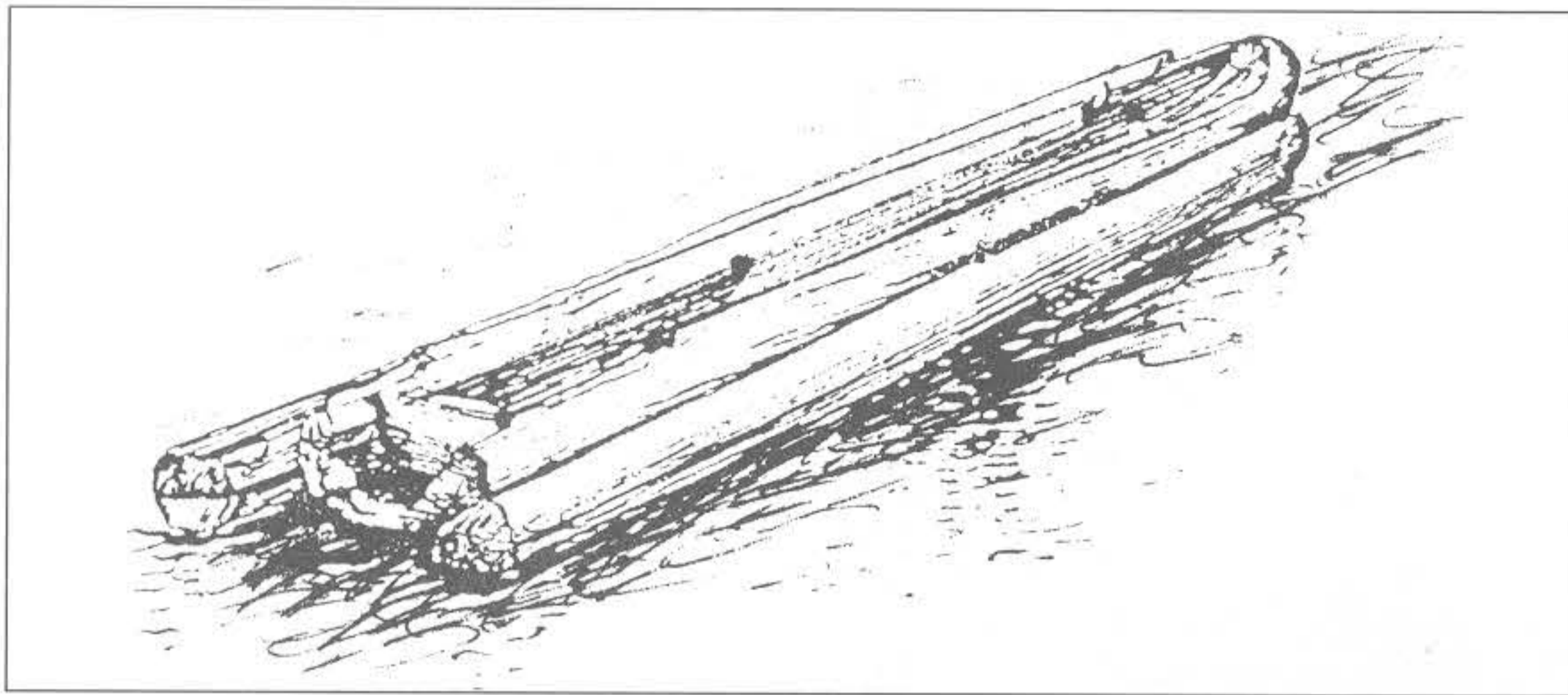
finnenes tilværelse, avsondret fra det etablerte samfunnet nede i bygdene.

Besøk på flere gamle finneplasser gav oss innblikk i finnenes livsførsel fra gammelt av. Omvisningen på plassen Mattilla på svenskesida av grensen gav mest utbytte. Denne gården var driftet som et museum. Her var det hugget svedje og sådd finnerug, slik at vi kunne få se den mangfoldige stråutvikling av et enkelt korn. Da kunne en også bedre forstå at denne sorten rug kunne gi opptil 120 fold under ellers gode forhold.

Svedjebruk

Svedjebruk, eller som vi vel heller ville kalle det, svibruk eller bråtebrenning, fikk vi inngående forklaring på av Nesholen.

Finnene var nøye på hvordan skogen og terrenget var, der de skulle slå seg ned. En frodig gran-skog i en sørhelling var det beste. Fuktige myrdrag eller skrin jord var ikke så godt egnet til svedje.

Stokkebåt av uthult trestamme, med stokker bundet til sidene for å stabilisere båten.

Det gjaldt så å bestemme seg for hvor stort stykke en skulle brenne av. Huggingen foregikk på den måten at alle trærne ble felt inno- ver i forhuggingen. For å lette arbeidet ble ofte trærne øverst i skråningen felt på de nedenfor, for å få disse til å velte nedover. Denne huggingen ble foretatt rundt St. Hans-tider. Når ett år var gått, ble så brenninga foretatt. Det gjaldt å ha et stort mannskap, for å avverge skogbrann utenfor feltet. Det ble tent på i ytterkantene og tatt spesielt hensyn til vindretningen.

De mindre stokkene ble benyttet til å lage gjerde rundt feltet, og de større ble brukt til ved.

Finnerug

Så kunne såingen ta til. Det ble brukt en rugsort som ble kalt fall- rug, som var fraktet med fra Fin- land. Det hettes jo at finnene hadde med såkornet i en vott eller et knytte. Noe som jo er uforståelig for oss, som er vant med dagens såkorn. Men tatt i betraktning det rike utbyttet av denne kornsorten som ble sådd i aske, var den lille frømengden mer forståelig. Såing- en ble foretatt uti juli måned, og plantene kom da godt opp utpå høstparten. Da ble plantene kuttet ned med ljå, eller de slapp hestene utpå området. Hestene bet av top- pen på plantene, som da ville bus- ke seg mer til våren. Dette var da det vi kaller høstsed.

Neste høst ble så kornet skjært med skjuru, slik det ble gjort ellers i landet på den tida. Kornet ble rauket, det vil si satt opp mot hver-

andre på området, for å tørke noe. Siden ble det fraktet inn i et hus som ble kalt ria. Det var en røyk- stue i mindre format, med en røykovn av gråstein uten pipe. Vi kaller det en kjone, og en slik kan vi i dag se på gården Mo i Hole. I ria ble kornet lagt på plattinger og tørket, når det ble fyrte i ovnen. Røyken gikk ut gjennom en luke i taket. Kornet ble også ofte hesjet ute på feltet, og kjørt hjem på vin- terføre dersom det var lang vei hjem igjen.

Etter at kornet var tørket, ble det slirutresket på gulvet. Sliru er to tynne stokker som er bundet sam- men, den ene noe lenger enn den andre. Med dette redskapet ble kornet slått løs fra strået. Denne treskemåten var jo også den vanli- ge for bøndene omkring i bygdene i den tida. Jeg mener å ha hørt at det ute ved Sundvollen er et fla- berg som kalles treskeberget, noe

som vel sier at det der var fint å slirutreske korn. Dersom det var en større bekk i nærheten av finne- plassen, var det også mange som hadde kverner.

En bråte ble fylt opp året etter med kvist, og satt fyr på igjen. Så kunne den igjen tilsåes. Mer enn to avlinger på samme felt var ikke vanlig. Feltet ble så brukt som slå- teland i tre-fire år deretter. Siden vokste det igjen med kratt.

Med denne dyrkingsmåten måtte det stadig lages nye bråter. Etter hvert kunne det bli lang vei for å få kornet i hus. Det var ikke uvanlig at finnene i enkelte tilfeller flyttet hele gården til nye og bedre områ- der.

Røykstuer

Røykstuer ble vi også godt infor- mert om. På den foran nevnte fin- negård Mattilla sto det en stor røykstue. Eieren var dessverre ikke hjemme, for han hadde lovet å fyre opp røykovnen for oss. Men Nes- holen forklarte oss framgangsmå- ten.

I kalde vinterdager ble de store gråsteinsmurte ovnene, som tok opptil fjerdeparten av gulvarealet, fyrte opp med to-tre fanger ved. Det var ikke pipe på røykovnen, så røyken la seg som et teppe under taket. Dette ble naturligvis helt svart av all røyken. Før i tida var det heller ikke vinduer i røykstua, bare noen glugger som ble lukket

Jordkjeller på finneplass. Gruetunet Museum, Solør.

(Foto: Otto Frydenlund).

Finnerugen var som oftest fallrug, brakt med fra Finland. (Foto: Otto Frydenlund).

med lemmer. Dette var for å skaffe trekk i ovnen. I taket var det så en luke hvor røyken kunne slippe ut når det skulle luftes. Denne store steinovnen kunne holde varmen utrolig lenge, så det ble ikke fyrte noe mer den dagen.

Taket på røykstueene var konstruert på en spesiell måte. Det vanlige åstaket var øverst, og så var det et nytt tak lagt på to solide åser under dette. Røykstueene var lett kjennelige på grunn av disse to åsene som stakk fram i gavlveggen. Himlingen lå horisontalt på de to åsene i midtfeltet, men på sidene skrånet himlingen noe nedover. Dette var vel for at røyken skulle holde seg lengst mulig oppe over gulvet.

Oppe på den undre himlingen var det lagt mose, torv og annet som kunne virke isolerende. Følgelig holdt disse stueene ekstra godt på varmen. Disse røykovnene ble også brukt som bakerovner. Det var bare å rake ut glørne og sette brødene inn. Foran åpningen på ovnen var det en grue hvor det kunne lages mat. En får gå ut fra at folk ikke var så allergiske i den tida. For da kunne det vel ha blitt mye plager!

Badstuer

Badstueene var noe av det første som ble bygget på en ny plass.

Ofte ble badstua det huset som man først flyttet inn i, før det store huset ble bygget. Den var også bygget som en røykstue, med ovn i gråstein. Badstua kunne brukes som ria, til å tørke korn i.

Jordkjellere var også vanlige på disse finnegårdene. Ofte var de plassert i en skråning, hvor en oppmurt gavlvegg var alt en så. Resten lå under bakken. Sikkert en fin måte å holde et frostfritt lager på.

Stokkebåter

I tillegg til jordbruket var jakt og fiske det som holdt liv i finnene

inne på de store skoger. Den gang var det sikkert bra med vilt, og vannene ga mye fisk til husholdningen. Til å komme ut på vannet ble det brukt flåter, eller de spesielle stokkebåter. Stokkebåten var en uthult trestamme, furu var vel det vanlige materiale. For å få båten mer stabil, ble det bundet en stokk på hver side. Det var vel vier som ble mest brukt til å binde stokken fast til båten. Her i distriktet er det ikke funnet noen rester av slike båter, det jeg kjenner til, men i grensetraktene er ganske mange rester av slike båter blitt gravet fram i myrer eller fra bunnen av vann.

På Finnskogen i Solør-traktene er det fortsatt mange finnebosetninger som stammer fra den alle første finneinnvandring til Norge i 1620-årene. Ellers utover Østlandet har finnene blandet seg med bygdefolket, og har forsvunnet som egen folkegruppe.

ARTIKKELFORFATTEREN

Otto Frydenlund (født 1920 i Åsa) er sentral i det lokalhistoriske miljøet på Ringerike, og har opp gjennom åra hatt en rekke tillitsverv i Ringerikes Museum og Ringerike Historielag.

Røykstue på finnegården Mattilla i Solør.

(Foto: Otto Frydenlund).

RINGERIKE NIKKELVERK

I 1675 ble det funnet kobberforekomster ved Aasterudtjern på Tyristrand. I løpet av de neste hundreårene førte dette og senere malmfunn til en omfattende gruvedrift her i Holleias utkant, hvor Ringerike Nikkelverk fra midten av forrige århundre i en periode var Ringerikes største arbeidsplass med over 260 mann i arbeid. Fra gruvene i Ertelia er det drevet ut over 300.000 tonn malm, som i flere driftsperioder - undergitt etter-spørselen i verdensmarkedet - har gitt over 20.000 tonn ren nikkel og cirka 2.000 tonn kobber. I 1866 kom 1/7 av verdens nikkelproduksjon fra Ertelia!

AV JAN SOLGÅRD

Bergverksdrift, som er den eldste form for eksportnæring i landet vårt, har spilt en viktig rolle i norsk næringsliv siden 1650. Den eldste ordnede bergverksdrift vi kjenner er fra år 1200, da det ble funnet små forekomster av sølvholdig blyglans i Aker. Den første gruve med ordnede privilegier var Gullnes Kobberverk i Telemark, hvor kong Fredrik 2. i 1524 utstedte kongelige privilegier til biskop Mogens av Hamar. Da denne driften opphørte i 1537 tok kong Christian 3. kontakt med tyske bergfolk, og utstedte i 1538 de første mutingssedler (må utstedes hos bergmesteren for å få eiendomsretten til et funn) i Norge. Året etter kom den første bergordningen som innførte mutingssedler, og som forøvrig fulgte sachsisk bergrett og var skrevet på tysk.

Det første større gruveanlegg i Norge var Kongsberg Sølvverk, som med sine ialt 130 gruver ble oppdaget i 1623. På Røros ble de første kobberfunn gjort i 1644 ved Lossius gruve, mens Storwarts gruve ble funnet året etter. På Ringerike er også bergverksdrift av gammel dato, og de første kobberfunn ble gjort på Holleia i 1665.

De første malmfunn

Det første malmfunn på Ringerike ble gjort i Kittelsbyåsen i 1665, og

henvisninger til dette finner vi i fogd Wiels beskrivelse fra 1743. I paragraf 85 står det:

“Paa samme Side (paa den vestre Side av Sognedalen) i Kittelsby Aasen findes 5 Gruber, som har Kobber-Erts i sig, hvilke for 80 Aar siden bleve drevne af Jacob Luth, som og optog det paa Tyristrand, og skal han af disse Grube have faaet godt Kobber, men blev nedlagt formedelst den foranførte uenighet imellem ham og Bergmesteren. Marsovnen var bygget ved Gaardhammerfossen, som ligger straks derved, og endnu sees Levninger af den, hvorved ligger en stor Mængde med røstet Kobbermalm. Gruberne ere bebygte, men staae nu fulde af Vand. Gangen fra disse Gruber gaaer i sonder til de Kobbergruber paa Tyristrand. Skov og Vand til et Værk at drive kan der aldri mangle.”

10 år seinere, i 1675, finner Luth kobberforekomster ved Aasterudtjern på Tyristrand. Også dette finner vi henvisninger til i Wiels beskrivelse, hvor det i paragraf 30 heter:

“Paa Tyristrandsaasen, – ved Gaarden Aasterud, findes Kobber-Erts, hvor der for 70 Aar siden var optaget et Værk af Jacob Luth, en Mand paa Ringerike, og da skal have givet vel, men den Misforstaaelse, som rejste sig imellem ham og Mesteren, som var en Svenske skal have været Aarsagen, at det gik under, thi Meste-

ren rejste bort, og altsaa blev Værket indstillet. Siden begynte andre at tage det op, men med stort Forliis og Pengespilde drev det en Tid, hvorfor de qvitterede samme, og altsaa ligger det nu ganske øde.”

Til å begynne med var det nok stort sett prøvedrift og skjerpung på disse områdene, men etter hvert viste det seg at det var nok malm til å anlegge en smeltehytte, og denne ble bygd ved Væleren. Dermed ble grunnlaget lagt for Ringerikes første bergverk.

Bergverksdrift 1688-1716

Bergverksdriften startet opp i 1688, men verket var lite og utstyret relativt beskjedent. Like etter at verket hadde startet opp, ble det besøkt av Berghauptmann i Norge, Heinrich Schlanbusch, og i hans reisebeskrivelse fra 1688 står det at han fant mye jernrik kobbermalm i Luths gruve. Men det var vanskelig å få et godt resultat av denne malmen på grunn av dårlige blåsebelger og annet mangelfullt utstyr. Det står også skrevet i reiseberetningen hans at han lærte arbeiderne hvordan de skulle sprengre videre i gruvene for å få et godt resultat.

Luths kobbergruver ga liten fortjeneste og verket ble da også nedlagt i 1716. I Brunnichs samling står det da skrevet: “Johan Luths kobberværk paa Ringerike er af

Ringerike Nikkelverk ved Aasterudtjern på Tyrstrand. Arbeidere foran Ertelia gruve nr. 2. Midt på bildet i bakgrunnen ser vi heisanordningen til gruve, som var den største ved Ertelia. Til venstre skeidhuset, der malmen ble sortert etter at den kom fra gruve. Bildet er tatt i perioden 1912-1920. (Buskerud Fylkesfoto).

bemeldte Luth bleven bygget i 1688, men nævnt da i slette Omstendigheter og strax derpaa forladt." Etter Wiels beskrivelse skyldes dette ikke bare dårlig lønnsomhet, men også dårlig utstyr, og ikke minst uoverenstemmelse med den svenske verksmester.

Jacob Luth var av tysk opprinnelse, men han var bosatt på Ringerike det meste av sitt liv. Han var i sin tid fogd over Ringerike og Hallingdal, men han var kanskje mest kjent for de mange store gårder som han eide i Hole og på Tyrstrand, og for sine kobbergruver på Holleia.

Nye forsøk

I 1730 forsøkte to bergmenn fra Kongsberg ved navn Weichard og Iffertz å ta verket opp på nytt. Meningen var å danne et partisipantskap for utvinning av kobber ved Aasterud. Innbydelse til dette ble sendt ut, men responsen var for liten til at det ble nydrift ved verket.

Seinere, i 1789, søkte H. C. Arctander til eieren av Sognedalens Jernverk, P. Floberg, om å ta opp driften ved det gamle kobberverket ved Tyrstrand, for å tilvirke vitriol og brunrødt (fargestoff). Underretning om dette finnes i tidsskriftet *Minerva* fra 1793, hvor professor Thaarup i sin statistiske beretning om Norges kobber- og jernverk sier:

"P. 16 Jacob Luth paa Ringerike. Dette forladede Kobberværk vil Proprietær H. C. Arctander optage og forandre til et Vitriolsyderi og Braunrødts Tilvirkning."

Grunnen til at Arctander måtte henvende seg til eieren av Sognedalens Jernverk, var at skogen på Tyrstrand lå innenfor jernverkets cirkumferenceområde, som er et privilegium som gir enerett til hogst over et stort distrikt og som samtidig pålegger bøndene innenfor dette området plikt til å kjøre malm.

Vitriolverket ble seinere overtatt av Wardrum og drevet under navnet "Wardrums Vitriolverk". Men verket gav dårlig fortjeneste

og eieren solgte det til Roscher, Thaulow og Tiedemann i 1848. Disse tre dannet da Ringerike Nikkelverk.

Opptakten til verket

Elementet nikkell ble oppdaget i 1751 av den svenske kjemiker og bergmann Chronstedt, men ble ikke påvist i naturen før i 1837. Det var daværende professor i metallurgi ved Kristiania Universitet, Th. Scheerer, som oppdaget dette. I sin egen beretning om nikkellens forekomst i Norge, skriver Th. Scheerer selv:

"At alt det Anførte, at dette Mineral er et hidtil ubekjent species. Jeg foreslaaer at kalle det Jern-Nikkelkiis. Det er muligens Jern-Nikkelkiisen, hvis Indblanding bevirker, at enkelte Sorter Magnetkiis ere nikkellholdige. Dette factum ere mig allerede bekiendt siden Aaret 1837, da jeg analyserede en Magnetkiis fra Modums Omegn, i hvilken jeg fant 40,46 % Svovel, 56,03 % Jern, 2,80 % Nikkel og 0,40 % Kobber."

Scheerer, som var født i Sachsen, hadde før han ble professor i Kristiania vært hyttemester ved Modum Blaafargeverk. Etter sin oppdagelse av nikkelholdig malm ved de gamle Luth-gruvene, fortalte Scheerer sin venn Adolf Roscher, som også stammet fra en sachsisk bergmannsfamilie og arbeidet ved Blaafargeverket, om sitt funn. Roscher hadde ikke start- og driftskapital, og som parthaver fikk han med seg dr. Thaulow, som var lege ved Blaafargeverket. Da Thaulow var like uformuende som Roscher selv, måtte de se seg om etter en mann til, en med kapital. Valget falt på tobakksfabrikant Tiedemann som var en meget rik mann. Det lykkes for dem å få Tiedemann som tredje parthaver, samt å få ham til å stille den nødvendige kapital.

Ringerike Nikkelverk

Av regnskapsprotokollene fra verkets første driftsår, ser vi at Tiedemann ved siden av å betale sin tredel på 1167 spesiedaler til verket, også lånte det 6000 spesiedaler som han fikk pantobligasjoner for. Det var også en del andre personer som hadde obligasjoner i nikkelverket, men disse panthaverne eide relativt små obligasjoner. Selv om verket startet i det små og var meget enkelt, så gav gruvene god malm og verket ble lønnsomt fra første stund. Det tok derfor ikke lang tid før de fleste panthaverne var ute av regnskapet. Da Tiedemann etter få år ønsket å dra tilbake til sitt hjemland Tyskland, hadde verket nok kapital til å betale ham ut av kompaniskapet, samt å innfri lånet.

I de første årene var arbeidsstyrken på cirka 20 mann, fordelt på gruvene og smeltehytta ved Væleren. Av disse arbeidet to ved vitriolverket, som ble drevet i meget beskjeden målestokk. De gruvene som ble drevet var Erteligruvne ved Aasterudtjern, og de gamle Luth-gruvne. De andre gruvne på Holleia lå i det fri, dvs. ingen drev dem. Disse gruvne ble nå mutet av Roscher, og malmen fra

dem skulle vise seg å være blant den beste verket hadde.

I og med at det ble gruvedrift i Langdalsåsen og ved gruvne ved Aasterudtjern, samt jobbing i smeltehytta ved Væleren, ble det nødvendig med flere arbeidstakere. I 1866 arbeidet det 261 mann ved nikkelverket. Det ble utvunnet 10.000 tonn malm, som smeltet gav 100 tonn ren nikkel. Dette utgjorde cirka 1/7 av hele verdens daværende nikkelproduksjon. Roscher var en meget dyktig bergmann og han skal ha æren for at Ringerike Nikkelverk var det verket som gav best avkastning i hele Norge.

Driften ved Ringerike Nikkelverk har helt siden starten omfattet gruveområdene ved Aasterudtjern, gruveområdene ved Langdalstjern på Holleia og noe seinere gruveområdene ved Støverntangen i Sognedalen.

Gruveområdet ved Aasterudtjern omfattet følgende gruver: Erteli gruve nr. 1, 2, 3 og 5 og Prestehauggruven, samt en rekke skjerp, hvor Erteli gruve nr. 4 og 6 var de viktigste. Den betydeligste av gruvne var Erteli nr. 2, og denne ble i første omgang drevet ned til 91 meter. Erteli nr. 1 og Prestehauggruven ble drevet ned henholdsvis 56 og 32 meter. De andre gruvne i dette området var mere dagbrudd med flere anlagte synker.

Gruveområdet ved Langdalstjern på Holleia bestod av gruvne Langdal gruve, Bekken gruve,

Støvern gruve og Skaugruvne. En av Skaugruvne er forøvrig den opprinnelige Luths gruve. Gruvne lå vanskelig til og transporten var forbundet med store utgifter. Det ble derfor ikke tatt ut mye malm fra disse gruvne.

Det tredje og siste gruveområdet var Støverntangen gruver i Sognedalen. Disse lå cirka 1 km fra smeltehytta ved Gaardhammerfossen. Gruvne var av de sist opptagede og minst undersøkte da driften ble lagt ned. Gruvne består av et dagbrudd, en stoll og to skjerp.

Usikre år

I 1870-årene fikk Ringerike Nikkelverk sin høykonjunktur, noe bergmester Roscher selv ikke fikk oppleve, da han døde i 1872. Verket ble etter hans død drevet av hans kone Thora Lagerta Roscher og Dr. Thaulow. Nikkelverket gikk godt i 70-årene og utsiktene så enda lysere ut da tyskerne innførte nikkel som myntmetall. Imidlertid skulle det vise seg at prisen på nikkel sank drastisk på verdensmarkedet, som følge av store nikkelforekomster som ble oppdaget i Ny-Caledonien. Nikkelverket på Tyrstrand fikk nå store avsetningsproblemer og driften avtok mot slutten av 70-årene, for å stanse helt i 1879.

Fra 1880 til 1888 lå gruvne under frist, dvs. at det ikke ble foretatt noe arbeide i gruvne. Ved smeltehytta ved Væleren ble det bare foretatt

Gruvearbeidere i virksomhet inne i en av gruvne på Ertelia.

(Foto fra "Hole herred" 1914)

MALMPRODUKSJON

Det var svensken Chronstedt som fikk æren av å være den første til å fremstille nikkel som eget metall i 1751. Først fremstilte han det av en kobolterts, seinere av "kobbernikkel". Han gav det navnet nikkel. Mineralet hadde for såvidt vært kjent lenge, bl. a. i Tyskland, og de tyske bergmenn hadde mange ganger fundert på hvilke metaller dette mineralet kunne inneholde, da det hadde kobber-rød farge. Først antok de at det var en kobber-erts, men det lyktes dem ikke å påvise kobber i det. Så i sin fortvilelse kalte de det kobbernikkel, fritt oversatt "den forheksede kobber-erts."

Den malmen som ble funnet på Holleia bestod av nikkelholdig magnetkis. Denne malmen inneholdt cirka 60 % svovel og 40 % jern, hvorav det siste kunne erstattes med inntil 4 % nikkel. Den produksjonen som foregikk ved foredlingen kan deles i seks produksjonstrinn, hvor hovedhensikten var å fjerne svovel, jern og sink og selvfølgelig bergarten, og bevare det verdifulle metallet nikkel, samt kobber og kobolt om disse fantes.

Det første som skjer etter at malmen kommer ut av gruvene, er at den skjeides, dvs. at malmen sorteres etter kvalitet. Den malmen som skal videre til smelteproduksjonen, blir så pukket til den får knyttnevestor størrelse. Malmen er da klar for det første trinn i produksjonen, nemlig røstingen. En røste bygges opp som en avstumpet pyramide med et lag ved i bunnen, og malmen oppå. Så dekkes sidene og toppen med bakhovved, og tildekkes med småmalm og malmslagg. Rosten inneholder som regel fra 600 til 1.000 tonn malm, og brenningen varer fra 4 til 8 uker, avhengig av størrelsen og svovelinnholdet i malmen. Hensikten er å forbrenne svovel og oksydere en del av jernet.

Ved denne prosessen dannes vitriol av jern, kobber og nikkel. Det ferdige produktet kalles

røstet malm, og dette er da klart for det andre produksjonstrinnet, nemlig malmsmeltingen. Dette foregikk i såkalte Bredbergske sulusovner. Hensikten er å få jernet og bergarten til å forbinde seg til et produkt kalt slagget, og så smelte kobber og kobolt sammen til skjærstein. Slagget er fattig på kobber og kobolt og kan derfor kastes. Skjærsteinen inneholder mellom 5 og 10 % nikkel.

Det neste trinnet i produksjonen kalles vende-røstingen, som har til hensikt å fjerne restene av svovelen i skjærsteinen. Prosessen er til dels lik røstingen. Steinen legges i mindre båser, veden tennes, og når det er utbrent vendes den 3-4 ganger. Den ferdigrøstede skjærsteinen kalles verk. Det fjerde trinn er konsentrasjonssmelting, hvor verken nå smeltes i mindre sjaktovner med tilsetning av kvarts eller kvartsholdige bergarter. Resultatet av denne prosessen kalles konsentrasjonsstein og inneholder 14-30 % nikkel.

Det femte produksjonsleddet er garingen. Da blir konsentrasjonssteinen garet i en åpen herd (ovn), dvs. den smeltes ned med trekull eller cinders, og utsettes for sterk vind. Vindens surstoff oksyderer jernet, som sammen med kvartsen danner et slags slagget, hvilket blir kalt krets eller afdrag. Dette slagget blir igjen brukt sammen med småmalm i det første produksjonstrinnet. Den garedede steinen kalles nikkelstein og inneholder 50-70 % nikkel.

Ved smeltehyttene til Ringerike Nikkelverk ble disse fem omtalte produksjonsledd utført. Det siste leddet, nemlig fremstillingen av det rene metall, ble foretatt i Tyskland eller England. Nikkelsteinen, som var sluttproduktet ved verket, ble transportert med hest og kjerre fra smeltehyttene til Tyrstrand. Derfra ble den fraktet med båt til Svangstrand i Lier, og videre med hest til Drammen, hvor steinen ble skipet ut til fabrikker som fremstilte ren nikkel. Dette produktet kom i handelen som terningsnikkel og holdt 98 % nikkel.

noe malmsmelting av den malmen som lå ved hytta. Smeltingen foregikk med cirka 20 mann i årene 1880-81. Likeledes ble det i 1881 smeltet et parti malm ved Sognedalens smeltehytte, men driften varte bare i seks måneder.

I denne første driftsperioden hadde nikkelverket sin smeltehytte ved Væleren. Men etter som gruvene inne på Holleia gav god malm, og veien fra gruvene til Væleren hytte var 11 km, ble det anlagt en smeltehytte ved Gardhammerfossen i Sognedalen. Fra Langdalsgruvene til denne hytta var det bare 6 km.

Etter at man fikk ei smeltehytte på Sognedalssiden ble det malmleting i Kittelsbyåsen. Dette igjen førte til drift ved Støverntangen gruver, som bare lå 1 km fra hytta ved Gardhammerfossen.

Malmkjøringen hadde stort sett foregått vinterstid med hest og kjerre fra Langdalsgruvene til Væleren over Langdalstjern, Skaugsvatn, Lysingen, Setertjern, Svarttjernene og til sist over øvre Vælerntangen. Men denne transportmetoden var både tungvinn og dyr, og så i 1873 ble det bygd en taubane fra Ertelia til Væleren.

Dette førte til at transporten av malmen ble mye billigere. Med hest kostet det kr. 2,64 pr. tonn å frakte malm fra Ertelia til Væleren hytte, mens prisen med taubane ble kr. 1,45 pr. tonn. Til sammenlikning kostet det kr. 4,20 pr. tonn med hest fra Langdalen til Væleren hytte, og kr. 4,00 fra Langdalen til Sognedalen hytte.

I tiden da det ble brukt hest og kjerre til malmtransporten, hendte det ofte at ulv gikk til angrep på hestetransporten, selv om det kunne være opptil 20-30 hester i følge. Det var flere måter å holde

vargen unna på. Det fortelles at hestekarene ofte hang et reip etter sleden under farten, slik at det så levende ut og vargen ble redd. Andre brukte lange korder de stakk etter ulven, dersom den ble for nærgående.

Ny forsøksdrift

I 1889 tok man opp igjen prøve-drift ved nikkilverket på Tyristrand. Erteliens gruve nr. 2 ble da drevet med 32 mann. Sognedalshytta påbegynte smelting i desember 1888, og fram til mai 1889 ble den drevet med 15 mann. Fra august samme år var det bare 5 mann ved hytta. Væleren hytte startet smelting i juni 1889 med et belegg på 26 mann. Seinere skulle det vise seg at 1889 var det siste året det ble drevet smelting ved Sognedalshytta.

I årene 1890-93 ble Erteliens gruve nr. 2 drevet med 35-45 mann, og smeltehytta ved Væleren sysselsatte gjennomsnittlig 30 mann. I 1893 var det ingen gruve-drift ved verket, men sjakten i gruve 2 ble bygget helt ny, og i januar 1894 begynte man med forsøksdrift med sju mann i arbeid. Allerede i mars var det 20 mann ansatt. Gruve 2 ble drevet med denne arbeidsstokken fram til februar 1895. Etter dette ble det ikke arbeidet mer i gruvene i det århundret. Smeltehytta ved Væleren ble delvis driftet i 1895-96, men hyttedriften ble innstilt i 1897 og fram til over århundreskiftet.

I 1884 døde dr. Thaulow, og fru Roscher ble sittende som eier av Ringerike Nikkelverk til sin død i 1904.

Først i 1903, etter at professor Vogt hadde undersøkt gruvene og funnet malmtilgangen tilstrekkelig, ble det besluttet å gjenoppta prøve-driften. I 1905 ble det således foretatt en del forsøksdrift ved hovedgruven, Erteli gruve nr. 2, med sju mann og en oppsynsmann. Malmtilgangen viste seg ved undersøkelsesarbeid å være særdeles tilfredsstillende, men malmen ble liggende uskjeidet. Prøvedriften fortsatte fra 1906 til 1911 med cirka 10 mann

Vi ser smeltehytta ved Ringerike Nikkelverk i bakgrunnen midt på bildet. Til høyre taubanen som fraktet nikkelen fra Ertelia til Nakkerud stasjon. (Foto fra "Hole herred" 1914).

i gruvene. Denne siste forsøksdriften viste at tilgangen på malm fortsatt var stor og tilfredsstillende.

I denne perioden 1905-11 var det arvingene etter dr. Thaulow og fru Roscher som eide Ringerike Nikkelverk. Fra 1912 ble verket omdannet til et aksjeselskap, og fikk ved kongelig resolusjon av 25. oktober 1912 konsesjon på drift, samt for inntil 10 år å leie bort driften til A/S Kristiansands Raffineringsverk.

Året 1912 gikk i sin helhet med til å forberede gruve-drift, samt å anlegge ny smeltehytte ved Ertelia. Etter at den gamle heisen brant i 1911, ble gruvesjakten utvidet og ombygget med elektrisk drevet dobbeltheis ned til 120 meters dyp. Kraften ble tatt fra Dyrbakkanlegget på Øst-Modum, og ledningen fram til verket var da 20 km lang.

I tillegg til bygging av smeltehytte på Ertelia, ble det bygget en flammeovn med skjærsteinsmelting, og i direkte forbindelse med denne ble det bygget et konverteranlegg for videreforedling av skjærstein. Videre ble det bygget funksjonær- og arbeiderboliger. Dessuten ble det gamle laboratoriet fra Væleren flyttet og gjenoppført på Ertelia.

Likeledes ble det fra verket bygget en taubane på 2,7 km ned til Nakkerud stasjon. Verket stod nå klart til sin andre driftsperiode.

Den andre driftsperioden 1912-1922

For denne andre driftsperioden, som ble av relativt kort varighet og strakte seg fra 1912-20, foreligger det en del statistisk materiale som viser hvor mye malm som ble brutt ut av gruvene og hvor mange tonn som ble smeltet ved smeltehyttene. For sammenligningens skyld tar vi også med den samlede produksjonen i Ertelifeltet fra verkets grunnleggelse og fram til 1895. Henvisninger om dette finnes hos professor Vogt, som i sitt arbeid "Nikkel" fra 1902, angir at gruvene har produsert cirka 105.000 tonn malm, med et innhold på 1.250 tonn nikkel og 600 tonn kobber. En regner med at de øvrige gruvene på Ringerike, gruvene ved Langdalen og Støverntangen, har produsert cirka 9.000 tonn malm. Dette tallet kommer i fratrukk fra de 105.000 tonn, og gir dermed en produksjon på 96.000 tonn malm for gruvene ved Ertelia. I tillegg kommer cirka 3.500 tonn malm som ble produsert ved prøvedriften 1896-1912. Den samlede produksjonen i Ertelifeltet skulle således bli cirka 100.000 tonn malm i den første driftsperioden for verket. Årsaken til at man har trukket ut produksjonen ved Ertelifeltet, er at man vil ha sammenligning med pro-

Ringerike Nikkelverk ved Aasterudtjern cirka 1913. Til venstre smeltehytta med pipene. Videre mot høyre nærmest skogen kontorbygningen og to stigerboliger (en stiger var en arbeidsformann). Den lyse bygningen mot vannkanten er laboratoriet, og helt til høyre ingeniørboligen. (Foto: A. Johansen. Buskerud Fylkesfoto).

duksjonen i perioden 1912-20, som bare fant sted i Erteligruvene 1 og 2.

I løpet av de fem første årene av den andre driftsperioden, driftet man gruve 2 ned til 270 meter, og den samlede malmmengden i denne perioden utgjorde cirka 150.000 tonn. På grunn av nedgående konjunkturer ble gruve driftet innstilt 30. september 1919, og den 21. april året etter ble også driften ved smeltehytta stanset. Dybden i gruve var da kommet helt ned til 300 meter under dagen.

I den andre driftsperioden hadde Erteligruve 1 og 2 tilsammen produsert 200.000 tonn malm. Gjennomsnittsinholdet i denne malmen var 1 % nikkel og 0,7 % kobber. Ved smeltehytta på Ertelia ble det i denne perioden forsmeltet drøyt 170.000 tonn malm. Dette gav cirka 19.000 tonn nikkel og cirka 1.250 tonn kobber.

Tre perioder

For å vurdere den samlede råmalmsproduksjonen på Ringerike

er det nødvendig å skille mellom tre perioder med mer eller mindre regelmessig drift: Kobberproduksjon (1665-1716), vitriol- og brunrødtproduksjon (1789-1850) og nikkelproduksjon (1849-1920). Den første driftsperioden med kobberproduksjon er det vanskelig å skaffe opplysninger om, men man antar at produksjonen har vært relativt liten.

Den neste perioden med vitriol- og brunrødtproduksjon varte lenger, men da driften ikke var særlig lønnsom, behøver ikke råmalmmengden å være særlig stor. For disse to periodene har det neppe vært drevet ut mer enn 50.000 tonn malm.

Nikkelproduksjonen i den siste perioden 1849-1920 varierte sterkt fra år til år, men statistikken viser at det skal være tatt ut cirka 300.000 tonn malm. Tilsammen er det således produsert cirka 350.000 tonn malm ved gruve på Holleia i tiden 1665-1920.

Når det gjelder antall arbeidere i denne andre driftsperioden, var arbeidsstyrken svært varierende.

I 1912 var det 110 mann ved verket, inklusive de som drev med opparbeiding av gruve. Av de 110 var det bare 35 som hadde direkte tilknytning til driften. I årene 1913-1920 varierte arbeidsstyrken fra 60 til 190 mann. I perioden januar-april 1920 arbeidet 130 mann ved verket, mens tallet fra april til oktober var nede i 25. Fra oktober og ut året var det bare to mann ansatt ved Ringerike Nikkelverk.

Den andre driftsperioden ble således en kort periode for Ringerike Nikkelverk. I 1920 stanset smelteproduksjonen, etter at gruve driftet hadde stanset året før. Og i de etterfølgende 12 år var driften helt innstilt, utenom fire mann som tok seg av nødvendig vedlikeholdsarbeide og vakthold.

Ved kongelig resolusjon av 1. mai 1922 ble driften av Ringerike Nikkelverk bortforpaktet til A/S Kristiansands Raffineringsverk for nye 10 år, regnet fra 25. oktober 1922.

– Fortsettelse side 80.

Et fire meter høyt piggtrådgjerde gikk rundt hele leiren. Brakkene lå spredt innenfor leirområdet, på Ringerike Skytterlags bane på Geiteryggen. (Foto: Magnus Fauske).

Ukjent kapitel i den lokale krigshistorien

Krigsfangeleiren på Vågård

Krigsfangeleiren på Vågård er et kapitel i den lokale krigshistorien som er lite kjent. I underkant av

1.000 russiske fanger regner en med at tyskerne holdt internert i leiren det siste krigsåret.

AV GUDMUND BAKKE

Umenneskelige livsforhold møtte de unge soldatene fra vårt allierte naboland i øst. Befolkningen i Vågårdsbygda og andre fra Ringerike og Jevnaker som hadde ærend i området, glemmer aldri synet av krigsfanger som alltid så på dem med øyne som tagg om mat. Vonde minner, som aldri blir borte.

Det var anlegget av flyplassen på Eggemoen som var den direkte årsak til at en krigsfangeleir ble anlagt på Ringerike. Mot slutten av

1943 begynte de første arbeidene på Eggemoen, men det var først i 1944 at arbeidet med flyplassen skjøt fart. Billig arbeidskraft fant tyskerne i krigsfangene.

Februar 1944

De første russiske krigsfangene kom til Ringerike høsten 1943, og ble plassert på Hvalsmoen. Utover høsten og vinteren arbeidet russerne på Eggemoen. "Jeg møtte russerne hver dag da jeg var på vei til skolen," forteller ei som gikk på

skole i Hønefoss i krigsårene, og bodde i nærheten av Lundstad. Men det var nok ingen heldig løsning for tyskerne å ha krigsfanger på Hvalsmoen. De bestemte derfor å bygge en egen fangeleir i nærheten av Eggemoen.

Dagboksnotater fra en som bor i Vågårdsbygda forteller at den 29. januar 1944 begynte man å rydde vekk snø på et jorde som tilhørte Nedre Vågård. Arbeidsfolkene fortalte at det skulle bli leir for russiske krigsfanger. Men etter noen dager ble arbeidet ved Nedre

Vågård innstilt, og i stedet ble mannskapene flyttet opp til Ringerike Skytterlags bane på Geiteryggen. Her skulle leiren ligge. Man regner at byggingen startet 1. februar 1944, og det var arbeidsgjenger med nordmenn som reiste leiren. Blant dem mange ringerikinger.

“Det første vi gjorde var å grave grøfter og stolpehull til gjerdet som skulle gå rundt fangeleiren. Det var tele i jorda, men laget var ikke så tjukt. Etter at stolpene var reist, ble det først festet tre rader med piggråd under jorda, for at fangene ikke skulle grave seg ut. Deretter ble piggråden montert på stolpene i over fire meters høyde,” forteller en som var med.

Leiren

Så ble brakkene reist. Først ble det satt ned fire stolper i hjørnene, og deretter ble ferdige elementer både til vegger og tak løftet på plass. De fleste brakkene hadde plankegolv, men noen hadde bare jordgolv med halm strødd utover som liggeunderlag. Flere av brakkene var opptil 30 meter lange, og noen var mindre. I hver brakke var det en vedovn midt i brakka, og brisker langs veggene som russerne kunne ligge på. I de brakkene hvor det ikke var brisker, lå fangene tett i tett på gulvet.

I maidagene 1945 ble to massegraver på Vågård åpnet. Her hadde okkupasjonsmakten skuffet sand over likene av ialt 16 russiske fanger, som ble lagt i kister og fikk sin grav på Haug kirkegård. (Fotografi utlånt fra Ringerikes Blad).

Unge russiske krigsfanger som satt i fangeleir på Ringerike det siste krigsåret. (Foto utlånt fra HS-museet).

Leiren sto ferdig før vinteren var omme. Tyskerne var nøye med hygienen. Det ble gravd vannledning inn til leiren, og endog støpt et basseng hvor fangene fikk ta jevnlig bad. Ved veien mot Væla og ved jernbanelinja på østsida, sto høye vaktårn.

Striesekker på beina

Eldre folk på Vågård minnes rekken med fanger som hver dag trasket den lange veien gjennom skogen fra Geiteryggen, forbi Nedre

Vågård og Neset og til anleggssområdet på Eggemoen. Tynne og magre var de, mange med striesekker på beina, eller med tresko - i all slags vær. To og tre i bredden, og langs de lange rekkene med fanger gikk væpnede tyske vakter. Noen av fangene var så svake at kameratene måtte støtte dem hjemover til leiren om kvelden. Vinteren var kald og fangene frøs forferdelig. Mange bukket også under.

Lite mat

Mat var det lite av. Fangene fikk en dagsrasjon på 3-400 gram brød om morgenen. Dette skulle vare hele dagen. I tillegg fikk de ei ause med kålrabbisuppe på Eggemoen midt på dagen. Skoleungdom som reiste med toget fra Randsfjord til Hønefoss hver morgen og ettermiddag, kastet brød til fangene som jobbet ved stoppestedene på Eggemoen og Marigård. De fikk takknemlige blikk tilbake. Det hendte at de tyske vaktene hindret dem i å gi russerne mat, men som regel ble det stilltiende godtatt. Og russerne delte alltid med sine kamerater.

Hardt arbeid

Russerne arbeidet både på flyplassen, og med veianlegg i området.

Fra fangeleiren på Fagernesmoen på Nes i Ådal, hvor russerne ble satt til ved- og tømmerhogst. Man regner med at cirka 120 russerne hadde tilhold i leiren fra høsten 1944 til mai-dagene 1945. (Fotografi utlånt fra HS-museet).

Etter at deler av flyplassen var ferdig, var det stor og tung transport fra flyplassen til perrongene ved Randsfjordbanen som skjedde ved hjelp av russerne, særlig av- og pålessing. Men de langt fleste hogg tømmer, brøt stubber og planerte grus på flyplassen.

Mellom 200 og 300 tyskere var satt til å passe på fangene. Tyskerne var - etter opplysninger gitt av kommandanten i fangeleiren - soldater som tidligere hadde tilhørt general Rommels hær i Nord-Afrika, samt en del estlendere som hadde deltatt på tysk side på Østfronten. På Geiteryggen hadde tyskere og russerne naturlig nok hvert sitt kjøkken. Russerne hadde endog en russisk dame - trolig en fange - som kokke.

Levde som dyr

De levde som dyr. Stuvet sammen i brakkene, hvor mange sov på halm som var spredd utover jordgulvet. Mange av fangevokterne var svin. Et russisk menneskeliv betydde intet for de fleste av dem.

"Tusen mann i usle brakker. Det lukta råttent. En gjennomtrengende, forferdelig stank. Men russerne var hyggelige, de nikket og smilte til oss nordmenn. Og så på oss med spørrende blikk, om vi hadde

mat eller sigaretter å avse," forteller en ringeriking som hadde ærend til leiren.

Mange rømte

Man tror at et titalls fanger klarte å rømme fra leiren. Vi vet sikkert at to rømte fra området ved Mari gård. En av dem etter å ha overmannet en tysk vakt. Den andre rømte den dagen det første tyske

flyet skulle lande på flyplassen. Da alle de tyske vaktene sto og stirret opp i luften, stakk han til skogs. De fleste som rømte ble tatt hånd om av "gutta på skauen" fram til krigen var slutt. Hvor mange russerne som døde på Vågård, er mer uvisst. Da det ble åpnet to massegraver i utkanten av leirområdet høsten 1945, ble det funnet 16 lik. Det er dem som idag ligger begravet ved Haug kirke.

Fred

Da tyskerne kapitulerte i mai 1945, overtok de norske hjemmestyrkene krigsfangeleiren. Det var trolig 11. mai 1945 at en tropp fra D 14.2.1 Hønefoss-gruppa av Milorg, under ledelse av Einar Johansen fra Hen, fikk ordre om å overta leiren.

"Vi kom raskt til en ordening med tyskerne," forteller Johansen. "Men kommandanten ønsket ikke å bli avvæpnet av Milorg-soldater. Han hadde ventet allierte soldater, men vi ble enige likevel. Jeg fikk nærmest sjokk da jeg en kveld gikk igjennom en av brakkene sammen med eldste russiske offiser. Foranledningen var bråk i en av brakkene, da russerne regelrett slo ihjel en av sine egne, trolig en tyster. Det var først inne i brakkene jeg så

Milorg-troppen fra Ådal overtar vaktetjenesten i leiren på Vågård, trolig 13. mai 1945. Troppssjef Ragnvar Blakstvedt (med front hitover, i ferd med å løfte hånden til hilsen) har nettopp møtt den østerrikske kapteinen som var kommandant i leiren. Østerrikeren er halvt skjult bak mannen med hvitt armbind. Til venstre politimester Hjalmar Neiden. (Fotografi utlånt fra HS-museet).

hvor dårlig det sto til med fangene. De jeg hadde sett utendørs, var stort sett i brukbar form, men innenfor var det ille. Det var et uhyggelig syn," forteller Einar Johansen.

Lokalbefolkningen gjorde sitt for å hjelpe fangene. En av de første dagene etter frigjøringa satte folk på Hen igang med vaffelsteiking i stor stil, og bærte opp fem store baljer med vafler til russerne på Geiteryggen!

Ådølinger overtok

Einar Johansen og hans menn fikk etter noen dager avløsning av en tropp med Milorg-folk fra Ådal, under ledelse av Ragnvar Blakstvedt. Fangeleiren lå på grensen til Ådal kommune, så det var vel årsaken til at en tropp fra Ådal overtok vaktholdet. Før Blakstvedt døde i 1993, fortalte han følgende fra de spennende dagene på Geiteryggen:

"Vi ble møtt av leirkommandanten, en østerriksk kaptein, og han fulgte oss inn i leiren. Der møtte vi en høyreist, russisk offiser, som trolig var den med høyest rang blant fangene. De praktiske gjøremål for fangene i ukene som fulgte, ble avtalt med ham.

Sammen med Lars Halden, som kunne litt tysk, klarte vi å holde en viss konversasjon med både tyskere og russere. Da fangene fikk vite at de snart ville få bevege seg utenfor leirområdet, ble det klapping og stor jubel. Vi spanderte røyk, og hadde med oss en stor sekk med brød. Det varte ikke lenge før vi måtte sende bud til Hønefoss etter mer tobakk," fortalte Ragnvar Blakstvedt.

Nes i Ådal

Fra høsten 1944 til mai-dagene 1945 var det også en fangeleir på Nes i Ådal. Det var trolig fanger fra Vågård som ble flyttet til Ådal for å hogge ved og tømmer. Også her minnes lokalbefolkningen de utmagrede fangene, som ikke orket å jobbe stort på grunn av mangel på mat.

– Fortsettelse side 46.

Elling M. Solheim

Russiske fanger

(Mars 1945)

*De sto i traser og ba om brød.
Det slo imot meg av gusten nød
og hjertet ble trist og tungt.
Men over de værbrune ansikt gikk smilet,
det russiske smilet,
så varmt og ungt.*

*Jeg bød dem sete ved bord og fat,
så åt vi sammen den enkle mat,
det var som en andaktsstund.
De levende hender - jeg glemmer dem aldri,
med brødet de løftet
mot sulten munn.*

*Dog - hjemløs trenger vel saktens mer.
Den sinnets hunger som ingen ser
er større for alt vi vet.
De flakkende øyne, tungsindige, dype,
de søkte kanhende
litt kjærlighet.*

*Men språket, språket - det stengte jo,
allikevel ble det slått en bro,
et sitrende strålespenn.
Der finnes et språk uten gloser og normer,
det finner nok veien
fra venn til venn.*

*Da fylte toner min stue trang.
Og det var Russlands ungdom som sang
om frihet, om fred og brød.
Så høyt er det høye, så dypt er det dype
som himmel og stjerner
i Volgas skjød.*

*Så ren og edel melankoli
kan bare floden og steppen gi,
et mulm av menneskekår.
Det lever her inne, skjønt nå er de borte,
det trofast vil følge
i livets år.*

*De er på reise til neste sted,
til slekt og venner, til hjem og fred,
til Russlands hellige jord.
Vi sees vel aldri, men krigen har knyttet
et bånd mellom hjerter
fra bror til bror.*

Ringerike Ungdomslag

75 år

De eldre klaget ofte over at ungdomslagene la for lite alvor i arbeidet sitt. For mye fjas og moro vekket forargelse. Dannelsen av Ringerike Ungdomslag tok sikte på å oppdra ungdommen så den kunne modnes til å møte livets vanskelige spørsmål.

Bunadskledde deltagere fra Ringerike Ungdomslag i defileringen foran Landsstevnet i Borre i juli 1936.

AV FRED HARALD NILSSEN

Vil man ha en sak frem, så må en ha ungdommen med. Hvorledes skal vi få tak i ungdommen? var et spørsmål som opptok lærer Lars Larssen i 1920. Svaret fant han i en

sterkere organisering av ungdomslagene på Ringerike. Ringerike ungdomslag (RUL) ble stiftet 14. november det året med Larssen som formann. I 1995 kan fylkeslaget se tilbake på 75 års virksomhet. I denne artikkelen streifer vi gjen-

nom lagets første 15 år, perioden hvor RUL blant annet var alene om å utgi heftet "Ringerike".

Det var ungdomslaget "Samhold" på Ask som var initiativtakeren til å organisere ungdomslagene på Ringerike. På stiftelsesmø-

tet deltok ni lag. De øvrige lagene var "Fremad" fra Hønefoss, "Haab" fra Vegård, "Tilflugt" fra Nakkerud og lagene fra Norderhov, Haug, Tyrstrand, Lunder og Hole.

Ringerike ungdomslag bidro til et tettere samarbeid mellom ungdomslagene. Det ble samarbeidet om tradisjonelle aktiviteter som hyggekvelder med underholdning, spesielt teateroppsetninger, korsang og musikk.

Fra starten satte laget seg en rekke videre mål. Det var å etablere folkeakademier, et museum og folke-minnelag for distriktet, målsak, avholdssak og ei kaffistove i Hønefoss som ungdomslagene skulle drive. Allerede i 1921 begynte styret å arbeide med opprettelse av kaffistove, folkeminnelag for Ringerike og julehefte for Ringerike.

Stevner

Samarbeidet førte med en gang til at det ble arrangert store stevner. I årene som fulgte arrangerte RUL sommerstevner med opp til 1000 deltakere, noen ganger flere tusen. Allerede i 1922 ble det holdt et stevne på Tandbergmoen som samlet 3000 deltakere. Når vi ser hvilke foredragsholdere det ble annonsert med, forstår vi hvorfor folk gikk mann av huse. Fridtjof Nansen talte om "Mellomfolkelig broderskap" og Halvdan Koht om "Ringeriksminne og norsk reising". Hauk Aabel skulle lest og fortalt, men måtte melde avbud.

Som det første frilynte ungdomslaget i Buskerud, kostet RUL på seg et eget fylkemerke. Det ble laget av kunstmaler Harald Vibe og ble presentert på sommerstevnet i 1929. Merket vakte oppsikt da det ble båret i festtoget under ungdommens dag i Drammen samme år.

RUL engasjerte seg sterkt i Ringerikes varemesse i 1935 som kong Haakon besøkte. RUL gjorde en betydelig innsats under messens festdager. På den største dagen var det nesten 10 000 mennesker til stede. Under åpningen var talerstolen flankert av unge jenter i Ringeriksdrakter. Den ene

holdt RULs banner. Ved denne anledning ble Ringerikeskantaten framført av solistene Theodor Andresen og Erik Bye. Komponisten Haakon Sødal var dirigent.

Folkeakademier

Det tok ikke lang tid å opprette folkeakademier. Formålet var å drive folkeopplysning, både fra historie og kultur, men også om aktuelle emner. Vi lar Gunnar Tveiten fra Hole forklare hensikten med folkeakademiene: "Det er å skaffe både unge og eldre en lett og billig adgang til gode og belærende foredrag. Byene har så lett for underholdning av alle slag. Der er kinoer, teatre, konserter m.v. Annerledes på landsbygden. Utenom ungdomslagene, som nå drives regelmessig i nærsagt hver bygd, er det lite eller intet. Et eller annet årsmøte, en generalforsamling og noen tradisjonelle baller er som regel det hele. Derfor er et folkeakademi her på sin rette plass."

Det første møtet i Ringerikes folkeakademi var i Hole 26. november 1920. Fylkesmann Haakon Løken holdt foredrag om Ibsen. Dagen etter drog han til Haug og Ask og talte om Bjørnson.

Lagslederne så at det ble lagt for stor vekt på teoretiske emner. Derfor fikk man i gang praktiske kurs, blant annet i hagestell og håndverk. I arbeidet for husflidsaken opprettet RUL ei husflidnemnd i 1926. Laget bidro til at det ble laget en modell av "Ringeriksvotten".

I 1930 ble Ringerike husflidsforening stiftet. Det fritok laget for sine administrative forpliktelser i driften av utsalget. RUL er fortsatt representert i foreningen.

Språkstrid

RULs historie viser hvor følsomt språkspørsmålet var. Spørsmålet om å drive "Kaffistova" i Hønefoss illustrerer dette. Da det var snakk om å innlede et samarbeid med Ringerike mållag, brøt spetakkelet løs. Tanken på at det i kafeene kunne komme oppslag på landsmål, gjorde mange engstelige for at tiltaket ville bli sett på som "målsak" og følgelig vekke anstøt og strid. Arbeidet for å drive kaffistove lot seg for øvrig ikke gjennomføre fordi RUL ikke kunne betale overdragelsessummen som skulle gjøre det mulig å leie lokalet i fem år.

I språkstriden mellom riksmål og landsmål, ble østlendingene ståen-

Ungdomslagene samlet store skarer ungdommer i sine møter. Dette bildet er tatt under et møte i Avholdssalen i Torggata i Hønefoss i begynnelsen av 1950-åra, i regi av Hønefoss Ungdomslag. På benken i forgrunnen sitter Ole Rundhaug som nr. 2 fra venstre. Han var da formann i Viker Ungdomslag i Ådal. Ved hans side Elling Stigsrud. Ellers kjenner vi lærerne Sigvart Mjør, Eivind Lande og Lars Halden samt møbelhandler Olav C. Bakke blant tilhørerne lenger bak i salen. (Foto: Halvar Løyland).

de utenom. Østlandsk reisning skulle bote på det ved å reise tanken om at østlandsdialekter var fullgod norsk tale. Bein og stein var ikke simplere ord enn ben og sten. Østlendingene skulle holde på dialektene sine og ikke behøve å knote, verken på riksmål eller landsmål. RUL sluttet seg til bevegelsen.

Ungdomslaget sto nok nærmere landsmålet enn riksmålet. Ringerikes Blad lot seg provosere av at det nesten bare var landsmålsfolk som fikk bestige talerstolen på RULs sommerstevner. Redaktøren raste i en artikkel:

“Ungdommen begynner nå å reagere overfor alt dette landsmålskjatt på deres stevner, og seminaristene som sitter med ledelsen i Ringerikes ungdomslag gjør utvilsomt rett i å legge om kursen. I motsatt fall er vi forvissnet om at den misnøye som mer og mer begynner å gjøre seg gjeldende over målstrøvet vil vokse til en stor og drepande språkkamp.”

Styret tilbakeviste beskyldningen om å drive landsmålpropaganda. På lista over talere viste det seg at

det hadde vært åtte talere med riksmål og fire med landsmål.

“Hva mål de har talt har for oss vært av underordnet betydning, for redaktøren vil vel ikke sette ringerikingene så lågt at han påstår at de ikke forstår landsmål. Det er ikke engang “moderne” å braute av at en ikke forstår landsmål nå”, skrev Lars Larssen.

Juleheftet ble historiehefte

Det var kunnskapen om at det på Ringerike fantes så mange gamle sagn og historier som ennå ikke var oppteget, som fikk RUL til å arbeide for utgivelsen av et julehefte. Det var om å gjøre å samle stoff før det døde ut. Det første heftet kom til julen 1921.

I 1925 fikk Hans Johnsrud fra Tyrstrand i oppdrag å lage utredning om et historielag på Ringerike. Siden det var redaksjonen av “Jul på Ringerike” som arbeidet videre med ideen, førte det til at heftet gikk over til å bli et historieskrift både for eldre og nyere tid. Året etter ble navneendringen vedtatt til “Ringerike.”

I 1932 var det en rekke andre organisasjoner som ville være med og utgi heftet. Det gjaldt blant annet Ringerikes Museum og Turistforeningen. I 1936 vedtok styret å gå sammen med museet om utgivelsen.

Lyktes med det meste

Det var med stort hell RUL klarte å få satt ut mange av ideene sine i praksis. Laget utga bl. a. et medlemsblad som het “Kong Ring”.

Et tiltak som ikke var så vellykket, var da styret i 1931 vedtok å arbeide for at lagene skulle sette idrett på programmet. Forsøksvis ble det arrangert et terrengløp med 34 deltakere. Heradsbygda ungdomslag sto som arrangør. Idrettsstevner ble sett på som en del av ungdomsarbeidet fordi det var med og fremmet godt kameratskap. Etter tre år ga RUL opp sitt idrettsengasjement.

Kilder:

Forhandlingsprotokoll for Ringerikes ungdomslag 1920-1936 Ringerikes Blad.

– Krigsfangeleiren ...

Fortsettelse fra side 43.

Leiren på Nes i Ådal lå 6-7 kilometer nord for tettstedet, på Fagernesmoen på østsiden av Begna. Folk fra bygda som kjørte mat og utstyr til leiren, mener å huske at det lå 6-7 brakker innpå furumoen, med totalt cirka 120 fanger. 25 tyskere passet på, og de som hadde oppdrag eller ærend til leiren opplevde å bli bedt inn på middag hos tyskerne flere ganger. Og der manglet det ikke noe, fortelles det.

Fangene drev hogst i Tørsjølia, og på ei flate nede på Fagernesmoen. Idag står det fin ung furuskog på stedet. Der brakkene sto, ligger det idag bare en gammel komfyr, som minne fra leiren.

Ellers er det en del rester etter skyttergraver i området. Brakkene og annet utstyr ble solgt på auksjon etter krigen. Folk på Nes i Ådal forteller at russerne ble kjørt

på lastebiler ned igjen til Vågård i mai-dagene 1945.

Vennskapsbånd

Krigen var endelig slutt. 17. eller 18. juni 1945 reiste de russiske krigsfangene fra Ringerike. Siden freden trådte i kraft seks uker tidligere hadde det blitt knyttet mange vennskapsbånd mellom russere og nordmenn i Vågårdsbygda og ellers på Ringerike. Mange minnes fortsatt de glade ansiktene som vinket farvel da jernbanevognene rullet av sted. En trist epoke i vår lokale krigshistorie var slutt. Fangenes første stopp var en oppsamlingsleir på Etterstad i Oslo. Derfra gikk ferden hjem til fedrelandet.

Minnestein

På 45-års-dagen for tyskernes kapitulasjon i Norge, 8. mai 1990, ble det avduket en minnestein på Geiteryggen. Det var Vågård og omegn velforening med Erik

Arnesen, Georg Hansen, Tom Bondehagen og Karsten Hansen i spissen, som på denne måten ønsket å hedre minnet til de russiske soldatene som satt fanget på Ringerike. Ideen kom fra den utflyttede ringerikingen Nils Johan Rønniksen, etter at Hurum historielag hadde reist en liknende minnestein på stedet hvor det var en fangeleir i Hurum. På Vågård står minnesteinen i østre kant av plassen foran skytebanen.

Under arbeidet med å samle opplysninger om krigsfangeleiren, dukket det opp bilder både av fangene og leiren. Mange i Vågårdsbygda hadde også små håndverksarbeider som russerne hadde laget, som lokalbefolkningen fikk i bytte for en matbit eller en sigarett.

Kilder:

Samtaler med befolkningen på Vågård og Nes i Ådal.

Avisa UKESLUTT 1989/1990.
Ringerikes Blad 1989/1990.

Hov gård

Hov i Ullerål har i de siste tusen år og kanskje enda lenger, vært en av Ringerikes storgårder. Navnet tyder på at det var et hov eller offerplass her i hedensk tid.

AV JAKOB ASCHIM

Gårdens gamle matrikelnummer var 19, og den hørte i sin tid til Vangsbygdens fullgårder med en samlet skyld på 2 skippund, 17,5 lispund tunge. Herav eide oppsitteren 2 skippund 5 lispund med bygselrett over hele garden, mens 5 lispund var benefisert Norderhov prestebord, 2,5 lispund Norderhov kirke og 5 lispund Hole prestebord.

Tidligere eiere/brukere

Den første vi hører om på Hov på 1600-tallet het Torsten. Han nevnes som oppsitter i 1616. Garden var da kanonigods og bortbygset av Lauritz Hansen, Oslo. Torsten Hoff etterfulgtes av sønnen Guldbland, som i manntallet i 1664 kalles Guldbland Torstensen og er 60 år gammel.

I 1690 er Jørgen Larsen på Hønen eier av gardens skyld, unnatt den del som var benefisert gods. Jørgen Larsen var en stor eiendomsbesitter på Ringerike. Foruten Hov og Hønen eide han flere gardar i Norderhov og Haug, og sagbruk både i Hønefoss og ved Heieren. Han var gift med Dorthea Trulsdatter Stranger. Da Jørgen Larsen døde i 1716, overtok sønnen Anders Stranger (alle de seks barna tok navnet Stranger etter mora).

Anders Stranger var også kjøpmann i Oslo, og da han døde i 1728 fortsatte enken Maren å eie garden. Hun var bosatt i Oslo, og i 1738 bygset hun bort Hov gård til fogd Ivar Madsen Wiel for 20 år.

Betingelsene var at han skulle bygge opp garden, og holde husene i forsvarlig stand. Noen avgift skulle han ikke betale, men han skulle betale gardens skatter, og levere den igjen i bra stand. Hvor lenge han hadde garden vites ikke. Fogd Wiel døde i 1756 og bodde antagelig sine siste år på Rå i Norderhov, hvor han oppførte en flott hovedbygning (som senere er nedbrent).

Familien Moss overtar

Maren Stranger ble etterfulgt som eier av sønnen Anders, som i 1757 solgte den ved auksjon til Søren Johansen Moss for 3.000 riksdaler. Dermed gikk Hov gård ut av Stranger-familiens eie og over til familien Moss, som hadde den i nesten 100 år. Søren Moss var født i 1724 og var første gang gift med Beate Jørgensdatter Moe. De hadde seks barn. Beate døde i 1795, og to år etter giftet Søren Moss seg med Berte Marie Tandberg. Da han ikke hadde skiftet etter sin første hustru, fikk han ingen prest på Ringerike til å foreta vielsen. Han fikk derfor prost Stoltenberg i Ås til å vie dem. Betingelsen var at Søren skulle betale mulkten for prosten, om dette ble aktuelt.

Søren var nok en både mektig og stridbar herre. Foruten Hov eide han Marigård (Øvre Vågård), samt mølle og sagbruk i Hønefoss. Da han hadde solgt Hov til sin sønn (fra første ekteskap) Fredrik Christian Moss cirka 1793, kom han i dissens med ham om hva handelen omfattet. Faren mente den ikke omfattet verken husmannsplassene eller skogen. Det måtte to retts-

saker til før sønnen ble tilkjent dette, samt alle andre herligheter som tilhørte garden.

Assessor Moss

Fredrik Christian Moss var født på Hov i 1757. Han var gift to ganger, men fikk barn kun i det første ekteskapet, med Anne Christine Paulsen (fra Holmestrand). Som sin far var Fredrik Christian Moss en betydelig eiendomsbesitter og brukseier, og han oppnådde titlen assessor. Han overtok både Hov, Marigård (Øvre Vågård) og sag og kvern i Hønefoss. Hans omdømme og økonomiske stilling var god. Han tok aktivt del i stiftelsen av "Det Ringerikske Bygdeselskap" 9. oktober 1810, og var dets første formann. Dette var forløperen til Norderhov Sogneselskap. Fredrik Christian Moss døde i København i 1813. Hans opphold der skyldtes sykdom, og han ble begravet i København.

Hans enke fra annet ekteskap, Ingeborg Moss (født Irgens), eide så gården noen år før den i 1817 ble overdratt til svigersønnen Nikolai Dunker, som var gift med Fredrik Christians datter fra første ekteskap, Beate. Nikolai Dunker var født i Kristiania i 1795, og døde i 1855. Det ble da bestemt å selge garden, til tross for at Beate fortsatt levde (hun døde på Hov i 1860). Beate og Nikolai Dunker hadde en sønn, Fredrik. Det heter om han at han levde i flere år som losjerende på Nedre Alme, hvor han døde i 1889, 71 år gammel. Han var ugift.

Hov gård ble i 1856 solgt til Hans Adolf Rasch fra Eidsberg for 19.005

Hov gård, med Randselva og Bergensbanen i bakgrunnen. Bildet er tatt tidlig på 1950-tallet.

spesidaler. I 1873 solgte Rasch gården videre til Ole Røsholm. Dermed overtok en familie som kom til å sette varige spor etter seg både i samfunnslivet og i utvikling av næringsliv og industri på Ringerike.

Ole Røsholm

Den nye eieren av Hov gård var født på Røsholm i Hole i 1839. Han var først kjøpmann i Hønefoss, og i perioden 1864-1873 var han medlem av Hønefoss bystyre og formannskap. Sammen med Hans Adolf Rasch startet han en beinmølle i Hovsmarka. Denne ble seinere utvidet til kruttverk, og også til luntefabrikk. Fra han kjøpte Hov gård i 1873, overtok han kruttverket alene. I begynnelsen av 1880-årene startet Ole Røsholm sammen med sønnen Otto Hofs Bruk, som først var et tresliperi, og i 1891 ble det utvidet til papirfabrikk. Der ble det produsert en finere sort papir, kalt magasinpapir.

Ole Røsholm var ordfører i Norderhov fra 1894 til 1901, og hadde en rekke offentlige tillitsverv i sitt aktive liv. Han var direktør i Randsfjord

Tremasse og Papirfabrikk, direktør i Ringerikes Sparebank, formann i styret for Ringerikes Meieri, formann i Norderhov Sogneselskap, og formann i tilsynsnemnda for Kristiania-Drammen og Randsfjordbanen. Han arbeidet aktivt for regulering av Sperillen, og var i flere år formann i overligningsnemnda i Norderhov. Han arbeidet mye for bygging av Dovrebanen, og som formann i Jernbanenemnda for Ringerike, arbeidet han ivrig for å få Bergensbanen over Ringerike direkte til Oslo. Ole Røsholm var stortingsmann i årene 1907-1909.

Ole Røsholm var først gift med Jenny Grundt fra Spydeberg, og hadde med henne barna Otto og Emma. Jenny Grundt Røsholm døde i 1903, og Ole Røsholm giftet seg seinere med Mathilde Berg fra Sokna. I dette ekteskapet var det ingen barn. I 1905 overtok Otto Grundt Røsholm Hov gård fra sin far, som døde i 1926.

Otto Grundt Røsholm

I likhet med sin far, var Otto Grundt Røsholm en dynamisk personlighet.

I Norderhovsboka (1948) skriver Arne B. Bang at Norderhov kan være stolt av å kunne telle ham blant sine sønner. Dette er jo mye sagt om en mann.

Otto Grundt Røsholm var utdannet ingeniør. Sammen med faren bygde han opp Hofs Bruk, men det var som formann i styret for Follum Fabrikker han gjorde seg mest bemerket. Han var den drivende kraft i oppbyggingen av denne bedriften. Han var formann i Valdres-utbyggingen, og var i flere år medlem av Norderhov herredsstyre og formannskap. Han hadde også mange andre jern i ilden, særlig innen treforedlingsindustrien, både i Norge og de andre nordiske land.

Otto Grundt Røsholm var gift med Sigrid Grøndahl fra Hønefoss. De hadde én sønn, Odd (født 1898), som døde 22 år gammel i 1920. Da sønnen døde, adopterte de en gutt (Birger), sønnen til en av Sigrids fettere. Otto Grundt Røsholm kjøpte også Hovs nabogård Hønen. Dermed ble Hov og Hønen et sammenhengende hele, fra Randselva i øst til Begna i vest, som det hadde vært

tidlig på 1700-tallet under den rike Jørgen Larsen på Hønen.

Otto Grundt Røsholm bodde med sin familie på Hønen, etter at han hadde bygget om og modernisert hovedbygningen der. Da han døde i 1942, ble alle hans eiendommer solgt, og Hov gård ble solgt til byggmester Karl Sponbråten. Det er vel naturlig å anta at verken Ole Røsholm eller Otto Grundt Røsholm engasjerte seg så sterkt i gardsdriften på Hov. Det ble vel helst agronomer, som bestyrere, som mest tok seg av den. Men særlig Ole engasjerte seg sterkt i landbrukets organisasjoner, som formann i Norderhov Sogneselskap og Ringerikes Meieri.

Forpaktere

I 1926 kom Petter Kjekshus (1896—1973) til Hov som fjøsrøker, og et år eller to etter overtok han som forpakter sammen med sin hustru Ragnhild. De forpaktet både Hov og Hønen, og hadde ialt cirka 700 mål dyrket mark å ta vare på (hvorav 400 mål tilhørte Hov). Mange hester og mye folk måtte til for å onne all denne jorda. De hadde en traktor, en Fordson med jernhjul, men det var ikke så mye den egnet seg til. Den egnet seg best til å harve med, og var nok også brukbar til noe pløying. Ragnhild og Petter Kjekshus forpaktet Hov til våren 1942.

Karl Sponbråten

Karl Sponbråten (1889-1952), som overtok Hov gård våren 1942, hadde ingen jordbruksutdannelse. Men han drev garden selv, med hjelp av agronomer. Produksjonen var, som gjennom tidligere tider, basert på husdyrprodukter, med hovedvekt på melkeproduksjon, litt hesteoppdrett, og litt sau og grisehold til husbehov. Jorda ble mest brukt til gras og kornproduksjon.

Da Karl Sponbråten kjøpte Hov i 1942, fikk han konsesjon av de som da rådet i landet. Da krigen var slutt, ble ikke denne konsesjonen akseptert av de lovlig valgte myndigheter. Norderhov kommune var interessert i å overta eiendommen,

og ga Sponbråten valget mellom å selge, eller at den ble ekspropriert. Han valgte å selge, og våren 1950 overtok Norderhov kommune, til en pris av 578.000 kroner (herav for løsøre ca. 56.000 kroner). Høsten 1950 overtok undertegnede som forpakter av Hov gård.

Husmannsplasser

Det må opprinnelig ha vært 13 husmannsplasser under Hov. Husmannsplassene har vært et viktig kapittel i gårdens historie. På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-årene ble disse åtte husmannsplassene solgt: Trulsrud, Moss, Søndre Størdet, Nordre Størdet, Pålshalen (må ha vært det som idag heter Halden), Bernhardsbråten, Fernhagen og Kvernengen.

På slutten av 1800-tallet ble Bråten solgt. Han som kjøpte den var tidligere husmann i Hønhagen under Hønen. Hønhagen lå omtrent der som pøsemakeriet til Huseby nå ligger. På grunn av dette er Bråten på folkemunne seinere blitt kalt Hønhagen, men det riktige navnet er Bråten.

I 1938 ble Nygård solgt til han som da var husmann, Einar Nygård. Da Karl Sponbråten overtok Hov i 1942 var det bare tre husmannsplasser igjen: Ødegård (solgt til Olaf Andersen i 1952), Tyrimyra og Morgenbøn (innerst på Haldenjordet). Av skog var det Hovsmarka på cirka 1500 mål, og Ullerål Sameie på cirka 7.000 mål.

Skogen

I sin brukstid solgte Karl Sponbråten unna cirka 60 mål jord, og den vestre delen av Hovsmarka (cirka 500 mål) ble solgt til Follum Fabrikker.

En omfattende sak var utskiftingen av Ullerål Sameie, som ble påbegynt i 1937 med Otto Grundt Røsholm som eier av Hov, og avsluttet i 1947 med Sponbråten som eier. En del nabogårder påberopte seg seterrettigheter og andre bruksrettigheter i sameiet, og ble etter dom i Ringerike Jordskifterett tildelt skogteiger i Hovseteråsen:

Trulserud (87/3) eier Olav Dihle - 60 mål

Bernhardsbråten (86/28) eier E. Rua - 33 mål

Moss (87/5) eier A. Thoresen - 143 mål

Fernhagen (eier A. Modalen) 76 mål

Kvernengen (87/7) eier Kr. Larsen - 23 mål

Kvernengen (87/48) eier fru Jørgensen - 29 mål

Kvernengen (87/49) eier H. G. Sørli - 22 mål

Rua (88/1 og 88/2) eier O. Schjong Rua - 60 mål

Alme (89/1) eier H. Gamkinn - 103 mål

Alme (89/2) eier Joh. Alme - 68 mål

Alme (89/3) eier fru Alme Borlaug - 89 mål

Nærstad (90/1) eier P. Mathiesen - 514 mål

Lundstad (91/1 og 91/3) eier N. E. Holst - 12 mål

Vågård (92/1) eier Hans Solberg - 106 mål

Vågårdsetra (92/22) eier Hans Solberg - 103 mål

Av naboeiendommer - 36 mål

Veier - 16 mål

I alt ble utskiftet 1479 mål. Det må bemerkes at når Hans Solberg ble tildelt to teiger, så skyldtes det at han under sakens gang hadde kjøpt teigen som tilfalt 92/22 Vågårdsetra.

Jakob Aschim

14. oktober 1950 overtok Jakob Aschim, som har skrevet denne artikkelen, som forpakter på Hov gård. Heretter benyttes derfor "jeg-form". Sammen med kona Hjerdis og barna Torleiv (født 1945) og Helga (født 1948) flyttet vi fra hjembygda Brandbu, hvor vi inntil da hadde forpaktet garden Nordre Bjerke.

I forpaktningssavgift skulle vi betale 8.000 kroner pr.år. Etter takst skulle vi overta besetningen som bestod av cirka 30 storfe og seks hester. Likedan skulle vi overta både avling og redskap som kommunen hadde overtatt ved kjøp av garden. Som takstmenn fungerte Martin Lundstad på vegne av

Norderhov kommune, Halfred Tøfte fra Brandbu på vegne av oss, og Ole Skøien (oppnevnt av sorenskriveren).

Som garanti for riktig oppfyllelse av kontrakten, stilte vi en bankgaranti på 35.000 kroner. Betingelsene ellers var at vi - ved forpaktningens opphør - skulle levere tilbake tilsvarende det vi overtok, og at vi skulle ha full dekning for eventuell forbedring og tilvekst.

Melkeproduksjon

Av betingelsene ellers var at vi skulle holde minst like stor besetning som den vi overtok. Dette ville jo da si at vi var forpliktet til å produsere melk. I min forpaktertid hadde vi for det meste 22-23 årskuer, med ganske høy produksjon pr. ku. Vår årlige leveranse til Ringerikes Meieri var 120-130.000 kilo. Vi "satte på" alle kvigekalvene som kom, men fikk ikke bestandig så mange, så vi satte på noen oksekalver også, for å fylle det ønskede tallet. Disse oksekalvene kasterte vi. Når vi så slaktet dem i 2-års-alderen, hadde de hatt to hele beitesomre.

Det var jo mest populært når det ble mange kvigekalver, for det var lett marked for drektige kviger.

Vi baserte det på leid hjelp i fjøset, og var svært heldige som hadde førsteklasses røktere hele tida. De første åra var det Edvard Gustavsen. Da han sluttet spurte Arne Olafsen, som var gardskar, om å få overta den jobben. Han holdt på så lenge vi var på Hov, og enda noen år hos den nye forpakteren som fulgte etter oss.

Røkterne hadde en del fridager i året, og det ble mer og mer problemer med å skaffe avløsere. Det var dette som gjorde at vi sluttet forpaktningen allerede før jeg var 60 år. Jeg løste jo av en del hele tida, men etter hvert som helsa sviktet, så greide jeg det ikke. Det var en krevende jobb.

Vi kjøpte ny melkemaskin da vi begynte på Hov i 1950. Etter noen år ble den avløst av rørmelkeanlegg, som gjorde melkinga lettere. I de siste åra ble det så tankhenting av melka. Dette gjorde arbeidet let-

Familien Aschim kom til Hov i 1950. De hadde tidligere forpaktet garden Nordre Bjerke i Brandbu. Hjørdis og Jakob Aschim hadde barna Torleiv (født 1945) og Helga (født 1948).

tere og melkehygienen bedre. Dermed slapp jeg den rutinemessige melkekjøringa til meieriet hver morgen. Det var nok både en lettelse, og et savn.

Hestehold

Da vi overtok seks hester, voldte det oss en del problemer. Hele jordbruket var inne i en total omlegging fra hest til traktor. Vi forsøkte oss litt med hesteoppdrett, men dette bare forsterket problemet. Det var ikke marked for arbeidshester lenger.

Før vi fikk godkjent reduksjon av hesteholdet, måtte vi gjøre det beste ut av situasjonen. Blant annet påtok vi oss å kjøre ut alt som ble avvirket av skog i Hovsmarka. Dette var svært beleilig for oss, for da hadde vi beskjeftigelse for en hest og en arbeidskar om vinteren, og begge hadde kort vei til og fra arbeidsplassen.

Da vi fikk redusert hesteholdet, måtte vi likevel forplikte oss til å holde en hest - uvisst av hvilken grunn. Men i ettertid har vi mange gode minner. De siste åra hadde vi en ualminnelig flink og snill hest som het Svarten. Han nøt sitt "otium" alene. Vi hadde en bunge på gardsplassen som han fikk mosjonere i. Så lenge vi hadde han, slo

han "kåtræve" hver gang vi slapp han ut!

Sau og gris

De første åra vi var på Hov, hadde vi noen sauer som beitet på Hovsenga. Etter hvert overtok ungdyra denne fine beiteplassen, på ca. 130 mål. Noen ganger oppstod det problemer i vårflommen, da Randselva gikk over sine bredder på Hovsenga. Et år var det spesielt ille - da var det ikke mer enn 10 % av området som var over vann! Jeg ble redd for at elva skulle ta alle ungdyra vi hadde der, og måtte derfor drive dem ut på deres livs første og eneste svømmetur. Men det gikk heldigvis bra.

Da vi fikk avvirket hesteholdet, bygde vi om stallen til grisehus. Samtidig bygde vi potetkjeller under vognskjulet. "Det er bare gris og poteter med dere hadelendinger!" sa tømmerseier Berglie spøkefullt. Han var formann i styret for garden i denne tida. Griseholdet baserte vi på smågrisproduksjon, med cirka 10 avlspurker. Fleskeproduksjon drev vi ikke, utenom til eget bruk og noen faste kunder.

Jorda

På grunn av det store husdyrholdet ble det mye grasproduksjon. Før vi

kom til Hov ble Hovsmarka brukt til beite også for melkekuene. Men vi fant snart ut at det ble for mange problemer forbundet med det, så Hovsmarka ble kun brukt til ungdyrbeite. Vi gjerdet inn noe av grunnen under de to store høyspentledningene, så vi hadde kontroll med dyra. Dette var eneste måten å gjøre det på, for etter hvert ble det så mye trafikk gjennom Hovsmarka at det ble uråd å holde kontroll med grindene. Vi gikk faktisk glipp av mye beite på denne måten.

Til melkekuene brukte vi cirka 50 mål dyrka mark til beite. Av høylende ellers hadde vi cirka 130 mål. Av dette høstet vi først alle siloene av førsteslåtten.

Til poteter brukte vi cirka 15 mål. Det meste av potetavlinga solgte vi direkte til forbrukere i Hønefoss. Det var mye arbeide i den travle høstetida, men dermed oppnådde vi bedre pris enn ved storsalg. Til kålrot brukte vi cirka 18 mål. Vi hadde ikke lagerplass til den, så vi la den i hauger, passe store til å kjøre inn på en dag. Dette utgjorde en verdifull del av grovforet på fjøset.

Det arealet som da ble igjen, ble brukt til korn. Dette varierte noe, avhengig av hvor mye jord vi hadde utenom Hov. Vi brukte lenge jorda til noen småbruk, mest i Haldenområdet, for disse småbrukerne brydde seg ikke lenger med å bruke jorda si sjøl. De siste åra vi var på Hov, forpaktet vi også gården til Ivar Alme. Alme var på cirka 110 mål.

Hov minket jo noe etter hvert, da det flere ganger ble lagt ut tomtefelt i kommunens regi. Mest gikk da de tok hele Halden-området. Da Hov ble avertert til forpaktning sammen 1950, var det oppgitt at gården var på 408 mål dyrket mark. Da vi sluttet, var det igjen cirka 280 mål.

Maskiner

I 1950 overtok vi et ganske stort treskeverk. Dette hadde vi god nytte av, for vi tok det med ut på jordene og tresket. Vi brukte traktoren som drivkraft. Etter noen år kjøpte vi skurtresker, en "Aktiv" slepetresker

Jakob Aschim (1911-1993) fra Brandbu forpaktet Hov gård i perioden 1950-1971.

som kostet 12.000 kroner. Det var spurlag etter å få oss til å skurtreske, så vi reiste bygda rundt og tresket. De siste åra hadde vi selvgående skurtresker. Den var nok mye dyrere, men den var mye lettere å betjene.

1955 ble et tørkeår av de sjeldne, og da vi hadde Randselva rennende praktisk talt rundt eiendommen, ble det for fristende: Vi kjøpte vanningsanlegg. I begynnelsen av 1960-åra bygde vi korntørke på stabburet, og vi anskaffet forhøster. Dette var en arbeidsbesparende maskin. Den gjorde det mye lettere å få god silokvalitet, og særlig etter at det ble mulig å tilsette maursyre samtidig med høstinga.

Når det gjaldt kålrot dyrkinga, så ble denne adskillig rasjonalisert ved at vi fikk en frømaskin å så den med, forhøsteren til å ta av graset med, og en effektiv kålrothøster å ta den opp med. Både såmaskinen og høstemaskinen hadde vi sammen med andre bønder.

Bygningene

Hovedbygningen på Hov er antagelig fra 1880-årene. Det var da mote med så høye rom - romhøyden i denne bygningen var mellom 2,70 og 2,80 meter. Noen av rommene i 1. etasje er senket, slik at de nå ikke er så høye. Det er to røykpiper i hovedbygningen, og kjeller bare under kjøkkenet og tilstøtende stue.

Inntil 1940-årene var hovedbygningen bundet sammen med den noe eldre sidebygningen med et doanlegg i begge etasjer. Dette var nok forløperen til våre dagers vannklosett.

Stabburet er nok også fra 1880-årene. Det skiller seg ut fra det som er vanlig med stabbur, at det er bygget som reisverk, og ikke av laftet tømmer. Stabburet består av to rom i første etasje, og kornbinger i 2. etasje. Også i 3. etasje er det noe gulvplass. Dette stabburet er utstyrt med klokketårn, med matklokke, slik som skikken var. I toppen på dette tårnet er det en fløy (metallskilt) med bokstavene "O.R." Det forteller oss at stabburet er bygget i Ole Røsholms tid.

Låven er fra samme periode som hovedbygning og stabbur -1880-åra. Den er skjøtt sammen på midten, så det ser ut som den er bygget i to etapper. Det var en stor stall med seks spilltau på den vestre sida, og to binger og to spilltau på den andre. I søndre enden var det fjøs med 45 bås plasser og 3-4 kalvebinge. Det var gjødselskjeller under både fjøs og stall, med landkum under gjødselskjelleren.

Både fjøs og stall ble utbedret i Karl Sponbråtens brukstid. Blant annet ble det lagt betonggulv i begge. Sponbråten var byggmester i krigsårene, og greide å skaffe nødvendige byggematerialer.

Det sto et hus bak låven også, men det var ikke i brukbar stand da vi kom til Hov. Det hadde nok vært grisehus, og ble revet i slutten av 1950-åra.

Etterord

Jakob Aschim (1911-1993) var forpakter på Hov gård i perioden 1950-1971. Rett før han døde høsten 1993, utarbeidet han en bred oversikt over Hov gårds historie, som heftet "Ringerike" her har brakt en redigert, forkortet versjon av. De første avsnittene, om gårdens tidligere eiere/brukere, er i det alt vesentlige bygd på A. Lagesens "Ringerikske slekter" og Norderhovboka fra 1948. Da Jakob Aschim sluttet på Hov i 1971, overtok Arne Rusten som forpakter fram til 1993.

Enno ei Krokkleiv-teikning

Denne gongen av Nordens teikneserie-pioner

Enno ei historisk Krokkleiv-teikning. Det var midt på 1800-talet at norske og utanlandske studentar og kunstnarar, den tids turistar, "oppdaga" samtidas norske fjellheim mellom hovudstaden og Ringerike. Mange av desse turistane laga reise-skisser og skildringar.

AV OLAV NORHEIM

Fritz von Dardel var ein slik reise-skildrar. Han var ein fransk-skri-vande sveitsisk-fødd svenske, med i følgjet til kameraten og svenske-kronprinsen Karl som drog på ferd til det ville og eksotiske lydriket Norge i 1856.

Fritz von Dardel var fødd i Sveits i 1817. Far hans var sveitsisk offiser som hadde verva seg i den engelske hæren, og mora var svensk grevinne. Dei vart buande i Stockholm. Slik vart Fritz fødd inn i den svenske sosieteten, og vart kompis med kronprinsen som seinare vart kong Karl den femtande. Fritz må ha vore ein sosial type; morosam og kunstnarisk, offiser og embetsmann, med i jetsett-livet i Stockholm. Han fekk tittelen kabinettskammerherre. Ikkje nok med det: Han var pioneren for teikneserien i Sverige, og i Norge. Han døydd i Stockholm i 1901.

Tilbake til Krokkleiva. På fransk: Excurtion dans l'intérieur du pays.

Ned Krokkleiva. Eksotisk og dramatisk for 150 år sidan òg.

Krokkleiven står det å lesa under skissa frå kleiva. Ei av mange skisser derifrå på den tid. Teknisk kanskje ikkje av dei beste, med eit mørkt felt tversover midten som kan skuldast vanskeleg kopiering eller dårlege lysforhold under lagring. Dersom trykketeknikken til Heftet Ringerike står oss bi, vil vi sjå at teikninga har eit lett karikaturpreg, med parodierte passasjerar.

Dette er ei av mange skisser Fritz von Dardel teikna frå Norges-turen sin i lag med svenske-kronprinsen i 1856. Mange av skissene er ganske morosame: Han skildrar bjørnejakt i Telemark, myggplage i Sameland, møte med unge frøkner i Trondheim og Christiania, og mykje meir. Og heile vegen er det herrane Black og Smith vi møter. På originalspråket: Mrs Black &

Smith En route por la Scandinavien. Historia handlar om to typisk engelske turistar som gjev seg i veg til Skandinavia. Det vart ein heil haug med teikna skisser med kort tekst under teikningane. Mykje vart liggjande utan å bli gitt ut, heilt til to svenske forskarar tok tak i stoffet og gav det ut som bok i 1991, med tittelen Herrar Black & Smith på väg till Skandinavien.

Fritz von Dardel er interessant fordi han må kunne seiast å vera den første svenske som lagar teikneserie-historier, og den første vi veit som lagar teikneserie frå Norge. Sjølv om han mest brukte ein-siders teikningar med tekst under, fungerer illustrasjonane hans som teikna seriar. Det kan vi la vera ei anna historie her og no, berre stutt nemne at han kjende og var elev

hos ein av dei som har fått status som europeisk teikneserie-pioner: Den sveitsiske læraren Rodolphe Töpffer. Dessutan viser arbeida både til Töpffer og von Dardel at teikneserien oppstod i Europa, ikkje i USA som det oftast blir hevda, for den som har interesse av slike opplysningar.

Men først og fremst er vel Fritz von Dardel interessant for oss som ein tidleg og ganske artig reiseskildrar i det eksotiske Skandinavia for 150 år sidan. Han skildrar reisene i den tids moderne medium, reisealbumet. Det var ein type salong-litteratur blant fint folk på 1800-talet som kanskje kan samanliknast med våre dagars fotoalbum eller heimelaga videoar, berre med høgare status. von Dardel er ein forløpar for ein kjent og morosam norsk reiseskildrar ti år seinare: C. Diriks med sine "Skisser af Reiselivet i Norge".

Reiseskildringtips:

Fritz von Dardel: *Herrar Black & Smith på väg till Skandinavien*. Carlsons 1991.

C. Diriks: *Skisser af Reiselivet i Norge*. Steensballe 1945.

Fritz von Dardel,
teikna av Ulrika Thersner.

Karl den 15. og kona på Kleiva

En gang Karl den 15. var med hoffet sitt på besøk i Kristiania, skulle de ta en utflukt ut på landet. Turen skulle gå den nye veien om Humledal til Sundvolden og videre over Ringerike. Ved Sundvolden skulle følget stoppe for å dra opp til Kongens utsikt.

Til turen ble det bestilt de beste og fineste kjøretøyer som var å få tak i Kristiania. Forspent med fire hester med kusk og tjener i staselige uniformer og annen stas som hørte med når det kongelige herskap var på reise. Karl den 15. hadde ikke sans for dette og fikk heller tak i en hest og karjol. Med dem dro han i forveien. Da han kom til Sundvolden fikk han tak i en ridehest og drog i forveien opp Krokkleiva.

På Kleiva var det en plass som i gamle dager hadde vært et gjestgiveri eller hvilested for reisende. Siden den gamle veien over skauen til Kristiania var ei mil kortere enn nyveien om Humledal, ble den fortsatt brukt av folk som ikke hadde lass å kjøre.

Da kongen kom fram til denne plassen, bandt han hesten og gikk inn. Der fant han kona alene hjemme. Han ga seg i prat med kona. Hun gikk ut fra at den besøkende var en allminnelige reisende. Under samtalen spurte kongen hvor mannen hennes var.

"Å", sa kona, "han er nede i Sundvolden for å se kongen. De kongelige skulle komme hit i dag, så det er ventet mye stas."

"Ønsker ikke du å se kongen?" sa kongen.

"Å jo," sa kona. "Det var ingen ting jeg hadde likt bedre enn det, men De ser, jeg kunne ikke komme fra disse ungene."

Kongen snakket i all fortrolighet med kona og foreslo at han skulle se etter og passe barna mens hun gikk ned til Sundvolden for å se kongen.

Kona syntes det var en så hyggelig og snill herre, at hun bestemte seg for å overlate barna i hans varetekt. Den minste av barna lå i vogga og kongen satte seg ved den og begynte å vogge ungen.

Da kona kom halvveis ned i Kleiva, møtte hun det kongelige følget på vei opp. Kona skyndte seg tilbake så hurtig som mulig for ikke å bli i veien for det kongelige følget. Da hun kom inn i stua igjen, spurte kongen: "Er du alt her igjen? Hvordan gikk det, fikk du sett kongen?"

Kona fortalte at hun hadde møtt følget nede i Kleiva og at det var meget stas, fine herrer og damer, så hun måtte skynde seg derfra. Men hun trodde ikke at hun hadde sett kongen.

Da reiste kongen seg, kneppet opp kappa og viste fram uniformsjakka med gullsnorer, ordenstegn og annet tilbehør og sa at hun skulle få se kongen likevel, for han var kongen.

Kona ble så forskrekket at hun besvimte. Barna ble engstelige for mora. Et par av dem satte i med gråt og skrik. Kongen måtte finne kaldt vann for å få henne ut av besvimelsen. Han hadde så vidt fått henne til sans og samling, da følget hans kom. Da sluttet han seg til det på vei til utsikten.

Denne historien er hentet fra det andre bindet av O.C. Johnsons "Utvandringshistorie fra Ringerikesbygderne" 1921, utgitt av Ringeriksslaget i USA. Historien er skrevet av A.H. Waker. Han innleder historien med å fortelle at Karl var den mest populære kongen av bernadottene. Han var konge i Norge-Sverige fra 1859 til 1872.

Kongen hadde for vane å lage spillopper. Blant annet brukte han å kle seg ut i sivil for å finne ut hva folk tenkte om forskjellige ting og hvordan embetsmennene oppførte seg overfor folket. Dels hadde han moro av dette, dels ville han kjenne bedre det folk han var satt til å regjere over.

UTVANDRERE

fra Tjernsbråten i Strømsåttbygda

I 1875 utvandret Kristi Halvorsdatter fra Strømsåttbygda sammen med sine sju barn til USA. Denne artikkelen forteller noe om

personenes historie og bakgrunn i Norge. Kanskje kan det også gi et inntrykk av hvorfor de forlot gamlelandet.

AV RAGNVALD LIEN

I folketellingen av 1801 er det under Kroksrud i Lunder ført opp to husmannsfamilier. Den ene bor sannsynligvis på Spillhaug like ved gården, den andre på Tjernsbråten langt nord i skogen.

Husmannsplassene i skogen

På kaptein Ramms kart fra 1827 er to plasser inntegnet i tillegg til gården: "Kjernsbraaten" og "nye Plads". Det er rimelig å anta at "nye Plads" - seinere kalt Lia - ikke var etablert i 1801. Disse plassene er nå nedlagt.

Husmannsplassene lå i lia sør for Sognevannet, mens Kroksrud ligger nordøst for Torevannet i nabodalforet. En sterk utnytting av marka var nødvendig i forrige århundre. Vinterforet var hovedsakelig gras og lauv som ble hentet i utmarka. Etter 1850 ble det riktignok vanlig å dyrke høy der kornåkrene tidligere hadde vært enerådende.

Befolkningen var også økende, ikke minst på grunn av koppevaksiner, som ble innført i Norge i 1810. Presset på åkerjord og beiter var en viktig grunn til at mange ikke så andre muligheter enn utvandring til Nord-Amerika i løpet av hundreåret.

Lia

Ifølge kirkebok for Lunder er vaksinasjonsattest fra 1834 lagt fram for Kristi (f. 1828) av foreldre Helge Klemetsen, husmann, og Berte Arnesdatter Kroksrudeie. Foreldrene

bor i Lia, mens Kristi bor på Gårdhammer. Hun er 16 år gammel - det viser at ungene måtte tidlig ut i tjeneste, ofte straks de var konfirmert.

Den samme Kristi Helgesdatter får en datter 4. september 1855 sammen med mannen Anders Mikkelsen Oppegård. Etter vanlige navneregler får barnet navnet Berte etter mormoren. Barnet blir hjemmedøpt 13. oktober av Kari Larsdatter Oppegårdseie. Ved siden av Kari var følgende faddere: Ole Amundsen Oppegårdseie, Anders Torstensen Tuftin, Anne Helgesdatter Kroksrudeie og Barbro Helgesdatter Kroksrudeie. Anders Mikkelsen var møller i Gunderfoss, midt i mellom Sognevannet og nåværende Sokna sentrum på Oppegårds grunn.

Barbro Helgesdatter (født 1834) bodde nå i Lia sammen med mannen Kristian Korgerud.

Innerst på Flaskerud

På Flaskerud leide broren Klemet Helgesen (f. 1830) husrom sammen med Kristi Halvorsdatter (f. 1827) fra Treangen på Holleia. De fikk sønnen Helge 24. februar 1855. Faddere ved dåpen i Lunder kirke 11. mars 1855 var Mikkjel Olsen Aamodt, Anders Knutsen Flaskerud, Johannes Jonassen Flaskerud, Inger Knutsdatter Flaskerud og Anne Helgesdatter Hovland.

Flytting til Tjernsbråten

Tilværelsen som leietaker - innerst - sto lavt på rangstigen i det gamle bondesamfunnet. Innerstens status

var også avhengig yrke. En innerst som var dyktig smed eller hjulmaker kunne nok ha høy status, men den var enda høyere om han i tillegg var husmann. Det bør derfor betraktes som en bedring i tilværelsen når Klemet og Kristi flytter til Tjernsbråten.

Her får de datteren Berte Helene 7. oktober 1858. Hun blir døpt i Lunder kirke en måned seinere. Fadderne er Johannes Jonassen Haukedalseie, Lars Olsen Oppegårdseie, Barbro Helgesdatter Kroksrudeie, Guri Olsdatter Edsgård og Anne Olsdatter Aureeie.

Navnet på fadderne viser ved siden av slektskap med barnet, en viss tilknytning til bostedet - de hører ofte til samme grendelaget. Interessant kan det også være å studere hvordan samme person går igjen som fadder for flere barn innen samme familie, men fadderren kan ha forskjellige bosteder til ulike tider. Det viser at personer av husmannsklassen kunne flytte relativt ofte innenfor bygda.

15. mai 1861 blir Elling Klemetsen født. Han blir født hjemme på Tjernsbråten 14. juni av farmoren Berte Arnesdatter, som fortsatt bor i Lia. Faddere var Peder Elensen Engereie, Kristian Amundsen Oppegårdseie, Lars Olsen Oppegårdseie, Randi Ellefsdatter Engereie og Berte Ellefsdatter Engereie.

"Hvetekaffe"

O. S. Johnson forteller en historie om Berte Arnesdatter fra denne tiden: I begynnelsen av 1860-årene var det en kort tid på mote å kjøpe

hvete og brenne og male den til kaffekokning. Den fikk navnet "hvetekaffe". Kristian Korgerud ville traktere sin svigermor med denne nye "kaffen". Han kokte ekte kaffe, men sa til Berte at det bare var hvete. Han spør hvorledes hun liker hvetekaffe. Berte svarer: "Å, det smaker da grønske av den!"

Berte Arnesdatter var opprinnelig fra øvre Hallingdal, og gikk i begynnelsen for å være en klok kone. Men hun tok feil i bedømmelsen av kaffe. Trolig var troen sterkere på det svigersønnen sa, enn smaken, slutter O. S. Johnson i sin "Utvandringshistorie fra Ringeriksbygderne".

Fire barn til

Ingeborg Klemetsdatter ble født 24. mars 1864 og ble døpt i Lunder kirke 8. mai 1864. Faddere var

Jakob Jakobsen Oppegårdseie, Aslak Jakobsen Oppegårdseie, Gulbrand Eriksen Veltikoll, Else Knutsdatter Oppegårdseie og Inger Elensdatter Engereie.

Ingeborg var altså 10 år i 1874 og dessuten får Klemet Helgesen Tjersbråten og Kristi Halvorsdatter tre barn til de nærmeste årene: Anders, Andrea og Karen.

Tjersbråten var en middels stor husmannsplass. I 1865 var der 2 kuer og 9 sauer. Utsæden var 1/4 tønne bygg, 5/8 tønne blandkorn og 2 tønner poteter.

Utvandring

I 1873 utvandrer sønnen Helge Klemetsen til Spring Grove, Minnesota. Da faren dør på Tjersbråten i 1874, sitter Kristi igjen med seks barn fra konfirmasjonsalder og nedover. Det er kanskje sønnen Helge som får moren Kristi Halv-

orsdatter til å flytte. Det må for tone seg som et blodslit å være igjen på Tjersbråten.

Kristi utvandret i 1875 til Spring Grove. I 1879 tok hun homesteadland i Ulen, Minnesota. Hun "måtte da med sine unge barn gjennomgå nybyggerlivets mange strabaser," som O. S. Johnson skriver. En må vel allikevel anta at hun nå så mer optimistisk på livet, med 640 dekar selveid jord.

Kristi Halvorsdatter får også et langt liv i USA - hun døde i 1915.

ARTIKKELFORFATTEREN

Ragnvald Lien (født 1951 på Sokna) er cand. real. med biologi hovedfag. Han arbeider som lektor ved Ringerike v. g. skole og er bosatt i Heradsbygda. Styremedlem i Ringerikes Museum i perioden 1992-1994.

«Lettesteinen» i Ådal

Den er trolig et av de eldste idrettsanlegg på Ringerike, den såkalte "lettesteinen" som i dag ligger på tunet hos Trond Bergsund i Ådal.

"Lettestein" sier man i dalføret. Omsatt fra dialekt betyr det "løftestein", og det var nettopp det de bolde ådølinger gjorde når de skulle måle krefter med hverandre og gjøre inntrykk på det svake kjønn. Steinen har i uminnelige tider ligget på Dundreberget, på toppen av hellinga der Somma stasjon på Sperillbanen ble anlagt, og senere forsvant igjen. Gamle ådølinger minnes at det dundret så hult når de trampet med føttene i veien. Derav navnet.

Her, ved veikanten, var det en slette hvor steinen lå. I helgene møttes ungdom fra hele bygda på Dundreberget. Guttene ville kappes og prøve krefter, og jentene så på. Den som var noe til kar, løftet opp steinen og bar den over veien og tilbake - et løft på rundt 200 kilo. Da Sperillbanen ble bygd i 1920-årene, boret sluskene to hull i steinen og satt inn jernbolter til å løfte i. Men den slags ville ikke bygdas ungdom vite noe av, for det var juks! Og dermed ble boltene fjernet.

Dundreberget som samlingsplass, og løfting av "lettesteinen" for å bevise karstyrke, gikk ut av bruk før siste krig. Under krigen ble plassen en del benyttet av pokerspillere. Da den nye riksveien ble anlagt i begynnelsen av 1970-åra, ble "lettesteinen" veltet til side, og glemt. Inntil Trond Bergsund fraktet den ned på tunet sitt.

Trond Bergsund med "lettesteinen", et av de eldste idrettsanlegg i Ådal.

Opplandskongen og verdensmannen

Olav Haraldson

Når 1000-års-jubileet for den kjende vikingkongen Olav Haraldson er under full førebuing, kan det vera interessant å sjå kor godt vi eigentleg

kjenner denne viking-kongen. Korleis oppfatta samtida denne karen? Og kva stemmer av det vi trur å veta i dag?

AV OLAV NORHEIM

Olav Haraldson vart fødd i 993 eller 995 som son av småkongen Harald Grenske i Vika og ei som heitte Åsta. Mor Åsta gifta seg seinare med ein konge lenger inn på Austlandet som vart kalla Sigurd Syr, og Olav voks opp hos dei. Han var ein tidleg utvikla tøffing, han drog i viking, gjorde teneste som leigesoldat og offiser i Europa, hevda han hørde til den mektige Hårfagreætta, tok kongenamn, innlemma Austlandet i den tids Norge, vidareførte kristninga av Norge, og fall i eit slag ved Stiklestad i 1030 som førar for ein svensk leigehær. Seinare vart han internasjonal helgen, nasjonal helt for heile Norge og ikkje minst på Ringerike, etter som sogeskrivaren og dikteren Snorre plasserer Olavs barndom hit.

SNORRE

Snorre, ja. Inga Olavs-soge utan Snorre. Myteskaparen og dikteren, politikaren og historikaren, islendingen Snorre Sturlason bruker 1/3 av den tjukke kongesoge-boka si til å fortelja om Olav Haraldson. Både sogeskrivaren Snorre Sturlason og sogeboka hans, Norske Kongesoger, både mann og bok populært om ein annan kalla berre "Snorre", har ein sentral plass hos alle nordmenn og -kvinner med interesse for denne delen av historia vår. Men det finst andre kjelder. Kjelder som til alt overmål må reknast for å vera meir korrekte, sjølv om dei ikkje er så

godt fortalt. Dei historikarar som heftar seg ved vikingtida er samde om at Snorre må takast med ei klype salt. Det finst andre historiske kjelder, fyrst og fremst gamle skaldedkvad. Og framfor alt finst det dårleg med kjelder frå den tida Olav Haraldson levde. Det er trass alt nesten 1000 år sidan. Snorre går grundig til verks, på den måten at han konstruerer spennande og logiske oppbygde forteljingar kring dei norske kongane, med alt frå kva dei sa og korleis dei såg ut, til dei store linene i politikk og kristningsverk. Men vi må hugse på at Snorre sat og dikterte og skreiv saga om Olav Haraldson 200 år etter at denne mannen levde, og korkje dei gamle skaldar eller sogeskrivaren Snorre hadde noko spesielt objektiv tilnæringsmåte i si formidling. For Snorre var det viktig å framheve dei kristne kongane som rettmessige førarar, og sentraliserings-politikken deira som den rette politiske lina. Det kan vi hugse på. Lokal bondemotstand og desentralisert styresett var ikkje verdt å framheve i Snorres syn.

SAMTIDA

Når vi skal sjå på Olav i lokalt og nasjonalt historisk lys, kan det vera verdt å prøve å finne ut korleis samtida oppfatta han, og kva slags kjendis-status han hadde. Vidare kan det ha interesse å prøve å skille mellom mannen og mytene, mellom det som kan vera sant og slikt som har kome til av Olavs-tradisjonar seinare.

Ein Olavs-tradisjon er at han vart heilag og heldt seg godt etter han døydde. Ein annan tradisjon er at han voks opp på Ringerike. Er vi sikre på dette? Og dersom det ikkje er heilt sant, korleis kan slike oppfatningar feste seg så sterkt at det nesten er vågalt å stille spørsmål ved dei ved inngangen til eit 1000 års-jubileum?

Dei forskjellige Olav-overleveringane og starten på den lokale Olavs-tradisjonen på Ringerike er eit emne ein skulle visst meir om. Når vart Snorre kjent for folkeopplysarane og myte-spinnarane? For folk flest? Når i historia vår blir det allment lokalt tankegods og magefølelse at Olav Haraldson var herifrå? Og kor herifrå var han eigentleg i så fall? Spennande, spør du meg.

HÅRFAGRE-ÆTTA

Tilbake til Olav og vikingtida, slutten av vikingtida faktisk.

Olav Haraldson sitt liv vart styrt av at han hørde til det smale skiktet av nordisk overklasse, og at han anten av fødsel eller oppvekst hørde til ei av dei grommaste greinene av den gjevaste slekta, Hårfagreætta. Dette var ei tid med verkelege klasseforskjellar. Dagens norske kongefamilie, kor rike og einestående dei kan synast i framferd og val av omgangskrets, skil seg nok langt mindre ut frå deg og meg i dag, enn vikingtidens jarlar og kongar gjorde den gongen. Den som gjennom arv, oppvekst, strid og politisk kløkt hadde kome til eit rike eller ein

landsdel, kunne ha ufattelege rikdommar i form av gardar og gods. Ein regional småkonge sat godt i det, han stod over ein bygde-stor-bonde som stod over ein vanleg bonde som var herre over huslyden. Under alle kom dei familielause. Og på sida av alt stod trælane.

Olav hadde den oppgitte stamtavla i orden. Om han er ein ekte Hårfagre-ætling veit vi ikkje. Viktigare er det at han går for å vera det, og blir fostra som ein. For Hårfagre-ætta var ikkje berre mektigaste ætta langs vestlandskysten av Norge og i Vika, langs Oslofjorden. Dei stamma frå Ynglingeætta, sjølv gude-ætta som kom aust frå.

Det var litt tidsramme for denne saga og litt plassering av hovudpersonen.

INGEN FILMHILT

Om Olav Haraldson veit Snorre å fortelja at han var "son til Harald Grenske, var oppfødd hos Sigurd Syr, stefar sin, og Åsta, mor si. Rane, den vidfarne var hos Åsta, og han fostra kong Olav Haraldson".

Snorre fortel vidare at Olav var medels høg og knapt det då han voks opp. Det er ein heller pen måte for ein historikar å fortelja at han var liten av vekst. For å vera liten må ha vore eit dårleg lyte i ei vikingtid då menn var menn, og dess betre menn di større og sterkare dei var. "Men", seier Snorre - "Olav var før og sterk og hadde lysbrunt hår", før han legg til at guten "var breileitt og raud og kvit i andletet". Ingen typisk filmhelt med andre ord, etter dagens ideal. Men sikkert både sterk og ærgjerrig. Eller for å seia det med Snorre igjen: "Han var kapphuga i leik, og ville vera førstemannen av alle, som rimeleg kunne vera, med den stand og ætt som han hadde". Dette skal vi merke oss. I dag ville vi kanskje ha kalla han ein bortskjemt overklassegut. Det kjem an på auga som ser, og kven som skriv.

Olav veks opp i velstand hos mora Åsta og stefaren Sigurd Syr. Syr betyr gris, og småkongen Sigurd trivdest betre som førande mønstergardbrukar enn som krigar

Kong Olav let blåse til slag.

og hærførar, får vi veta. Det må ha vore spesielt for ein småkonge, sidan det blir nemnt. Olav blir oppdratt til å bli ein sjølvbevisst tøffing, og har sikkert anlegg for det. Han dreg ut i viking alt som unggut, seier mange historikarar. 12 år gammal, seier Snorre. Å dra i viking var den tids konfirmasjon og russefeiring for unge gutar av fine familiar.

OPPLANDA

Men ingen veit for visst kvar Olav voks opp. Dette kan gje oss ein aldri så liten historisk bakover-

sveis. Det historikarane synest veta, er at han voks på Austlandet. Det er snakk om Opplanda, og Opplanda blir historisk sett sagt å vera landet kring Mjøsa. Kor langt sør Opplanda til vanleg gjekk, veit vi ikkje. Men det som er sikkert, er at dagens Oppland fylke, ikkje er Opplanda, men ein historisk nykonstruksjon. Opplanda er området kring Mjøsa, Toten medrekna. Kor langt sørover går dei historiske Opplanda? Kan vi tøye det sør til Ringerike for å få med Sigurd Syr som ein av fleire Opplands-småkongar og for å få Olavs-

Kong Olav rir til Opplandstinget på Eidsvoll.

tradisjonen til å stemme? Ringerike har historisk hatt samband både sørover til Vika og Vestfold, og nordover til Hadeland. Så det var eit sentralt og avgrensa rike. Men er det naturleg at dei ville ha kalla det for Opplanda her nede?

Vi får sjå på kva faghistorikarane skriv og seier om Olav og om Opplanda.

Historikaren Erik Gunnes fortel i Norges Historie, bind 2 (Cappelen 1976) at Olav var son av Hårfagreætlingen Harald Grenske i Vika, men at han var fostra hos mora Åsta og stefaren Sigurd Syr, "en småkonge på Vestopplandene (Ringerike eller Toten, synes det)". Men kva som her er tolking hos ein historikar frå vår tid, eller kva dei har belegg for frå gammalt, veit ikkje eg.

SURR I RING

Den historikaren som verkeleg snudde opp ned på Olavs-bildet til folk flest, til 900-års-feiringa i 1929, var Johan Schreiner. For det første la han mest vekt på at Olav innlemma Austlandet i den tids Norge, meir enn at han kristna Norge, som hadde vore hovudpoenget til historikarane før. Om kvar Olav og ætta hans kjem frå, meiner han at det er å tøye det vel langt, når Olav og

Sigurd Syr og innlands-slektene blir rekna til Harald Hårfagres ætt. Schreiner held meir på at ætta kjem austfrå, og ikkje frå Vestfold. Sagane let feilaktig desse småkongane ikkje berre rå for Mjøstraktene, skriv han, "men også Ringerike og det mellemliggende Hadeland. Antagelig skyldes dette en sagnaktig tilknytning til kongnavnet Ring. Så vel skaldevers som tidlig tradisjon viser at Sigurd Syr og de andre kongene hørte hjemme på Hedmark og hadde sitt rike der".

Dette var hard kost for oss historiske entusiastar frå Ringerike.

Men Snorre då, kan vi ikkje lite på han?

Det kan ikkje ha vore lett for Snorre heller, ukjent som han var i Norge, og dermed på det indre austland. Det var ring både her og der, både i Ringerike og i Ringsaker, og i tillegg var det denne segnkongen Ring. Ein kan gå i surr av mindre. I tillegg kjem at Snorre sitt prosjekt ikkje var å slå fast om Olav kom frå Stein eller Bønsnes, eller om det var i Mjøsa eller Tyrfjorden han kasta smutt. Snorre var diktar og han var filosof, han var òg historikar. Og litt av ein forteljar. Historikaren Halvdan Koht skriv at Snorre "støper filosofi og kritikk sammen i en slik kunstne-

risk enhet, til et slikt mesterverk av historisk fortelling som Heimskringla er".

Og det er klart, Heimskringla (altså "Snorre" som vi seier) er eit mesterverk. Det er historie, det er segner, det er dikting. Og det er eit kjeldeskrift med masse opplysningar. Men masse opplysningar vi må ta med ei klype salt.

Ingen meiner vel for fullt at Snorre kunne veta kva Olav og familien snakka om mens dei gjekk ned til vatnet? Og kunne hans skildring av gangavstanden avgjera om Sigurd Syrs kongsgard låg på Stein eller Bønsnes?

Apropos plasseringa av Sigurd Syrs kongsgard, som viking-historikarar flest ser ut til å ville plassere på Opplanda, altså ein eller annan stad i nærheiten av Mjøsa. Stadnamngranskaren Eivind Vågslid drøftar i sine originale Stadnamntyingar om den lokale kongsgarden på Ringerike i vikingtida kan vera Norderhov (altså Norderhov prestegard). Han argumenterer både med geografi og namneskikk. Ingen har støtta han, det eg har sett, men det er jo eit hyggeleg innspel for meg som nesten er nærmaste nabo til Norderhov.

I VIKING

Men, Olav har vokse opp på Austlandet, såpass er historikarane og kronikørane einige om. Og han såg inga framtid i å vera storbonde og kanskje småkonge på dei breie bygder. Han var etla til noko større. Han hadde sikkert høyrte historier om eit meir spennande liv med viking-tokter, og alt det kunne føre med seg av sanslege opplevingar, rikdom, ære, erfaring og impulsar. Dessutan var nok mor hans ein streber, som ville at sønene hennar skulle leva opp til noko meir enn å bli ein middels innlandsk småkonge.

Olav var truleg glad han hadde med seg Rane den vidfarne, "læraren sin", då han drog i viking. Det vart full fart i aust- og vesterveg. Dei herja eit par års tid på Austersjøen, så bar det til England, så i teneste hos hertugen i Normandie,

før det bar endå lenger sør, til spanskekysten med kurs for Middelhavet. I Rouen vart han døypt, og det er vel eit tydeleg teikn på at han no er ein verdensmann som tek dei nye skikkar og impulsar dit han kjem.

Han vart med den engelske kong Ethelred til England for å drive danskane ut derifrå, men det gjekk berre så som så. Olav forlet forviklingane i vest, og satsa på å ta sitt eige rike, i Norge. Og han hadde lykka med seg i slaget ved Nesjar i søndre Vestfold i 1016, då han landsforviste Håkon Jarl. Sterk opning.

KVA VAR NORGE?

Litt innanrikspolitikkk frå først på 1000-talet: Danskekongen har eit slags overherredømme over Norge, ser det ut for, spesielt i Vika, altså bygdene kring Oslofjorden. Norge, kva er forresten det? Nokre i den tida må ha hatt ein ide om at det eksisterte eit Norge, nesten som eit Sverige og eit Danmark. Det var eit smalt sjikt blant overklassen i landet, altså i jarle- og konge-familiane som hadde slike idear. Det fanst altså ein Norge-ide. Men den tids Norge var ikkje ein samla stat som i dag. Til og med i vår tid kan vi oppleve store motsetningar i kulturforståing og verdensoppfatning mellom ein austlending og ein vestlending for eksempel. Og den gongen: Med base i Rogaland rådde rygakongen Erling Skjalgson over eit vidstrakt kyst- og fjord-rike frå Lindesnes i sør og heilt opp til Sogn. Det var ein stor del av Norge, det. Og i nord, i Hålogaland, styrte den mektige hovdingen Tore Hund. I Trøndelag rådde dei mektige Lade-jarlane meir eller mindre. Inne på Austlandet gjekk ikkje tida så fort. Der heldt dei seg framleis med gamle gudar og med småkongar. Der satsa Olav. Han kom vel dels til sine egne. Det var i desse traktene han hadde vokse opp. Det var der stefar hans og mor hans budde. Og han fekk dei opplandske småkongane med seg, sjølv om han måtte vera ganske direkte for å få det til. Ein av dei måtte blindast, og andre gjekk det endå verre med. Den som var ueinig med Olav Haraldson i ein

diskusjon, gjekk det ille. Han var nok ingen spesielt populær politikkar. Bøndene kalla han for "tjukken" (Olav Digre). Men han måtte ha ganske mykje utstråling og autoritet, for han hadde sine trufaste menn og rådgjevarar.

Han fekk i alle fall til det, å samle Norge litt meir til eitt rike enn det var frå før. Andre hadde begynt med prosjektet. Men Austlandet stod att, og det var Olav sitt prosjekt. Det hadde kanskje ikkje vore aktuell politikk før, etter som det var først no i vikingtida at dalane på Austlandet tok til å bli folkesett i særleg grad.

OPPKOMLINGAR

Eg tenkjer småkongane i det indre Austlandet og det nysamla Norge angra seg når dei såg korleis den heimvende Olav Haraldson praktiserte sin nye samlingspolitikk. Ingenting av det gamle var godt nok. Ein ting er at han flytte tingstaden frå Åkersvika ved dagens berømte OL-arena og sør til Eidsvoll. Ein annan ting er at han nekta dei å dyrke gamle gudar. Kom

han over dei når dei blota, svara dei berre, at "neidå, vi steller berre i stand til fest, vi" (Snorre). Men storbøndene hadde karriere-jegerar og overløparar blant seg, så dei vart avslørt lell. Men dei som blota rundt år 1020 var nok berre nokre konservative småkongar rundt Mjøsa og andre avsides stader. Langs kysten visste dei betre, for der kom nye trendar og impulsar støtt tidlegare. Dei hadde fått veta om Kvite-Krist og hadde hatt ei viss føling med krigerske kristings- og sentraliserings-kongar som Harald Hårfagre og Olav Trygvason. Verre nytt var det at Olav Digre tok makta frå dei gamle ættene og fordelte makta til oppkomlingar av låg ætt. Det er ikkje heilt god tone den dag i dag.

Ei ny ordning med lendmenn og årmenn vart innført. Lendmenne var gjerne "gamle" storbønder (som høyrde til gamle og fine slekter), og som kongens menn skulle dei sjå etter sine distrikt og tappe dei for skattar. På meir lokalt nivå har årmennene operert. Til og med folk av træleslekt skal ha vorte årmenn, blir det sagt. Så dette vart

«I morgen er det mandag, herre!»

nidkjære kongsmenn som hadde alt å takke Olav for sin nye posisjon. Ingenting var som det var.

DANSK OVERSTYRE

Litt utanrikspolitik: Danskekongen, Knut den mektige, var skikkeleg både rik og mektig. Rikare og mektigare enn Olav. Så der Olav kunne kjøpe opp folk, kunne Knut gå over. Det var ingen skaldar eller journalistar som grov og skreiv stygt om bestikkelsar den gongen. Det var ein del av den politiske kulturen.

Det fanst nok òg ei slags innarbeidd dansk overstyring både i Vika og i Trøndelag. Dessutan var fleire av dei norske stormennene inngifta i den danske kongefamilien. Og sist men ikkje minst tenkte kanskje dei norske stormenn at dei kunne styre sjølve meir som dei ville om dei held seg til kong Knut, som stort sett heldt seg utanlands, enn om dei skulle lyde Olav Digre midt i blant dei.

Olav Haraldson sørga sjølv for å gifte seg inn ein mektig konkurrerande kongefamilie, den svenske. Ikkje av kjærleik, men av politikk. Luringen vart forresten lurt sjølv den gongen, for han fekk ikkje den kongsdottera han hadde avtalt at han skulle ha. Men ei søster, som til og med var frilledotter. Men ekteskapet blant storfolk hadde opplagt ein annan funksjon for 1000 år sidan enn blant vanleg folk i dag.

OPP OG NED

Det gjekk bra for Olav Haraldson lenge. Han let seg hylle som konge, han samla det som det gjekk an å samle, han dreiv det vi må kalle aggressiv marknadsføring for den nye kristne trua, og hadde lykka med seg så lenge han kunne lønne stormenn for å halde med seg. Men han mista grepet, og drog til Sverige. Snart drog han heilt til Novgorod, Russland, til svogeren sin der, storfyrst Jaroslav som hadde fått gifte seg med den svenske kongsdottera Ingegerd, ho som Olav eigentleg skulle hatt ein gong.

Olavs rival i Trøndelag, Håkon Jarl, skulle gifte seg, men forliste då

Kong Olav stikk odden på øksa i kinnet på Erling.

han skulle over havet til England for å hente brurestas. Dei visste å flotte seg. Håkon var nok ein ekte jappe-jarl.

Dette var om hausten i 1029. Utpå vinteren i 1030 hadde nyheiten om jarle-forliset nådd Olav Haraldson. Slik var den tids medieteknologi.

Norge er utan hovding. Olav er i utlandet utan makt. Håkon Jarl er drukna. Og sogeskrivar Snorre har ikkje mykje tru på at vanlege bondehovdingar kan samle seg og styre landet. Olav dreg til Sverige og begynner å raske saman folk der. Han treng ein hær når han skal ta att Norge. Han prøver visst å verve folk på Opplanda òg, men der har stemninga snudd seg mot den gamle opplending. Men han prøver seg på Trøndelag likevel. Som

førar for ein svensk legehær skal han tukte dei norske bøndene og stormennene. På vegen til Norge er det fleire som sluttar seg til han - både bondesøner, fredlause og småkriminelle. Somme var kristne frå før, andre vart det i ein fart, atter andre kjende berre til Odin og Tor og snautt nok det. Det var ein brokut flokk Olav var hærførar for då han kom ned i Verdalen utpå sommaren i 1030. Trønderhæren var nok meir førebudd. I tillegg hadde dei fått forsterkingar frå Vestlandet og Nord-Norge.

Det er vanskeleg å tenkje seg korleis slaget skjedde på Stiklestad. Men det er lett å forstå korleis det gjekk. Den norske hæren var større

– Fortsettelse side 82.

Hønefoss Brennevinsamlag

Fra før 1845 eksisterte det ved Hønefossen to personlige brennevinsrettigheter. Den ene tilhørte enkefru Glatved og den andre kjøpmann H. Røsseng. Seinere arbeidet

ordfører Kr. Krohn energisk for opprettelse av eget brennevinsamlag for Hønefoss. I 1883 startet aksjetegningen, og 1. januar 1884 ble Hønefoss Samlag stiftet.

1. januar 1884 ble det åpnet brennevinsutsalg i kommunegården i Stabellsgaten. Samlagets andre utsalgssted var i H. Røssengs gård på Nordsiden, Nordre Torv 4. (Foto: Buskerud Fylkesfoto).

AV JENS E. FJELD

I det første styret satt A. E. Weien, Chr. Tandberg og H. Røsseng. Det ble opprettet et kombinert utsalg og skjenkested i hver bydel, henholdsvis i kommunegården på Sydsiden (i Stabellsgaten), og i H. Røssengs gård på Nordre Torv (nåværende Tronrud/Hønefoss Sparebanks filial).

Omsetningen det første året var på over 97.000 kroner. 28 år seinere, i 1912, var omsetningen steget til over 330.000 kroner.

Kulturfaktor

En del av overskuddet ble brukt til almennyttige og veldedige formål,

og dette representerte en ikke liten "kulturfaktor" her i byen.

Gymnastikksalen ved Hønefoss folkeskole ble finansiert med midler fra overskuddet, likeså skolemateriell til folke- og middelskolen. En rekke foreninger og lag ble tilgodesett med penger: Ungdomsforeningen, Avholdsforeningen, Haandverker- og Handelsstandsforeningen. Slumstasjonen, Folkebiblioteket og Bedehuset fikk også sin del. Dessuten ble det ytt penger til vann- og kloakkledninger, gatebelysning m. m.

Valg

Etter at Brennevinsloven trådte i kraft 1. januar 1896, hendte det at diskusjonens bølger gikk høyt angå-

ende samlagets eksistens. Dersom noen fremmet forslag om det, kunne samlagenes framtid avgjøres ved valg hvor alle personer over 25 år hadde stemmerett.

Det var avstemninger i 1898, 1903, 1907, 1908 og 1913. I 1913 stemte 698 for oppløsning, og 604 var mot. Dermed var det flertall for oppløsning av Hønefoss Samlag, og 30. juni 1914 sluttet virksomheten.

ARTIKKELFORFATTEREN

Jens E. Fjeld (født 1950 i Hønefoss) er utdannet kjemiingeniør og i dag bosatt i Kristiansand. Han er tidligere mangeårig styremedlem i Ringerike Historielag.

BYGDESLAKTEREN

Det er ikke så svært lenge sia mesteparten av kjøttproduksjonen ble slaktet rundt på gårdene. Men etter hvert ble mer og mer av salgsproduksjonen sendt til slakterier i byer

og tettsteder. Til å begynne med ble dyra fraktet med jernbanen, men senere tok bilene over. Jeg ser her bort fra tiden da de selv måtte gå til slakteriet.

AV JACOB ASCHIM

Hvis vi skal tenke på den mest humane måten dyra slaktes på, så er nok hjemmeslaktingen overlegent best. Da blir jo dyra tatt ut av fjøs og stall, og går bare noen meter til slakteplassen. De slipper en stressende reise, som forøvrig har tendens til å bli lengre og lengre, idet slakteriene blir større og større. De slipper også å komme

inn i den atmosfære som et slakteri er, og som mange av dyra - først og fremst hestene - reagerer ganske kraftig på.

Etter hvert ble som nevnt dyra sendt til slakteriet, mens det som ble brukt hjemme ble slaktet hjemme. Men det ble mer og mer vanlig at også det som ble brukt hjemme også ble sendt til slakteriet, slik at de fikk igjen mer eller mindre foredlede varer. Men fortsatt slak-

tes noe på produksjonsstedet, av bygdeslakteren. Det er denne jeg vil skrive litt om.

Sesongbetont

I hver bygd var, og er, det noen som har spesialisert seg på dette. Det har alltid vært en attåtnering, for denne slaktingen er svært sesongbetont. Det aller meste av slaktingen til eget bruk har foregått om høsten. Og særlig før fryseteknikken ble kjent, måtte det gjøres så langt innunder jul at i hvert fall ribba holdt seg til jul. Noe slakting ble også gjort spredt utover året, og særlig det som var beregnet for salg.

Dette resulterte i at de mest etterspurte slakterne hadde en svært hektisk periode før jul. Det var ganske vanlig at de begynte ved 5-6 tia om morgenen i denne tia.

Dersom det skulle slaktes storfe, okse eller ku, så ble disse slaktet først. Da fikk man bedre tid til å få skollevannet varmt. Dersom det bare var griser som skulle slaktes, måtte jo skollevannet være ferdig før man kunne begynne. Noen av disse kara hadde en utrolig kapasitet, så de rakk mange dyr om dagen. Det var jo forskjell på hvor pent de gjorde det, dette gjaldt særlig skollingen, men dette hang sammen: De som var raskest, gjorde også det peneste arbeidet! Jeg har nok her særlig tenkt på Brede-sen, som var svært rask, og gjorde pent arbeide. Dette ikke til forkleining for noen, for alle var flinke.

Slaktinga

Så litt om selve utførelsen. Utstyret som brukes er ganske enkelt og har

Kristian Johnsrud var bygdeslakter i Vegårdsfjerdingen i en årrekke. Her i aksjon på Skjørsvold i Åsa i 1945. (Foto: Søren Skjørsvold. Buskerud Fylkesfoto).

ikke gjennomgått store forandringer. Den største forandringen gjelder det som blir brukt til selve avlivingen. Ved avliving av storfe, hest, sau og kalv, ble brukt ei øks - gjerne med en påsveiset "knapp" på hammeren. Dyret ble da bedøvet med et velrettet slag i hodet. Til griser bruktes en såkalt "stempil". Det var en jernbolt som gikk gjennom en treklamp. Denne boltten ble slått inn i hjernen. Nå brukes en såkalt "slaktemaske", som lades med en patron.

Etter at dyret er bedøvet, blir det stukket i halsregionen, i en hovedåre så blodet blir tappet av. De kan jo dette disse kara, slik at spiserøret og andre fordøyelsesorganer ikke blir skadet, med den følge at innholdet forurenser både blodet og kjøttet. Blodet blir tatt vare på, og utgjør en viktig del av slaktet. Slakteren samler det opp og tømmer det i ei bønne eller lignende, og så må det røres i så det ikke levrer seg.

Hvis det er et stort tungt dyr, en okse eller ei ku, så blir det lagt på ryggen på gulvet mens det blir flådd på sidene. Så blir det hengt opp i bakbena og heist opp med et vingspill med tau, et rør og noen kjepper. Og resten av skinnet blir flådd av.

Så blir innvollene tatt ut og - i hvert fall før i tida -fettet plukket av. Dette fettet var verdifullt, og ble brukt til både såpekoking og lysstøping. Tarmene ble brukt til flere slags pølser, de måtte derfor rengjøres godt. De ble tråkket i snø eller sagflis, så ble de skrapet og vrent. Alt dette var "kvinnfolkarbeide." Hjerte, lunger og lever ble tatt vare på, som den verdifulle mat det var.

Var det lettere dyr, som sau og kalv, så ble disse lagt på en krakk mens de ble flådd. Ellers var framgangsmåten som ovenfor beskrevet.

Skrik

Når gris skulle avlives, ble det satt trynetau på den. Den ble så ledet til slakteplassen. Så ble det dratt i tauet og grisen satte seg til motverge. Dermed ble den stående og dra i tauet mens den ble avlivet. Den

Julegrisen slaktes på Skjørvold i Åsa i 1945. Fra venstre Nils Skjørvold, som rører i blodbøtta, Kristian Johnsrud - som bare gikk under navnet "Kristian slakter" - og gårdskaren Lars (etternavn ukjent). (Foto: Søren Skjørvold. Buskerud Fylkesfoto).

stunda den sto slik og dro, skrek den infernalsk, men det ble jo bare kort tid.

Så ble grisen lagt på en krakk mens den ble skoldet. Dette ble gjort ved at det ble tørt varmt vann over den. Dette måtte være passe varmt. Var vannet for varmt, så løsnet ikke skoldet, det virket nesten som det ble brent fast. Var det for kaldt, så løsnet heller ikke skoldet, eller det tok lang tid. De øvede slakterne var flinke til å tilpasse dette.

Skoldingen gikk ut på å få fjernet busta og det hudlaget som busta var festet i. Til å skrape vekk skoldet, ble brukt noe som kan likne på ei omvendt "treft." Det måtte ikke brukes skarp kniv for eksempel, for da kunne grisen bli "barbert." Denne trefta var ganske sløv i eggen.

I øvre enden på trefta kunne det gjerne være en krok til å dra av klauvene med. For å få av klauvene måtte de ha spesialbehandling, de ble holdt i varmt vann ganske lenge. Griselabber ble nærmest regnet som en delikatesse, derfor måtte de være rene for bust.

Grisen ble så hengt opp i bakbena mens innvollene ble tatt ut, og den ble lemnet fra hverandre.

Slaktet skulle helst henge til det ble godt avkjølt, før det ble partert. Da ble delene penere. Det hendte derfor at slakteren, etter at han var

ferdig på et sted, tok noen dyr på et annet sted, for så å komme igjen om kvelden og partere.

Et virkelig håndverk

Slakteryrket er ganske spesielt, og det er et virkelig håndverk. Det følger jo ganske mye søl og klin med det. De brukte oftest forkle og mansjetter fra handa og til albuen, av et vanntett stoff. Det virket jo ganske robust å drepe dyra, så han måtte ikke være altfor fintfølede.

Det var - og er - et ganske hardt arbeid, som ofte måtte gjøres ute i all slags vær. De fleste holdt nok på med dette for fortjenestens skyld, for de tjente nok godt, iallefall i sesongen. Det er kanskje ikke så galt tippet at de tjente ei vanlig daglønn pr. dyr, og de rakk mange dyr om dagen. For det meste fulgte det nok med noe som ble kalt "slaktedram," men jeg har aldri sett en slakter som var synlig påvirket, så det ble nok brukt med måte.

Slaktere som jeg har sett i virksomhet og som utførte sitt håndverk på dyktig vis, er (på Ringerike) Olaf Morgenbøn, Thomas Bondehagen og Ola Dokken, og (på Hadeland) Torvald Stensli og Steffen Linnerud (Tingelstad), Brede Kvernerud og hans sønn Bernt, og Magnus Bredesen (Jaren), og Ole Nesmoen (Brandbu).

Evako-folket

Evako-folket, det var det de kalte seg selv, alle finnmarkingene som for 50 år siden ble drevet på flukt og tvangsevakuert sydoover da tyskerne høsten 1944 satte igang den brente jords taktikk.

AV BJØRG JENSEN

Vi kan lese i Ringerikes Blad fra den tiden at man regnet med at den organiserte evakuering omfattet 40 000 mennesker, men mange hadde nok også ordnet med sin reise selv. I Buskerud og Vestfold regnet man med at 10 000 landsmenn skulle fordeles i distriktene. I en artikkel om evakuerte til Nordervhov framhever ordfører G. Guri-by at den vanskelige boligsituasjonen skapte store vansker. Han ber om at alle som har mulighet til å hjelpe med husvære, melder seg.

Men det var ikke bare tak over hodet de trengte. Det var ikke mye de evakuerte hadde fått med seg på reisen. Alt innbo, klær med videre var gått opp i flammer.

Bare et par dager før jul i 1944 kom våre finnmarkinger til Gusgaarden. Det var Anna Sivertsen fra Børselv i sin vakre samedrakt og døtrene Elida og Kristine. Elida hadde med datteren Marianne, som bare var et par uker gammel. Hun var kommet til verden på Drammen Sykehus. Annas mann hadde rømt til fjells for å unngå evakueringen. Deres bagasje besto

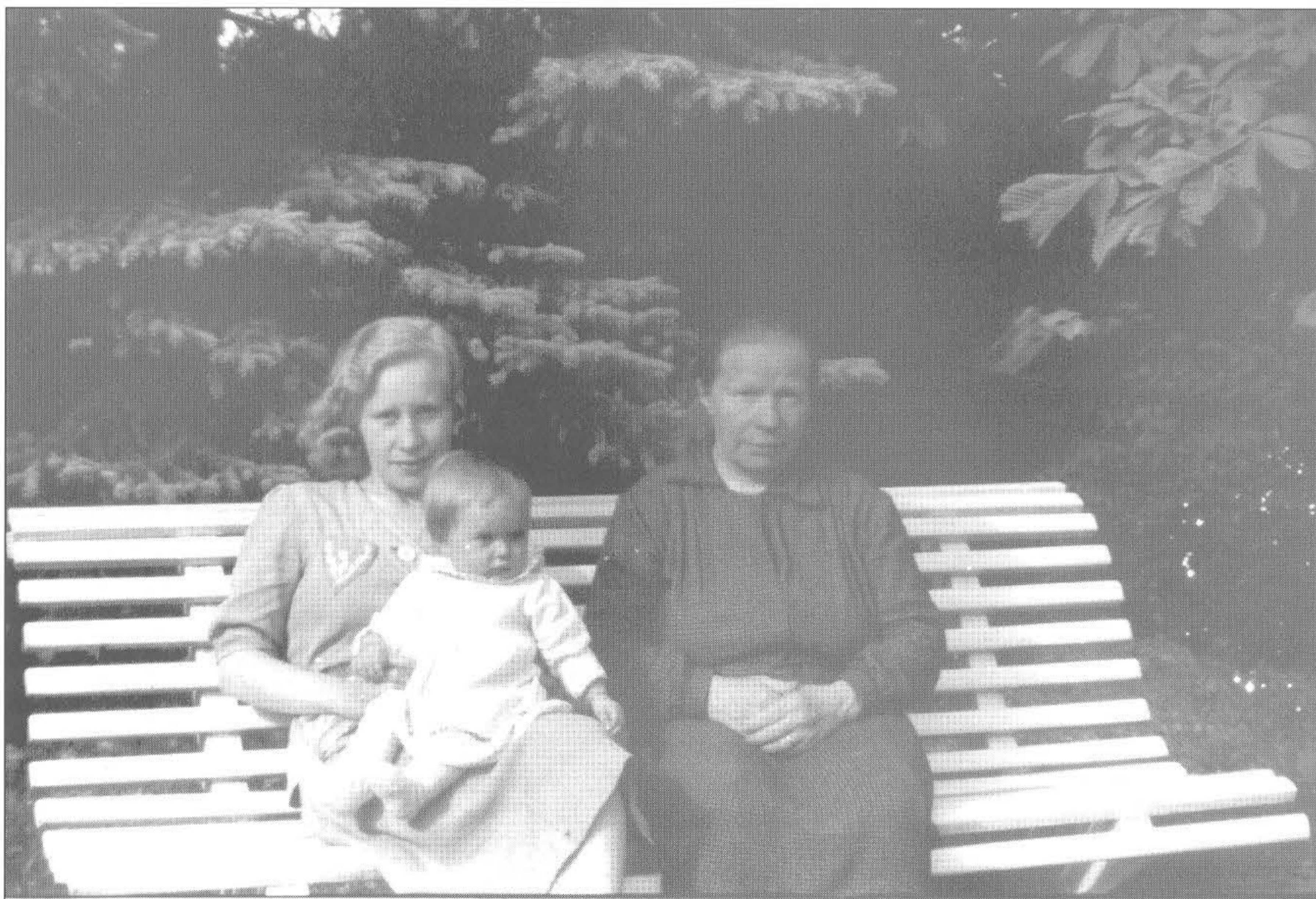
25. oktober 1944 hadde russerne befridd Kirkenes, og tyskerne begynte da tilbaketreking av alle sine styrker i Finnmark. Alle husdyr ble drept, alle hus ble brent og alle broer ødelagt.

av ein liten bag hver. Mine foreldre hadde laget istand en liten leilighet til dem i andre etasje, og vi forsøkte å hjelpe dem på beste måte.

En annen datter, Thekla og Helmer Jolma med lille Lajla, kom til Strøms på Vaker.

Min svigerfar, prost Oluf L. Jensen, var prest i Karasjok fra 1912 til 1921, og en gang han var på ferietur sydoover hadde han viet Anna og hennes mann i Lakselv. Det var et underlig tilfelle, og Anna var svært glad for å treffe ham igjen.

– Fortsettelse side 74.

Evako-familien som kom til Gusgaarden, fotografert i hagen i 1945. Fra v. Elida med datteren Marianne og moren Anna Sivertsen.

Modell av Hønefossen

anno 1854

AV OTTO FRYDENLUND

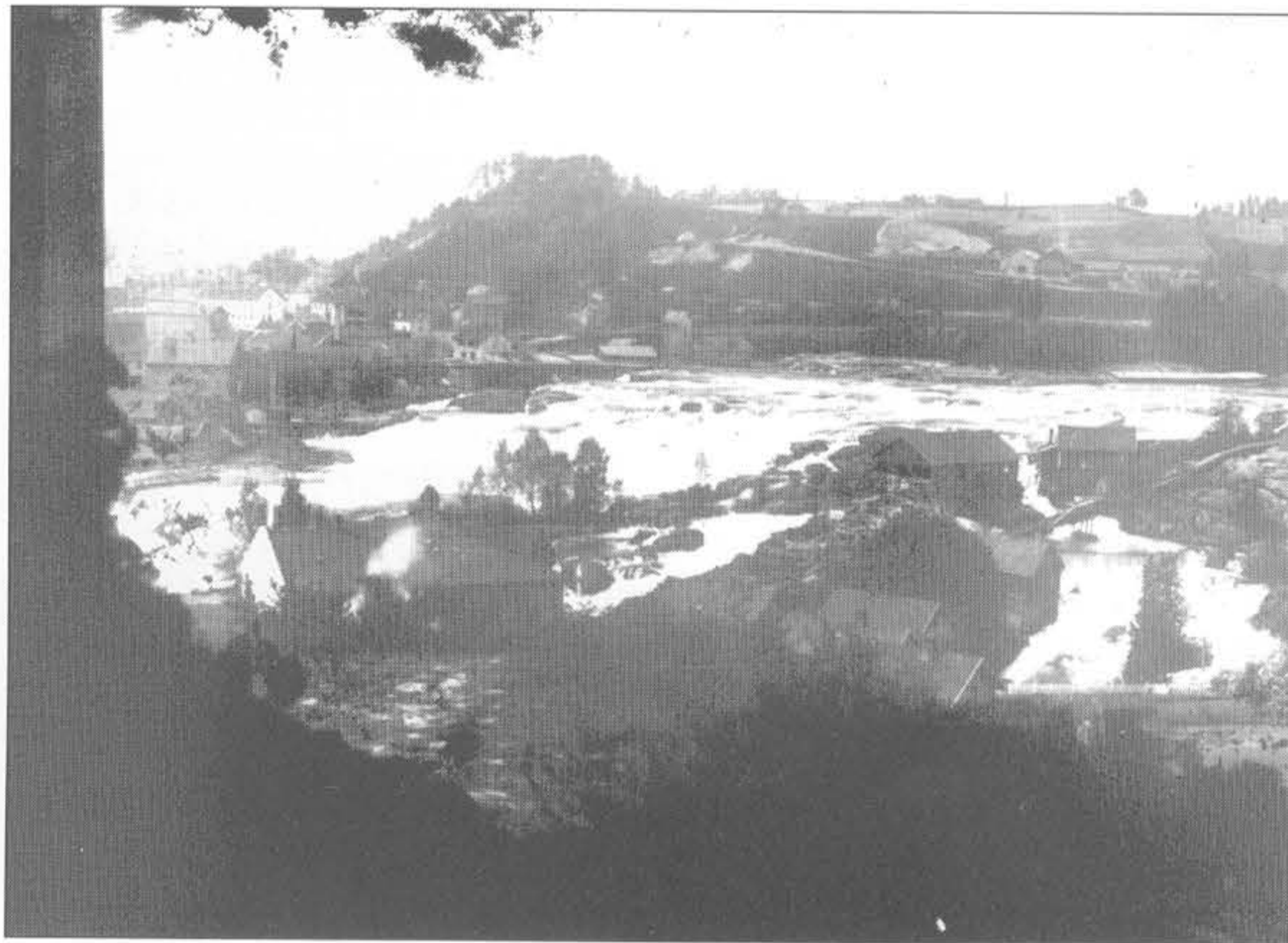
Ådalens Fosseforbygningskommisjon. Ja, er det ikke nesten så en ser tømmeret som glir nedover elva og en kjenner kvaelukt? Denne foreningen har sikkert en gammel opprinnelse for å forbedre forholdene ved fløytinga i vanskelige områder. Nå er denne tømmertransporten en saga blott. Bilene har tatt over, og kommisjonen ble oppløst i 1987. Midlene som foreningen disponerte ble gitt til Ringerikes Museum med ønske om at pengene skulle brukes til å lage en modell av Hønefossen.

Summen på 27.000 kroner var neppe nok til en større modell av fosseområdet, så Per Chr. Hurum og undertegnede fant ut at vi skulle forsøke å lage modellen. Vi hadde begge sett mange modeller før, men det var en annen ting å skulle lage en selv. Vi tok derfor kontakt med Andreas Hauge, den kjente tegner og forfatter av bøker fra krigens dager. Han kunne dette med modellbygging og gav oss en muntlig innføring i den vanskelige kunsten å konstruere en modell.

Materialene skaffet vi oss ved å ta en tur til en fabrikk i Østfold som laget styrofoam. På skraphaugen plukket vi ut plater som var 1 cm tykke, og diverse andre tykkelser, som vi fikk gratis.

Anno 1854

Vi var blitt enige om at vi skulle forstørre det første kartet over Hønefoss, som var laget i 1854, og som følger med boka "Hønefoss - byens historie" fra 1915. Vi forstørret kartet til målestokk 1:500 for å

Parti fra Nordsia i Hønefoss før 1878. På den andre siden av elva ser vi teglverket. I Stabellsgaten troner det nye kommunehuset (hvit murbygning). (Foto: Buskerud Fylkesfoto).

kunne sammenlikne det med kartene som finnes i dag. Derfor modell anno 1854.

Det gamle kartet har forresten sin egen historie. Da byen ble kjøpstad i 1852, mente myndigheten at det skulle til et bykart. Men de summene som ble forlangt av de profesjonelle kartleggerne var for høye med tanke på byens økonomi. Da var det Hans Berg, en forhenværende underoffiser fra Hole, målte opp og tegnet et kart over byen. Etter en tid mottok han 6 spesidaler for jobben (cirka 25 kroner). Da hadde han også tegnet inn gatenettet i byen slik vi stort sett kjenner det i dag. Samholder en dette kartet med dagens kart er det forbausende hvor nøyaktig det er utført.

Høydekoter var det jo ikke på det gamle kartet, så det måtte bli en tilpasning av dagens koter til det gamle kartet med alle øyene. Forholdet høyde- og lengdemålestokk

brukte vi 1,5 til 1 for at ikke modellen skulle virke for flat. De 1 cm tykke platene ble møysommelig skåret ut etter kotene og limt sammen under press. Vi fikk så Hauge til å skråskjære avtrappingen og fargesette terrenget og fossen.

Bebyggelsen

Nå var det bebyggelsen som sto for tur. Vi hadde saumfart Hønefoss-boka fra 1915 og de tre bindene til Andreas Ropeid fra begynnelsen av 1950-årene, samt lånt inn en god del billedstoff fra fotografiens barndom, som omhandlet det området vi hadde tatt med på modellen. Det dreide seg om cirka to hundre hus som skulle lages og settes på riktig plass. Den tids hus var små og kummerlige i forhold til dagens typer. På Nordsia, der sentrum var, kunne en finne hus av større format. På Sydsia domierte bryggeriet med sitt nye bygg.

Den tids bebyggelse var ikke akkurat fargesprakende. På de husene som hadde fått noe farge, var det stort sett tjæreblanding som var brukt.

Bruene

Bruene over fossen har sin egen historie. Bruer har det vel vært der i over 300 år. I 1701 vet vi at flommen tok den brua de hadde den gang. I 1754 ble brua igjen flommens offer. Den brua som da ble bygget, falt rett og slett ned i 1788. Den som så ble bygget er den som er vist på modellen. Det er tydelig at hensikten med bruene den gang var å komme til de forskjellige sager og møller, slik de lå mellom øyene. Men fossebrua ble et smertensbarn etter som tida gikk. En tid var den uten rekkverk. Og det ble advart mot å kjøre fort over den.

28. september 1854 averterer Hønefoss-brøene at "vi er blevne saa skrøbelige, at vi ved mindste voldsomme Berørelse vil styrte sammen, og da derved lettigen kan foraarsages skade på Liv og Lemmer, saa advare vi alle vaare Venner og Bekjenterne om for Eftertiden

at befare os med største Forsigtighed. Det vilde ikke være av Veien, om Trossekjærrer, Gallopridende og andre Hurtigløbere assurerede sit Liv, forinden de passere os."

Nå ordnet naturkreftene opp i bruspørsmålet. Flommen i 1860 feide med seg bruene rundt og i Hønefoss. Den nye brua som nå ble oppført, gikk over mot Søndre Torv, og brukarene murt opp i gråstein.

Gater og veier i midten av århundret "var i særdeles ynkelig befatning". Husdyrene, som i den tida var å finne i gatene, gjorde ikke forholdene bedre.

Røiertene

Fra gammelt av ble varer fraktet over land fra Drammen til Sylling, og derfra overtok de såkalte "røiertene", det vil si at frakten gikk med noen spesielle båter opp til Hønefoss og til Hungerholt i Hole. Disse båtene kunne ta opp til 30 vognlass på turen. Da "Kongeveien" over Krokskogen kom i 1804, flyttet varetransporten mye over til Christiania. Riperbakken, som var den eneste veien opp til Hallingdal fra Hønefoss, var en plage, særlig i

vårløsinga. I 1861 ble den erstattet med "Nyveien", til stor hjelp for de stakkars hestene.

Møller

Den store sagvirksomheten som var her i fossen i 1600- og 1700-årene var ebbet ut i 1850-årene. Det var bare den såkalte "Øvre Sag" som var i drift. Men møller var det cirka 10 stykker av. Konkurransen var stor mellom møllene, så det ble sendt gutter ut om morgenen for å kapre bøndene, som var på vei til mølla, som kunder. Dette var uholdbare forhold, så i 1840 ble det stiftet en mølleforening for å få orden på det hele.

Kjøpstad i 1852

Da Hønefoss fikk kjøpstadsrettigheter i 1852, var det i skarp konkurranse med Odnes i nordenden av Randsfjorden. Men da Hønefoss alt kunne betraktes som by, gikk denne seirende ut av diskusjonen. I 1845 var det tre landhandlere på Nordsia og én på Sørsia. Der var to gjestgiverier, et boktrykkeri, apotek og distriktslege, samt en del

Modellen av Hønefossen har fått en sentral plass i det nye Ringerike Bibliotek. (Foto: Even Westbye).

Hønefoss sett fra Helgeshaugen 1868. (Foto: P. A. Thorén. Buskerud Fylkesfoto).

småbedrifter og håndverkere. Som kjøpstad ble det mer sving på handelen. Det var Nordsia som dominerte i bybildet den gang. Men da brua ble ført over mot Søndre Torv, flyttet en del av handelsborgerne med. Husene rundt Søndre Torv ble bygget. Vi har jo i dag Løchengården, og vi husker gården hvor Inga Falk hadde butikk.

De sosiale forhold ble etter hvert de beste på sørsia av fossen. Øya kan vel etter de karrige forhold som beboerne levde under, kalles for slum. Salige fogd Wiel hadde ikke mye godt å si om Øyafolket. De var "henfaldene til drukkenskap og lidderlighet." Vi har jo hørt om "Amazonene" på øya. Da de militære kom for å ta seg av oppstanden, den såkalte "Hattemakerkrigen" i 1851, stilte kvinnene fra Øya seg opp, og på kommando snudde de sine bedre halvdel mot de militære og løftet opp stakken! På den måten fikk de tilkjennegitt sin mening om overmakta.

Da Hønefoss fikk bystatus ble

det eget anneks til Norderhov. Før hadde Sørsia sognet til Norderhov og Nordsia til Haug. Kirke ble det ikke før i 1862 i byen.

At brennevinsforbruket var stort på den tida, kan en forstå når en ser at halvparten av byens utgifter til skole, fattigvesen og politi ble dekket av brennevinsavgiften. Byen hadde i 1850-åra tre brennevinsutsalg.

Den nye byen fikk mange oppgaver som skulle løses, og det måtte jo ta tid, da det var små skatteinntekter. Det var fortsatt omgangsskoler - en på hver side av fossen. Den gamle Bruksskolen på Øya var en del i bruk. Men så ble skolen i Strandgata bygget i 1858. Den ble revet da "Lys og Kraft" satte opp sitt nybygg i 1980-åra.

Som en kuriositet kan nevnes at det første dampskipet som ble bygget i Norge, ble konstruert på Øya i Hønefoss i 1836. Båten ble døpt "Kong Ring", og skulle først og fremst trekke tømmer over Tyrifjorden, men tok også passasjerer og gods.

Det viste seg snart at denne båten var for liten, og den ble etter hvert supplert med en større, som ble bygget på Jevnaker og slept med mannemakt over Eggemoen og ned til elva ved Hønefoss. Båten het "Kong Halvdan", og var i bruk i mange år.

I 1850-åra ble det arbeidet iherdig med å få kanalisert Storelva, slik at de større båtene kunne komme opp til Hønefoss. Dette arbeidet ble satt i gang, og da det var ferdig hadde det hele kostet 23 000 kroner - i den tiden en meget stor sum. Men det varte ikke lenge før kanalen ble ødelagt av flom. Det ble da å satse på jernbane, som da var kommet i skuddet, og jernbanen Drammen - Randsfjord om Hønefoss kom i 1868.

Vann og kloakk

Bybefolkningen ble i mange år etter at de fikk bystatus, avhengig av å hente vann på den gamle måten fra elva. Den første vann-

ledningen i byen, en stokkledning, forsynte en del hus ved Hammerbrogata med vann. Det ble ikke fart på utbygging av vannledninger før etter den store bybrannen på Nordsia i 1878. Kloakkspørsmålet tok det enda lengre tid å få løst. Først i 1890-åra tok kommunen over hele kloakkvesenet.

Det første store bygg som ble ført opp ved Søndre Torv tilhørte "Ringerike og Hadelands Bryggeri," senere ble navnet forandret til

"Hønefoss Bryggeri". Bygget sees på modellen. Senere ble det bygget til en fløy i vinkel på den gamle. Det hele ble revet og et nytt bygg ble reist i 1933, slik vi kjenner Bryggerigården i dag.

Som det går fram av modellen, hadde den gamle Hønefossen mange løp. For at det skal være noe lettere å orientere seg etter hvordan byen er i dag, er det på topp-platen risset inn hovedlinjer (gater og noen bygninger). Da kommer den store

forandringen som har skjedd i fosseområdet fram.

Plasseringen av modellen i det nye biblioteket er jo midt i blinken. Her kan en bare se ut av vinduene, og dermed har man bildet av dagens Hønefoss på Nordsida. Samtidig blir den plassert der det vanker mange mennesker.

Kilder:

"Hønefoss, byens historie"
Andreas Ropeid: "Hønefoss"

Karoliner og dragon

Da det bare var Andreas Hauge som skulle ha betalt for sitt arbeid, var det enda en del penger til disposisjon. Hauge, som er en tusenkunstner av de sjeldne, foreslo da at han kunne lage en "Karoliner" og en "Dragon", i tro kopi av soldatene fra 1716, og stille dem

ut på Ringerikes Museum. Nå er de vaskeekte soldatene fra sven-skeslaget på Norderhov vel plassert, og de er fabelaktig naturtro. I tillegg har Hauge laget en norsk soldat, plassert ved mitraljøsen oppe i Hjemmestyrkemuseet. Samtidig fikset han to av de øvrige

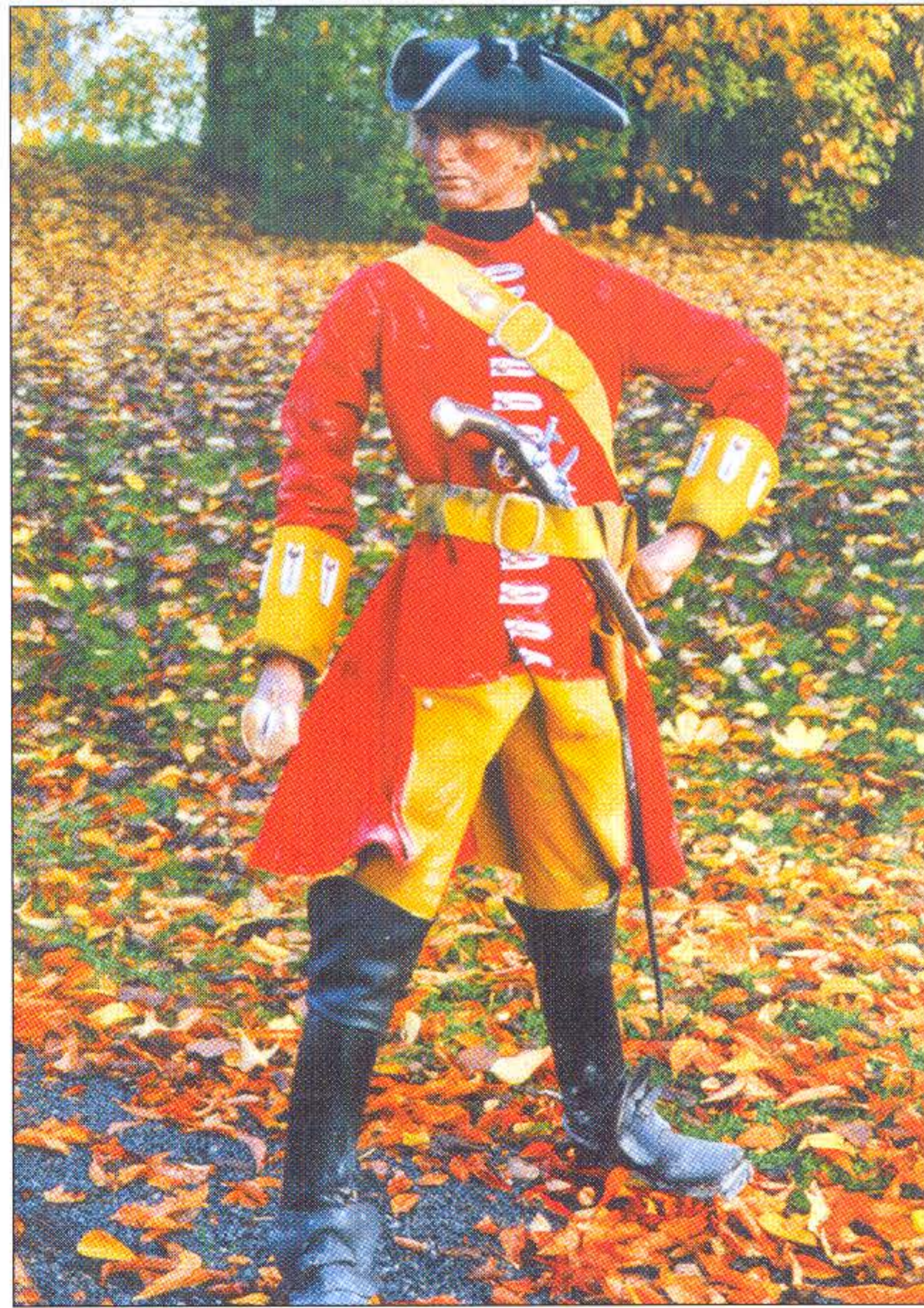
figurene i museet med nye hoder og nye hender.

Så en får håpe at pengene fra Ådalens Fosseforbygningskommisjon kommer til nytte og glede for de kommende generasjoner.

O. F.

En karoliner anno 1716. Slik var uniformen til de svenske soldatene som deltok i slaget på Norderhov natt til 29. mars 1716. (Foto: Otto Frydenlund).

Slik var de kledd, Paal Putten og de øvrige norske dragoner i slaget på Norderhov i 1716. (Foto: Otto Frydenlund).

Gardsnavnet Semmen i Ytre Ådal kan ha sin opprinnelse i et tidligere benyttet navn på Ådalselva gjennom denne delen av dalen. "Sigma" betyr "som siger" forbi, noe elva nettopp gjør her ved Semmen. På bildet ser vi garden Midtre Semmen, med Ådalselva i bakgrunnen. (Flyfoto: Aeronor A/S, september 1988. Utlånt av Jon Are Venås).

Fra elvenavn til gardsnavn

Veme i Soknedalen og Semmen i Ådal er store og kjente gardar som høyrer til de aller eldste i sine bygder. Hva gardsnavnene tyder, er

det ulike oppfatninger om. Men mye tyder på at gardene har fått sine navn fra elvene som renner gjennom dalførene.

AV KRISTIAN DYRDAL

Kildene er for sparsomme til at vi kan si noe helt sikkert om opphavet til gardsnavnet Veme. Når det ikke foreligger skriftformer fra mellomalderen, sier det seg nærmest av seg selv at en tolking må bli ikke så lite av et gjettverk.

De eldste skriftlige belegg er fra

nyere tid: Wenie, Vinnyæ fra 1528, Wenne, Wennø 1578, Weme 1604 og 1617, Wemme 1657 og Weeme 1723. Dette er, som vi ser, ikke mye å bygge på. Til overmål er de eldste formene fra 1528 og 1578 åpenbart blandet sammen med det høyst vanlige gardsnavnet Vinje.

I "Norske Gaardnavne V" vises det til et nærmest identisk navn, Vimme i Åmli (skrevet Wimb 1595,

1601 og 1611), som kan tenkes å være dannet av en elvenavnstamme *Vim-* "oppkomme, sprudlende kilde", og det samme skulle kunne gjelde Veme. Samme sted antas det forøvrig at Veme kan ha samband med Vemra, "Navn paa den ene af Soknas to Kildeelve indtil dens Udløb i Langevand," og drøftelsen konkluderer med: "Da nu Veme ligger ved Sokna, synes det rime-

ligt, at der bestaar en Forbindelse mellom dette Navn og Vemra. Man ledes da til den Antagelse at Sokna her engang har baaret Navnet Vimur eller kanskje snarere Vima, og at Gaarden bærer Elvens Navn."

Tvilsomt

Det er høyst tvilsomt om det er noen sammenheng mellom Vemra og Veme. Småelver og bekker langt av lei og høyt til fjells har som regel relativt unge navn i forhold til elvene nede i dalene. Vemra henger sikkert sammen med verbet vimre ("virre, vimse hit og dit"). Et gammelnorsk elvenavn *Vimur* eller *Vima* (med kort *i*) som foreslått i "Norske Gaardnavne V", kan neppe være grunnlaget for gardsnavnet Veme. En slik språklig utvikling ville i så fall være i strid med lydlovene, som tilsier at med det utgangspunktet burde navnet i våre dager normalt blitt uttalt med lang konsonant: *mm*. (Jfr. Kalvremmen i Ådal, av gammelnorsk *-rimi*).

En enkel og ikke helt urimelig forklaring kunne derimot være å tenke seg et gammelnorsk elvenavn *Viðma*, dannet av *viðr* "skog" ved hjelp av det såkalte *-m*-suffikset, som var produktivt på et språktrinn langt eldre enn gammelnorsk, blant annet ved dannelse av elvenavn. Da så *ð* forsvant for godt fra språket i mellomnorsk tid, på 1400-tallet, ble samtidig den korte rotvokalen regelrett forlenget og senket. En illustrerende parallell

til denne utviklingen finner vi til eksempel i navnet Romedal (Hedmark), sammensatt med elvenavnet *Ruðma* og skrevet *Rudmudalr* i 1339.

Gammelt navn på Væla?

Viðma "skogelva" kan muligens ha vært et eldre navn på Væla, den nærmeste tverrelv av betydning, som kunne tjene til lokalisering av den første busetnaden på disse kanter i *Soknardali*.

Navnet Veme er sannsynligvis utviklet fra en opprinnelig flertallsform. (Mange av de eldre navnegardene synes primært å ha hatt flertallsform, som vel kan tilskrives at de med alle sine "luter og lunnender" og sitt mangfold av mennesker og småhus, åkre og teiger osv. spredt over et større område, vakte forestillinger om flertall). På Ringerike fins noen gamle gardsnavn med ending på *-e* som stammer fra gammelnorsk flertall, til eksempel: *Hole* (a *Holum* 1330), *Leine* (a *Leinum* 1342) med flere. Veme må etter alt å dømme kunne regnes med blant disse, til tross for at det ikke kan vises til skriftlige belegg fra mellomalderen. Et gardsnavn i flertall: *Viðmar*, dativ *a Viðmum*, utgått fra et elvenavn *Viðma*, ville i samsvar med lydlovene kunne gitt dagens Veme som resultat.

Sokna/Viðma

I stedet for å tenke oss *Viðma* som et tidligere navn på Væla, kunne vi, som også antydnet i "Norske

Gaardnavne V", se som en mulighet at Sokna eller en del av den engang kan ha båret dette navnet. Det hender nemlig rett ofte at hovedelvene skifter navn på sin ferd mot havet.

Begna/Sigma

Således hette til eksempel elva mellom Bagn og Nes opphavlig *Begn*, nord for Bagn kaltes den trolig *Aur*, mens den nedenfor Sperillen hadde et annet navn, som forlenget er gått av bruk. Derfor omtales også dalføret her helt siden mellomalderen bare som *Ådalen*, "elvedalen" (i *Ardalenom* 1462). Men det bortkomne elvenavnet lever likevel videre, og nå kamuflert som første ledd i gardsnavnet Semmen (bygdeuttale *Sømme*), som er et *-vin*-navn, gammelnorsk *Sigmuvin* (skrevet i *Sigmene* 1331 og seinere).

Elvenavnet *Sigm* eller *Sigma* er dannet med *-m*-suffiks til samme rot som i *sige*. Og det karakteristiske ved elva her ved Semmen er jo nettopp at den *siger* bedagelig forbi, brei og stille, og mest minner om en sjø.

ARTIKKELFORFATTEREN

Kristian Dyrdal (født 1918) er lektor og bosatt på Røyse. Han har skrevet flere artikler om stedsnavn, som er publisert både i heftet "Ringerike" og i andre tidsskrifter.

Bli medlem i Museumsforeningen

Museumsforeningen er eier av Ringerikes Museum og velger sitt styre blant foreningens medlemmer. I tillegg oppnevnes det styrerepresentanter fra det offentlige.

Som medlem av foreningen har du gratis adgang til museet og dets arrangementer. Som medlem er du med og bygger en institusjon som skal være vår felles hukommelse i Hole og Ringerike. Formålet med arbeidet er å samle inn, bevare, formidle og utforske alle typer historiske kilder, som arkivalia, fotografier, gjenstander og muntlige kilder i form av f. eks. lydbåndinterøjuer. Vi står foran store utfordring-

er når det gjelder nybygg/beliggenhet, anskaffelse av personale, undervisningsstilbud og reiseliv.

Dersom du har et spesielt emne du er opptatt av innen kulturvern eller lokalhistorie - ta kontakt! Dersom du mangler tidligere utgaver av heftet "Ringerike", kan du også henvende deg til Ringerikes Museum.

Du kan bli medlem ved å kontakte Ringerikes Museum, Norderhov, 3500 Hønefoss (tlf. 32 13 51 97), og vi vil ordne så du får tilsendt en innbetalingsgiro fra banken. Bankgirokvitteringen gjelder som medlemskort.

På setersti til Spålen

Spålsetra tegnet 1891 av Harald Vibe.

10. juni var det stor aktivitet på Ringeriksgårdene før i tiden. Buskapen skulle til seters og det var tradisjon at det skjedde

rundt denne datoen. Målet var Krokskogen, hvor setrene lå tett, enten alene eller flere på samme vollen.

AV SVERRE GRIMSTAD

Rundt 15 - 1600-tallet var seterdriften så omfattende at ringerikingene stadig utvidet terrenget sitt østover. I Langlia var det flere setrer, ja det sies at finnen Henning slo seg ned på en gammel og fraflyttet setervoll på midten av 1600-tallet. Helt fram til Vesle Sandungen ble det setret, til og med på gale siden av Sandbekken som tidligere var grense mellom Ringeriksalmeningen og Nordmarksgodset. Disse er forlengst borte og i nyere tid var Fagerlise-

ter, syd for Katnosa, den østligste av Ringerikssetrene. Noen år etter krigen var det slutt også her og mange av de godt opptrakkede seterstiene er mer eller mindre forsvunnet i terrenget. La oss imidlertid forsøke å gjenskape en slik seterreise med den kunnskap vi idag har fra bøker og beretninger. Vi velger oss turen fra Ringkollen til setrene rundt Spålen.

Fiskebu

Gårder som skulle til de samme traktene, slo seg gjerne sammen

og følget kunne fort bli 30 - 40 krøtter, noen griser og hester foruten folkene. Det var tungt opp langs Gamle Ringkollveien, men de hvilte likevel ikke før de kom ned til Fiskebu ved Øyangen. Her var det friskt og rent kildevann fra en olle som aldri tørket inn. Hit gikk også kjerreveien. Pargasset ble lastet om og det ble kløvet videre. De minste fikk gjerne ri slik at de ikke skulle bli for slitne. Kommer vi bilveien idag, ser vi en stor slette til venstre, før Fiskebubekken fra Tvetjerna. Olla finner vi fortsatt, men er flyttet litt på

grunn av den gamle veitrasèen som vannet nå går i rør under. Vannet er like bra som tidligere og holder konstant 4°C. Området eies av storgården Løken i Haug. Den opprinnelige Fiskebu var på 1½ etasje. Ble revet i 50-årene og satt opp senere som 1-etasjes hytte oppe i lia bak Fiskebu.

Øyangsdelet

I enden av Øyangen, ved Pintangvika, deler stien seg. Først tok stien til Steinbuseter og Lortholseter av sydover, på vestsiden av Skillingsputten. Deretter gikk stien til Uglaseter nordover, mens Spålstien gikk østover til Spålseter, Finnerudseter og Fagerliseter. Idag går det skogsbilveier i alle retninger her ved Øyangsdelet og det er vanskelig å gjenskape terrenget slik det engang var med bare stier.

Sikkert er det at her i området lå "n'Gunder og a'Ragnhild, to store steiner på hver side av stien". Akkurat som skåringer på Lofotfiske måtte hilse på fjellet Vågekalen, måtte gjetergutter på setersti hilse høflig på n'Gunder og a'Ragnhild. Det betydde ulykke om de lot være. Det er vanskelig å finne de to steinene idag. De kan være fjernet i forbindelse med veiarbeide, eller ligge vekk fra dagens stier. Største steinen i området ligger ved en hytte på østsiden av Skillingsputten, med et stort flaberg noen meter unna. Kunne det være der?

Lyesteinen

Spålstien tar bratt ned fra veien noen meter nord for selve veikrysset. Idag er den blåmerket. Vi krysser skiløype og deretter Løvenskioldgrensen, som kommer fra Øyangsroysa, lang vestsiden av Steinbutjern og går direkte på toppen av Spålsberget. Den er markert med gule merker på en gran til høyre, inntil stien, like før Dumpa. Grensevardene er lette å følge til toppen som er vel verd et besøk. Enten kan vi beundre utsikten fra høyfjellspartiet der oppe, eller lete etter lensmannens gullklokke som

Gjest Baardsen gjemte "i tredje avsatsen".

Fra Dumpa stiger stien. 15 meter oppi bakken kommer vi til LYESTEINEN til venstre, ved en tørrgran. Den hadde evnen til å lytte og det sies "at den snudde seg når den hørte kirkeklokkene i Haug kirke". Var værdraget riktig, kunne det stemme med lyden. Det er åpent lende hit, men lenger oppi bakken runder vi Spålsberget, og da forsvinner all kontakt med bygda. Mer uvisst var det vel om den flere tonn tunge flyttblokken flyttet på seg. Steinen er flat på toppen og nylig blitt markert med varde og lyttestubbe. Legg merke til flabergget i stien. Det er godt slitt etter stor trafikk.

Spålseter

Etter stigningen fortsetter stien over et myrdrag som er et kjent elgtrekk. Så går det nedover et hogstfelt til Fagervannsbekken. Der stien krysser er et lite fossefall og her var neste pause. Dyrene drakk og folkene hvilte. Så fortsatte følget noen hundre meter videre til Spålseter. Her sluttet seterdriften i 1916 og Vestern Gård solgte til Løvenskiold, som brukte stedet til høggerhytte. Det nordligste huset ble bygget som stall rundt 1960. Pål Andersen Spålen bodde her for lenge siden. Det fortelles at "kjerringa hans ble sjuk og Pål slo a ihjel. Han kasta a ut til åte, og på

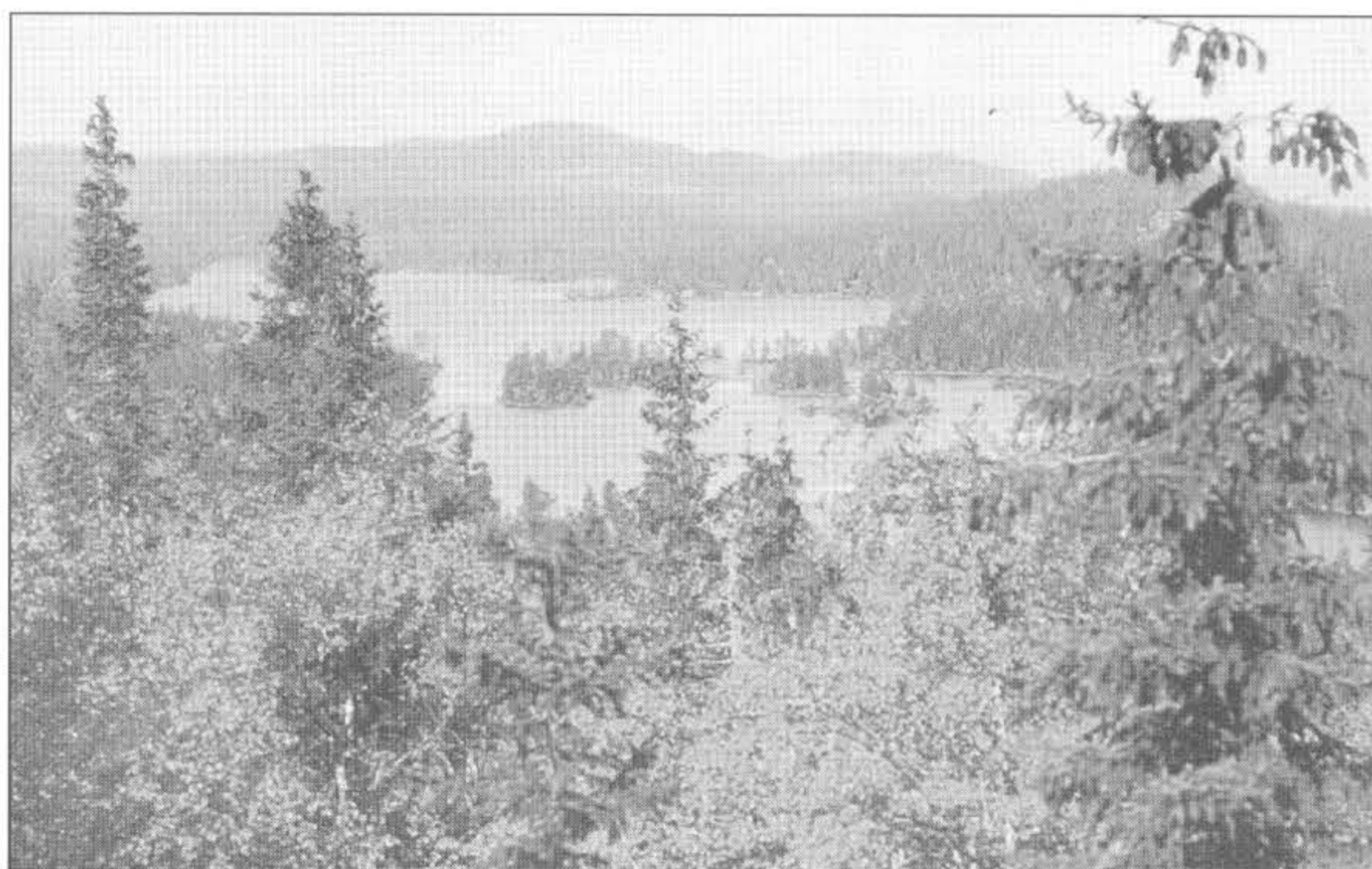
vinteren skaut han 12 rever på det frosne liket!" I dag er det OFA som leier Spålseter.

Rundt Spålen

Fra Spålseter går det raskt videre ned til Spålen, det eneste store vannet i Marka som i dag ikke har bilvei langs bredden. Vi føler fortsatt mystikk, hedendom og finnskap strømme mot oss fra dette avlange vannet, som har slik tiltrekningskraft på mennesker som søker ensomhet og uberørt natur. Vi ser en hytte, satt opp av Lo gård i Haug, som har setret på nedre Finnerudseter. De hevdet at seterreisen ble for lang på en dag og fikk derfor sette opp hytta, like etter krigen. Det var innhegning for hest der og folkene rodde videre til Spålsoset. Hytta var en tid utleid til Oslo og Omegn Turstforening.

Ferden går nå over Aurtjernsbekken og rundt nordenden av Spålen i ulendt, kupert og gjørmete terreng. Det var et vanskelig parti for buskapen. Mesteparten var derfor Telemarkskuer, som var lette og flinke til å ta seg frem. De var kortbente og unngikk skader.

Så skulle Sinnerelven krysses. Vannføringen varierte og vadestedet skiftet fra år til år. Ofte måtte utrygge ungalver jages oppover elven til sikker grunn for å få de over. Her i elvosen gikk det mye sik om høsten og det hendte vel at garn stengte utløpet. Fangsten var

Øyangen i høstfarger. (Foto: Bjørn Jacobsen).

stor, ofte med 3 sik på kiloen. Siken startet forøvrig sitt Markaliv i Spålen. Her ble den sluppet ut av Ringeriksbønder rundt 1920 og spredde seg raskt til andre vann og vassdrag.

Gardsgjiverolla

Fra vadestedet går det fort nedover langs østbredden av Spålen. Vi passerer en fin rasteplass som kalles Peisen. Her tar stien til Finnstad av. Buskapen bestemte imidlertid hvilestedene og de ville ha friskt vann. Derfor var neste stoppested Gardsgjiverolla, som den dag i dag ligger hvor stigningen mot Spålshøgda virkelig begynner. Navnet har kanskje samme opprinnelse som Gardsgjiver-Klekk, den av de tre Klekkengårdene som hadde servering og skysskifte. Sikkert opprinnelsen til navnet gjestgiveri. Olla ligger til venstre, med steiner rundt. "Beste vannet på skauen. Alltid kaldt, frøs aldri". Her deler stien seg rundt en stor stein. Den høyre stien går gjennom en kløvstein. Her stoppet alle og hvilte før stigningen opp mot Spålshøgda, av noen kalt Finnevannshøgda.

Like etter høgda kommer en flott tømmervei ned fra toppen. Mye tømmer er blitt tatt ut her, ned til velta ved vannet, hvor det er en fin teltplass idag. Det tar av en sti til høyre like før Olla. Den går bort til Nautsundet, hvor driftene krysset Spålen i gamle dager. I dag er dybden drøye meteren på det laveste. Stien er redusert til turist og fiskesti og lite brukt.

Finnerudseter

Så vader vi Finnevannsbekken og stiger opp mot Finnerudseter. Den sørvendte setervollen er sentral på denne delen av Skauen, med kryssende stier og skiløyper. 3 Lo-gårder og 2 Løken-gårder hadde seterrett her inne, men i nyere tid er den bare blitt hevdet på nedre og øvre Finnerudseter av 2 Lo-gårder. Sven Nibbitklo Bånn-tjern setret her 1911-1934. Da overtok broren Ole Martinsen Bånn-

tjern frem til 1937. Deretter kom Hans og Thora Framdal, som fortsatte på nedresetra til 1948. Da bygget Hans nytt fjøs og stølshus på øvresetra og setret der frem til 1954. Byggetømmer fikk han i Løvenskioldskogen. Det er inkludert i seterretten.

Under krigen var det stor trafikk på Finnerudseter. Milorg-styrker lå her fast og mottok mye slipp på Finnerudhøgda, nord for setra. Slippmyra går øst-vest og bekken fra den krysser blåmerket sti mot Finnstad. Her ligger det fortsatt containere og grinder, ja vi kan til og med finne silke fra fallskjermene. 7.mai 1945 kom Milorgstyrkene frem fra sine dekksteder og samlet seg her på Finnerudsetervollen. 215 mann feiret freden med taler, sang, fyrverkeri og stort bål. Den gamle løa på nedresetra gikk med den natten. Rett nedenfor hytta på øvresetra finner vi fortsatt to maskingeværstillinger.

Fagerliseter

Fagerligata heter veien tvers over Finnerudsetervollen. Buskapen til Fagerliseter hadde fortsatt 2 timer igjen og måtte stå på for å rekke fram før kvelden. De gikk ned en eldgammel ferdselsvei til Flåtestøa ved Katnosa og deretter sydover til setra. Dette var den Ringerikssetra som lå lengst fra bygda. Knestant Østre og Auren gård i Haug eier fortsatt seterretten her inne.

Også på Fagerliseter lå store Milorgstyrker under de siste krigsårene. De fikk slipp på Tvetjernsputten oppe på Brentebråtåsen. Der ligger det også godt bevarte containere, ja en flott støpejernsovn står fortsatt øst for sydenden av myra, under en gran.

Spålsdammen

Seterferden er over og vi kommer oss tilbake til Spålen, dette vannet som ligger der bortgjemt og stille og har slik draging på oss skogsfolk. Det er slutt på fløtingen, men steindammen er intakt. Oslo kommune har vannrettighetene og eier husene her inne. Damhytta har

pulttak, mens båthuset har tak ned til bakken, satt opp i 1936. Litt bortenfor, mot Finnevannsbekken ligger Spålsbu, en høggerhytte som ble flyttet ned fra Fagerlitraktene i 1924 av Gustav Finstad og satt opp av Ole Martinsen. Den eneste bevarte hytte i Marka med stall, midtgang og husvær under samme tak. Her lå Peder Johansen på hogst for Løvenskiold i 10 år etter krigen. Han ble betraktet som litt av en original og einstøing, men med klare meninger. Fikk tilnavnet Per i Gropa, og ble en kjentmann i området. Idag er Spålsbu utleid privat.

Hytta på den andre siden av dammen ble satt opp som todelt driftshytte for Løvenskiold rundt 1950. Høggerne holdt til i den ene delen, kjørerne i den andre. Det var nemlig forskjell på de to jobbene. Kjørerne hadde hest og lå standsmessig over. I tillegg måtte de opp til forskjellige tider og slapp dermed å uroe hverandre. Nå leier OFA den ene delen.

Før vi forlater Spålen, kaster vi et blikk ut mot Tjuvholmen, med en røverhule på vestsiden. Også her skal Gjest Baardsen ha oppholdt seg. Sundet på sydsiden heter Purkesund. Seterfolk på vei hjem i båt mistet en gang to griser her.

Lortholseter

Hjemturen legger vi over Tvetjernshøgda til Lortholseter. Karl og Olava Kristiansen var de siste som setret her. De likte ikke navnet og døpte den om til Steinsvollen. I 1940 sørget vannrestriksjoner i Langlivassdraget for at husene ble revet og seterdriften nedlagt. Færden gård solgte etter krigen rettighetene til Løvenskiold og vollen ble tilplantet. Vi finner fortsatt mur etter en stor bygning inne blant trærne. Utsikten sydover er glimrende og på den andre siden av dalen ser vi Lortholkollen hvor huldra Kastora holdt til.

Til Øyangsdelet igjen

Fra Lortholseter går vi seterveien nordover mot Øyangsdelet igjen.

Først kommer vi til Lortholvika i Spålen. Det er svært bratt ned og før Spålsdammen kom i 1883 var vannet mindre og stien gikk litt lenger nordover langs høgda og krysset vika litt ovenfor. Deretter fortsatte den langs stranden og nesten bort til bekken før den skar opp bakkene til Langtjern. Skiløypa går her idag. Ved utløpet av bekken lå Viggerhaughytta etter en hogger fra Myllatraktene. Stigningen mot Langtjern ble kalt Korke-trekkeren eller Siksakbakken.

Idag skrår stien oppover i jevnt stigende terreng og bort til Fagervannsveien. Der stien krysser, var det i 1972 omfattende protestaksjoner mot forlengelse av veien videre mot Spålen. Deretter sneier vi innom Svartdulp som er et utmerket ørretvann. Fortsetter så over et hogstfelt. Vi ser Fagervann og der skogen begynner igjen ligger en stor VAGGESTEIN. Skyv på den og steinen rører seg!

Så krysser vi skiløypa opp til Steindulp og kommer snart til Steinbuseter som ligger vakkert til på en høyde. Tidligere het den "Lurholl Sætter" på gamle kart. Dagens Løvenskioldgrense går over vollen.

Vi er tilbake ved Øyangen og

Finnerudsetra tegnet 1891 av Harald Vibe.

rundturen er fullført. Vi tar en ny resultatløs runde på jakt etter n'Gunder og a'Ragnhild før vi kommer oss tilbake til Jonsetangen og sivilisasjonen.

KILDEHENVISNING:

Reidar Holtvedt: Fra Nordmarka og Krokskogen (1972)

Holtvedt/Christophersen/Hohle: Krokskogen (1977)

Samtaler med kjentfolk som Lars Borlaug (53), Ragnar Martinsen (77), Hans Framdal (85)

ARTIKKELFORFATTEREN

Sverre Grimstad (født 1941) er bosatt i Oslo og har skrevet en rekke artikler med temaer fra Nordmarka og Krokskogen, også i heftet "Ringerike".

– Evako-folket . . .

Fortsettelse fra side 64.

Anna Sivertsen var nok litt av et samlingspunkt for finnmarkingene her i distriktet, så de fargerike og vakre samedraktene ble et vanlig syn for oss.

Det var spennende dager utover vinteren 1945 både for dem og for oss alle. Vi ventet alle på freden. Anna visste ikke hvordan det var gått med sin mann, og om han fortsatt var i live. Selv om gleden var stor da det ble fred og vi heiste flagget 7. mai, ble de nok først helt glade da Anna 15. juli fikk telegram fra sin mann. Ingen av finnmarkingene fikk nemlig reise tilbake før de var sikret et sted å bo. Annas mann hadde klart å redde

en hest, ei ku og to sauer, og hadde også fått satt opp et hus.

26. juli reiste Anna, Elida og Marianne nordover. Det var ikke fritt for annet enn at vi tok litt til tårene alle sammen i avskjedens stund. De var alle blitt våre venner for livet, og vi har siden hatt forbindelse med dem i alle år.

Kristine reiste først nordover senere. Danmark hadde invitert en rekke barn og ungdom fra Finnmark til et fire ukers opphold, og Kristine var så heldig å komme dit.

Julen 1964, 20 år etter at de var her, fikk vi sendende en stor fin samedukke med et koselig brev. Dukken skulle hete Anna og være et minne fra den tiden som de var hos oss. Anna Sivertsen var da allerede død, men hennes søster hadde sydd tøyet. Alt var helt korrekt, til og med sennegress i støvlene.

I 1975 besøkte min mann og jeg Jolmas på deres koselige gård i Lakselv. Det var hyggelig å se alt som var bygget opp igjen, og at livet igjen var kommet tilbake i vante folder.

Vi har hatt besøk av Lajla på tur til Nederland for å gå Nijmegenmarsjen. Og vi har også hatt besøk av Elida med datteren Marianne, svigersønn og to barnebarn.

Dette var litt om vår evako-familie, en av de mange familier som måtte evakueres sydover fra Finnmark for 50 år siden.

Det er rart å tenke på at det i krigens skygge kan vokse frem mye glede og vennskap.

Björg Jensen (født 1914), pensjonist, tidligere eier av Gusgaarden i Norderhov.

En bispeferd over Ringerike i 1594

Når Oslo-bispen Jens Nilssøns visitasreise til Ringerike og Hadeland i september 1594 er blitt omtalt med jevne mellomrom i heftet "Ringerike" og ellers, er det nok ikke for å påminne om en biskops tjenestereise. Det som betyr noe for ettertiden, er nok først og fremst at han - eller rettere hans "dreng" Oluf Børgessønn - så årvåkent noterte ned det de så og opplevde langs reiseruten.

AV ARNE CHR. BERG

Foruten visitasberetningene, dreide notatene seg om veger han fulgte, landskaper, steder og gårder som de passerte. Mesteparten av det som ble skrevet ned er gått tapt, men noe er bevart. Dette ble samlet og utgitt i 1885 som "Jens Nilssøns Visitasbøger og Reiseoptegnelser."

Foruten registeret for hele samlingen, er det bare dagbøkene for årene fra 1593 til 1597 som er i behold. Disse er en gullgrube for lokalhistorikere, med sine beretninger om folk og land fra 1500-tallet - dette århundre som er det mest kildefattige i nyere tid.

Til Ringerike

Blant de visitasreisene som er kommet med, er også den Jens Nilssøn med følge gjorde til Ringerike og Hadeland i 1594. Den 2. september fulgte bispen den urgamle ridestien som gikk fra det gamle Oslo opp Lommedalen over Krokskogen til Sundvollen. På Øvre Jonsrud ble bispefølget møtt av "her Hans paa Hole", det vil si Hole-presten Hans Hermandssøn. Tråkket førte videre til Langebru, som idag danner både kommune- og fylkesdele. Bispen nevner ikke noe om det. Trolig gikk da heller ikke delet her den gangen. I alle fall ble Ringerike i 1750 regnet helt ned (øst) til Heggelielva.

Ved Midtskogsteinen ble følget møtt av "her Anders paa Nordroff", det vil si Norderhovspresten Anders Larssøn. Han hadde trolig med både hester og mat. Askerprestene med hester fikk i alle fall dra hjem igjen. Siden kom de til Olavskilden, som noteres som "St. Oluffs Kilde". Neste vegmerke var "Taarget" (Torgeseter). Herfra gikk eldsteveien forbi Kleivtjernet til Nordkleiva. Bispen noterer imidlertid "Hansekleffuen", som vi vel ikke sikkert vet om er Nordkleiva eller Sørkleiva (som er våre dagers Krokkleiva). I siste fall var det en tidlig bruk av den.

Nede på flatlandet kom følget til "Krogsund", eller "farit" som han kaller ferjestedet, "og der fore wi offuer." Etter lang dags ferd, cirka 14 timer, kom de til Hole prestegård ved 7-8-tiden om kvelden. Det noteres at bispen var trøtt.

Visitas

Neste dag, 3. sept. 1594, foregikk visitasen i Hole kirke. Bispen ga ros for at kirken ble holdt i så god stand. Han var også fadder for prestens datter Judit, som ble døpt den samme dagen. Det noteres at kirkerne både på Bønsnes og Stein var forfalt og ute av bruk (det var også Vikar kirke, i alle fall lå den ubrukt).

Biskop Jens Nilssøn (1539-1600). (Oslo Bymuseum).

Neste dag, 4. september, "prediget bispen mester Jens udi Nordroff kircke." Her fant bispen at både kirken og kirkegården var "samstedts meget forfalden." Ved den påfølgende middagen deltok prestene i distriktet sammen med tre-fire bønder. Bispen brøt imidlertid opp før måltidet var helt ferdig, for å dra videre til Jevnaker. På ferden gjennom Haugsbygd nevner han gårdene Hesleberg, Kullerud (eller Gullerud), Klekken og Haug (han glemte vel Sætrang), dessuten Haug kirke som en "steenkircke, annex til Nordrog" (skrivemåten skifter).

Mosteinen

Oppover i Åsbygda nevner han bl. a. Torp, der det var hesteskifte. Siste vegstykket før Hadeland, Mosmoen, noterer han som "Hademoen". Her sto også en høy, smal stein, sier han, trolig den grensesteinen som vi vet sto her i eldre tid, men som for lengst er forsvunnet. Det er heldigvis ikke den mer enn tusenårige allfarvegen bispen har fulgt, og som han har brakt detaljert viten om til ettertiden.

Verneverdige

I vårt århundre har vel ingen fulgt mere i bispens spor, bokstavelig talt, enn dr. philos. H. O. Christophersen. Han er vel også den som mer enn noen annen har gitt ypperlige omtaler av de gamle allfarveger i sine bøker. Idag finnes bispens vei fra 1594 bare synlig over kortere strekninger. Disse stykkene blir mer og mer borte, om de ikke blir tatt vare på. De må vel kunne sies å være verneverdige, disse unike vegminnesmerker, både i rikshistorisk og lokalhistorisk sammenheng.

ARTIKKELFORFATTEREN

Arne Chr. Berg (født 1921) er oppvokst i Hønefoss og utdannet teolog. Han har praktisert både som prest og lektor og er i dag bosatt i Bærum.

En pinsetur med biskop Jens Nilsson for 20 år siden

Går man og leter etter en ting, hender det ofte at man snubler over noe helt annet. Det var iallefall jeg utsatt for i pinsen.

AV PETER TANDBERG

Det siste året har jeg drevet med endel registrering for historielaget og går vel med en aldri så liten historiker i magan. I denne anledning har vi prøvd å finne hvor de gamle veiene går i terrenget. Da som nå var man avhengig av vegforbindelser, og vi finner mange mer eller mindre glemte tufter etter de gamle vegfar. Biskop Jens Nilsson som var på en av sine visitasreiser gjennom Ringerike i 1594, har beskrevet hvorledes han reiste den gang. Jeg skulle nå prøve å finne igjen en veg jeg mener må ha gått fra Hesselberg til Klekken.

Vi lar først biskopen selv berette hvor han red da han reiste fra Norderhov prestegård:

“Strax maaltid vaar giort førend der bleff optagit och giemt maden, steg bispenn op fra bordet, och her Anders (sokneprest i Norderhov), her Peder paa Jeffnager och Matz schrifuer, och droge til veygs til Jeffnager ret middags tid. Først i nordoust fra Norderhoff til en gaard heder Hesleberg, en tredje part aff 1 fiering, liggendis paa den høyre haand, saa ther fra i nord lige saa langt til en gaard heder Vllerud och paa den høyre haand strax hoss veyen. Siden derfra i nord 1 fiering til tho gaarde kallis Klecken, vedj en tungaard liggendis paa den høyre haand strax hoss veyen, derfra 3 pilskud i nord til en gaard ved naffn Houg.”

Navnet Vllerud har jeg sett tydet som Kullerud. Dette har jeg ikke fått til å passe med terrenget. Jeg mener

det må ha gått en vei fra Hesselberg til Gullerud, og gjennom Gullerudmarka til Hestebekken ved Borger. Jeg trålet nå terrenget på kryss og tvers uten at jeg kunne finne det riktige faret. Det går så mange stier og veier der inne. Det jeg hadde å utsette på dem er at en kan se Gullerudtjernet, og det hadde sikkert biskopen nevnt om han hadde sett det.

Så fikk jeg tak i Gulbrand Putten. Han har flere generasjoners viden å øse av, og han kunne vise meg hvor veien går, eller har gått. Vi fulgte veien mer eller mindre fra Gullerud, gjennom Moløkka og forbi Dragonhagen. Her et stykke ligger veien omtrent slik den må ha vært da bispen red her. Mellom Dragonhagen og Putten er det bygget endel nye hus, og her er veien planert bort. Ved Putten finner vi den igjen, her går vegfaret i gjerdestand mellom jordene og utmarka, og følger nåværende vei fram til Hestebekken. I skauen tett øst for Kullerudbakken går veien forbi en slette. Her kan en ane konturene etter bosetting; og stedet heter Ingeborgløkka.

Da jeg gikk inne i marka, kom jeg over en skjælrygg som bærer tydelig preg av utgraving. Da var det at historikeren i meg fikk den store støkken, og jeg så meg i ånden som den der avslører en gammel bygdeborg. Jeg kom nå fort ned på jorda igjen, for da jeg fortsatte fjellryggen innover, viste det seg at den var gravet ut i en to-tre hundre meters lengde. Der utgravingene slutter, er det rester av bebyggelse. En solid grunnmur med en fin halvrund tramm murt av stein, står som monument over han som bodde her. Like ved er det også murt opp en rund brønnliknende sak, uten at jeg kan se at det er vann der.

Jeg spekulerte på hva slags grube-drift dette har vært, og for ikke å sette fantasien min altfor meget i sving,

oppsokte jeg en av de lokale kilder, Arnt Brådalen. Han har drevet med skogsarbeid her inne i en mannsalder og vel så det. Han fortalte meg historien om Svenske Jonas som levde alene her inne i mange år. Han bodde først i en jordgamme. Senere fikk han hjelp av garver Pedersen og bakermester Kvernberg til å få opp et bedre hus. Svenske Jonas levde av å pukke stein, derfor disse utgravde fjellryggene. Markus Moløkken, som var graver i Norderhov, var også med på steinpukking i ledige stunder. Når en ser det som er gravet ut, må det være anselige mengder pukk som er drevet fram herfra gjennom årene. Jonas drev også som felemaker, og jeg har fått sporlag på en som har fele som han har laget. Han hadde sansen for å ha det pent rundt seg, og selv om naturen har tatt det meste tilbake, kan en enda se restene av hageanlegget hans.

Ja, naturen er rask til å slette ut de spor som generasjonene etterlater seg, og det jeg først trodde hadde historisk sus over seg, viste seg å være arbeidsplassen for en av våre fremmedarbeidere for en 70-80 år siden. Vi hadde en del av disse svenskene her på den tiden, og de var særlig flinke til å mure gråstein, og til å grøfte ut vassjuk jord.

Gullerudmarka gemmer også på andre spor av fordums virksomhet. Da jeg ruslet rundt der inne kom jeg over noen fordypninger i bakken. De ligger i et slags system, og jeg tror det må være rester etter gamle fangstgraver. Gulbrand Putten hadde også greie på noe han kalte “Kirkegården” der inne. Han har hørt en muntlig beretning om at det skal være begravet noen svensker der fra kampene i 1716. Vi var inne og fant igjen noen av disse svenskegravene,

- Fortsettelse side 83.

Utdrag av årsmeldinger

Ringerikes Museum

I perioden 11. mars 1993 - 10. mars 1994 har det vært avholdt åtte styremøter og fire styrekonferanser. Styret har bestått av Ole Lundesgaard (formann), Per Chr. Hurum (nestformann) og styremedlemmene Torunn Bratli Nilssen, Ragnvald Lien, Gudbrand Hvattum, Bjørn R. Gasmann, Jonny Rønning (til 15/6-93) og Aase Moløkken (fra 15/6-93). Varamedlemmer har vært Leif Moløkken, Solveig Sanner, Else Marie Abelgård, Åge Solli, Bjørn Johnsen, Aase Moløkken (inntil hun rykket opp som styremedlem fra 15/6-93) og Torbjørn Paule (fra høsten 1993).

Styrets arbeidssituasjon har i perioden vært intens og krevende. Dette skyldes først og fremst utviklingen i saken vedrørende museets ønske om bygningsmessig ekspansjon på Norderhov prestegård, samt konservator Eivind Karsruds oppsigelse og fratredelse og deretter ansettelse av ny konservator. Ellers er samarbeidet med Ringerike kommune vedrørende bruk av Riddergården, samt drøftelser av museets fremtidsplaner saker som styret har arbeidet med.

Norderhov prestegård

Saken om mulig bygningsmessig ekspansjon ved Norderhov Prestegård har versert gjennom flere år. Tidligere styrehenvendelser til bl. a. riksantikvar og fylkeskonservator med tanke på oppføring av et tidsmessig museumsbygg på prestegårdseiendommen, har ikke ført frem.

Våren 1992 bød det seg en ny anledning for museet til å reise saken. Bakgrunnen var at Kirkedepartementet startet prosessen med salg av prestegårder. 9. juni 1992 tok museet saken om bevaring av tunet på Norderhov prestegård og oppføring av ildsikre lokaler på eiendommen opp med Ringerike kommune. I en utredning datert

23. april 1993 gikk fylkeskonservatoren, ut fra en antikvarisk og museumsfaglig vurdering, imot en utbygging på prestegårdens grunn. 18. juni fikk de ansatte ved kirkeavdelingen i departementet omvisning og orientering ved besøk på prestegården, og forut for Ringerike formannskaps møte 20. september var formannskapetets medlemmer på befaring og fikk en orientering av museumsstyrets formann. Her var også fylkeskonservatoren til stede og refererte riksantikvarens skriv av samme dag til Buskerud fylkeskommune, hvor riksantikvaren gikk imot enhver utbygging på prestegården.

I møte samme dag sluttbehandlet Ringerike formannskap saken og gikk inn for at Norderhovshøyden reguleres til spesialområde med formål bevaring.

Museets fremtidsplaner

Styret har nedlagt mye arbeid på å utrede og drøfte planer og drift, også med tanke på fremtidig etablering av ny avdeling i et annet geografisk område enn ved prestegården. I den anledning ble det arrangert åpent møte på prestegården 8. desember 1993, hvor omkring 30 medlemmer og andre interesserte møtte. Etter styrets oppfatning var hovedinntrykket av møtet at et sentralt strøk av Hønefoss kan være et interessant prosjekt å arbeide videre med. (Museumsstyrets syn og foreløpige planer ble forelagt årsmøtet 10. mars 1994 som separat sak, og fikk årsmøtets tilslutning).

Riddergården

Det er etablert et nært og godt samarbeid med Ringerike kommune hva angår bruk av Riddergården med omgivelser. Sommeren 1993 var Riddergården åpen på dagtid hver ukedag unntatt mandager. Som guider virket fire unge damer, lønnet av offentlige midler,

som på forhånd var skolert for jobben av konservator. Erfaringene museet høstet er i det alt vesentlige positive. Det arbeides med en avklaring mellom kommunen og museet om omfanget av bruken av Riddergården. Den ideelle løsning ligger trolig i skjæringspunktet mellom offentlighetens ønske om "åpent hus" i størst mulig grad, og de museale hensyn som følge av at eiendommen er et fredet objekt.

Konservators fratredelse

I månedsskiftet mai/juni 1993 oppsto en situasjon som i løpet av få dager utviklet seg til en konflikt mellom konservator Eivind Karsrud og museets styre. Konkret gjaldt saken konservators iverksettelse av produksjon og markedsføring av en T-skjorte med tekst og illustrasjon som vakte sterke motforestillinger i lokalsamfunnet. Saken kuliminerte med at konservatoren leverte sin oppsigelse 13. juni. Denne ble kort tid etter trukket tilbake. I styremøte 15. juni ble avskjedssøknaden innvilget mot en stemme. Konservator Karsrud fratradte stillingen 12. august 1993.

Konservatorstillingen ble lyst ledig i august 1993 og innen fristens utløp hadde det meldt seg syv søkere. Styret vurderte søknadene og innkalte fire av søkerne til intervju. Fra styrets side deltok styrets formann og tre styremedlemmer (blant dem de ansattes representant). Intervjugruppens konklusjoner og forslag til rangering ble fulgt opp av styret i november, og 3. januar 1994 tiltrådte Preben L. Johannessen (født 1957) som ny konservator ved Ringerikes Museum.

Ekskursjoner

Styret med varamedlemmene besøkte 25. august 1993 Fossesholm herregård, og ble godt motatt av stedets konservator. Interessante synspunkter på museumsdrift ble drøftet.

Jubileum

Ringerikes Museum er stiftet 3. september 1923, og kunne således ha markert sitt 70 års-jubileum høsten 1993. De første ideer og planer for en slik markering ble drøftet av styret i begynnelsen av 1993. Markeringen var tenkt lagt til søndag 29. august, og innledet med jubileumsgudstjeneste i Norderhov kirke. På grunn av den negative effekt, også utad, som den omtalte personalkonflikt ved museet skapte på forsommeren 1993, bestemte styret seg for å utsette en eventuell jubileumsmarkering til 1998 da museet runder 75 år. En noe forsinket minimarkering, kombinert med offisiell presentasjon og introduksjon av den nye konservator, fant sted i Svenskestua 3. februar 1994, med museets styre som vertskap. Inviterte gjester var representanter for kommunene Hole og Ringerike, Norderhov menighet, samarbeidende foreninger, forpakter og redaksjonen i heftet "Ringerike".

Vaktmester/håndverker

I perioden 15. september-10. desember 1993 var museets vaktmester/håndverker Bjørn R. Gasmann innvilget permisjon med lønn for å gjennomgå kurs ved "Europeisk senter for utdanning av håndverkere i konservering av vår arkitekturelle arv" i Venezia, Italia. Kurset var for snekkere, steinhoggere og smeder fra hele Europa og omfattet over 500 timer teori og praksis.

Styret har arbeidet for å heve håndverkernes stilling fra 50 % idag til 100 %, ved at Buskerud Fylkeskommune og Ringerike kommune hver bidrar med 50 % lønnsdekning. Begrunnelsen for henvendelsen var museets ansvar for bygningsmassen på Riddergården, som er Ringerike kommunes eiendom. Med henvisning til kommunens vanskelige økonomiske situasjon ble ikke henvendelsen gitt prioritet fra administrasjonens (kulturtenestens) side, men den har utløst hjemmel for tildeling av en arbeidstaker lønnet av såkalte SKAP-midler.

I 1992 har det vært en tendens til

økning av museumshåndverkernes oppgaver med praktisk assistanse og råd innen bygningsvernet i distriktet. Også i 1993 er dette fulgt opp med oppdrag i Ringerike og Hole kommuner, bl. a. fortsatt konsulentvirksomhet i forbindelse med bevarings/rehabiliteringssaken "Gamle Glæderud" ved Folum. Dette skjedde i samarbeid med fylkeskonservatoren, JLM Arkitekter og Hønefoss videregående skole.

I Hole ble konservator og håndverker engasjert som konsulenter for bygdetunplanene ved Sundvollen, og deltok på møter og befaringer. Håndverker forberedte eventuell overdragelse av Rambergstua o. a. for bygdetunkomiteen. Av håndverksmessige oppgaver på egne anlegg har takarbeider på prestegården og en del utvendige vedlikeholdsarbeider på Riddergården vært det vesentlige. I tillegg har noe ordinær omvisning, tilrettelegging for skoleklasser o. l. blitt utført av vaktmester/håndverker.

Buskerud Fylkesfoto

Fylkesfotoarkivet har i 1993 avfotografert 1500 fotografier fra Lier, Krødsherad, Drammen, Ringerike, Flesberg, Hole, Kongsberg og Uvdal. Arkivet har hatt 31 bestillinger fra samlingene. Vi har levert bilder bl. a. til Sandsværsboka, Uvdal og Lier kalender, heftet "Ringerike", til en bok om Ringerikes historie og til NRK. I tillegg har vi hatt en tilvekst til arkivet fra andre kommuner på 4. 816 repro-negativer, tilsammen en vekst på 6. 316 negativer.

Av andre oppgaver fylkesfotoleder har vært engasjert i, kan nevnes:

- Prosjektet "Soverommets historie" (fotografert gjenstander).
- Sommerutstilling Ringerikes Museum (gamle fotoapparater).
- Kongsberg Jazzfestival (ledd i samtidsfotograferingen).
- Barn i hverdagssituasjoner (samtidsfotograferingen).
- Utgravningene på Veien-feltet.
- Glassplatesamlinger fra Drammen, Numedal og Sigdal.

- Påbegynt dataregistrering av samlingene.
- Buskerud fylkes representant under konferanse for fylkesansvarlige innen fotobevaringsarbeidet, i Sarpsborg 1.-3. september 1993.
- Vikarierende styrer på Ringerikes Museum fra konservator Karsruds fratreden til konservator Johannessens tiltredelse.

Ringerike Historielag

I perioden fra 19. april 1993 til 26. april 1994 har Ringerike Historielag hatt fem styremøter og 15 medlemsmøter, årsmøtet medregnet. Styret har i meldingsåret bestått av Frank Otterbech (leder), Jan Thuen (nestleder), Ellen Gilhuus (kasserer), Gerd Lohrviken (sekretær) og Inger Bratlie. Varamedlemmer: Runar Berg, Otto Frydenlund, Hans A. Kristiansen og Roald A. Rolfsen. Pr. februar 1994 har Ringerike Historielag 310 medlemmer, inkludert Slektshistoriegruppen og Genealogisk Datasentral, Ringerike.

Av møter, foredragskvelder og rusleturer kan nevnes:

6. mai utførte historielagets medlemmer den tradisjonelle "vårpuss" på Norderhov Gamle Prestegård.

12. mai var det omvisning i Ringerikes Blad ved redaktør Trond Hjerpseth, som redegjorde for avisens stilling i dagens mediasamfunn. To timers fengslende informasjon om norsk presse i alminnelighet og Ringerikes Blad i særdeleshett.

26. mai var det kulturferd til Hole. Første mål var den vakre Hole kirke, hvor sogneprest Stein Finstad kåserte. Ferden gikk videre til Bønsnes kirke, der Paul Ullern fortalte om kirken som er vigslet til hellig Olav. Olav vokste opp nettopp her hos sin stefar, Sigurd Syr. Neste stopp var Aage Fjelds meget innholdsrike og interessante gårdsmuseum. Til slutt sørget Margit og Hans Hungerholt for en verdig avslutning på en vellykket "kulturferd". Vi fikk se gårdsmuseet, den meteorologiske stasjonen, og fikk

høre om Hungerholt som trafikknutepunkt i forrige århundre, med skole, skysstasjon og fergeleie. Fru Hungerholt serverte kaffe og hjemmebakke kaker.

2. juni var vi på rusletur i Ringkoll-traktene. Første stopp var den nye Ringkollstua der arkitekt Sverre Moe fra Ringerike kommune ga en utredning om Ringkollstuas historie, finansiering m. v. Neste stopp var Jonsetangen ved Øyangen, der Johan Kvernberg ga oss en grundig og interessant orientering om denne delen av Nordmarka. Kvernberg avsluttet turen med et engasjerende Ringkoll-kåseri i Ringkoll-kapellet.

8. juni besøkte vi Storøen i Tyri-fjorden. Vi besøkte først kunstgalleriet. Deretter ga Kjeld Nørgaard en grundig og engasjert orientering om Storøens historie. Besøket ble avsluttet med kaffe og hjemmebakst i "Kristins Bryggerhus", en bygning fra 1750-tallet.

19. juni var vi på busstur til Fossholm og Blaafarveværket. Fossholm Herregård var i sin tid en av landets aller største eiendommer på cirka 200.000 mål, eid av bl. a. statholder Hannibal Sehested (1609-1666) og etatsråd Jørgen Cappelen. Idag eies gårdsanlegget av det lokale historielaget. En fortreffelig guide levendegjorde historien. Neste stopp var Blaafarveværket, der vi besøkte den gedigne Christian Kroghutstillingen, og verket forøvrig.

21. august var vi på tur til Vassfaret, med Edvard Elsrud som attraktiv guide. Ved Vassfarporten hadde vi kafferast, og kjørte så videre til Nevlingdammen og mot Vassfarplassen. Fra bommen var det et kvarters gange til tunet på Vassfarplassen. Der fortalte Elsrud - på sin karakteristiske og engasjerende måte - om plassens dramatiske historie, og satte det hele inn i en større historisk sammenheng. Siste stopp var Hedalen stavkirke, der Elsrud fortsatt øste av sitt tilsynelatende uuttømmelige forråd av historiske kunnskaper.

1. september var over 80 av historielagets medlemmer gjester på den ærverdige gården Hesselberg i Norderhov. Eieren, Reidar Holemark, orienterte om gården, dens

omgivelser og om eiendommens interessante historie. Vi fikk se "Aadnes-stuen" med 27 store dekorasjoner fra 1770-årene, utført av kunstmaleren Peder Aadnes. Hovedbygningen på Hesselberg, med sine 16 rom, ble restaurert omkring 1919 av stortingsmann Holemark med sakkyndig assistanse av riksantikvar Harry Fett og arkitekt Arnstein Arneberg. Videre besøkte vi bl. a. den store rådsstuen, som ligger der så trygg og ruger over alle sine minner.

29. september var det omvisning på Follum Fabrikker. Direktør Jo Filseth og to funksjonærer ga oss en grundig orientering om fabrikkens historie og nåværende stilling, like så en instruktiv guiding gjennom distriktets største fabrikkbygg i full virksomhet. Omvisningen var spesielt interessant for de av historielagets medlemmer som er i ferd med å registrere deler av fabrikkens historie.

27. oktober var vi på omvisning på Hadelands Glassverk. Tidligere direktør Jens W. Berg fortalte først om fremstilling av glass fra oldtiden og frem til moderne tid. Så informerte han oss om Hadelands Glassverk fra 1762 og fram til idag. Lysbildekåseriet, og den grundige utredning og svar han ga på ethvert spørsmål, avspeilet meget solide kunnskaper om emnet, og lang erfaring i bransjen.

24. november kåserte Per Sjaamo inngående om Ringerike Nikkelverk på Nakkerud. Idag ser en knapt andre spor etter denne betydelige industribedriften enn noen enorme slagghauger. I 1870-årene sto Ringerike Nikkelverk for cirka 1/7 av verdens nikkelproduksjon, og var et av Norges mest innbringende bergverk!

19. desember var det julemøte på Norderhov gamle prestegård. Sogneprest Stein Finstad fengslet tilhørerne i den fullsatte Svenskestua med sitt kåseri om "Ikonenes hemmeligheter", et emne han åpenbart kjente ut og inn. Deretter fikk vi vakker sang av Norderhov kirkes barne- og ungdomskor. Og til slutt sørget den alltid ivrige "Damegruppen" for servering av rømmegrøt m. m.

25. januar fortalte Jens Johnsrud, formann i Genealogisk Datasentral Ringerike, om GDSR's meget omfattende virksomhet. Ringerike kommune har skaffet lokaler i Helsehuset, og ved stor imøtekommenhet fra mange hold har den skaffet nødvendig materiell, slik at åtte arbeidsledige nå gjør en verdifull innsats ved å overføre opplysninger fra kirkebøker, folketellinger, manntall, militærruller m. m. m. til en database for elektronisk behandling og evt. utskrift.

22. februar var emnet "Hønefoss omkring århundreskiftet". Fotograf Hans A. Kristiansen tok forsamlingen med på en interessant vandring i og omkring Hønefoss. Aslaug Kvernberg og Kristiansen kommenterte, og fikk god assistanse av meget ivrige tilhørere. Til slutt orienterte fylkesfotograf Bjørn Johnsen om en forestående avfotografering og registrering av historisk verdifulle bilder fra Hønefoss.

22. mars kåserte lærer Ola Bjørntoft om aktivitetene langs vassdragene i og ved Hønefoss. Bjørntoft kunne øse av det meget omfattende materiale han har samlet gjennom en årrekke, og de vel 30 fremmøtte fikk både repetert og utvidet sine kunnskaper.

26. april var det årsmøte, hvor fotograf Hans A. Kristiansen viste oss sitt lysbildeprogram "Vikingtidens kunst" fulgt av informative og humoristiske kommentarer.

Slektshistoriegruppa og Genealogisk Datasentral, Ringerike er begge meget aktive deler av Ringerike Historielag. Gruppens årsberetninger er tatt inn i Slektshistoriegruppas medlemsblad "Hringariki" våren 1994.

Ringerike Ungdomslag

Årsmelding 1993-94

Følgende lag er aktive i Ringerike Ungdomslag (RUL) i meldingsåret: Hole Ungdomsforening, Nakkerud UL, Røsslyng UL, Veme UL, Høgderingen, Ringerike Folkedansgruppe, Åssiden Leikarring og Kryllingringen.

Det har vært holdt ni styremøter. De har vært holdt rundt om i de forskjellige lagene. Det er behandlet tilsammen 63 saker. Det har vært avholdt et formannsmøte hvor Noregs Ungdomslags fylkeskontakt, Sølvi Kaupang, var til stede.

1993:

RULs årsmøte ble holdt 12. mars. Her ble endringer av lovene godkjent. Endringene var et resultat av et forslag om nye vedtekter for heftet "Ringerike". Lovendringene ble forelagt NU og godkjent i brev av 30. juni.

Barne- og ungdomsarbeid ble prioritert av årsmøtet. Følgende komite ble nedsatt: Torstein Vik (leder), Røsslyng UL, Kristin Lehne, Hole UF og Anita Stokkenes, Åssiden Leikarring. Lehne sluttet høsten 1993 og ble erstattet av Tone Lauritzen fra Hole UF. Det har vært arbeidet med å starte en ungdomsring. Den har ikke kommet i gang.

På styremøte 15. april orienterte Karl Martin Ellingsen om Ansvar Forsikring.

Håkon Linde har deltatt i ulike møter og kurs. Han var med da Hallingdal UL holdt storkurs på Ål 12.-14. mars. Han deltok på "Seminar for toppstillitsvalgte" i Oslo i april. På Noregs Ungdomslags årsmøte i Mandal 23.-26. juni var han utsending. Medlemmer fra flere av

lokallagene var også representert på årsmøtet. Linde deltok på Landsrådsmøte i Oslo 22.-24. oktober.

Ringerike UL arrangerte organisasjonskurs på Tyrihall 25. -26. juni. På kurset var det 21 deltakere fra Hole UF, Røsslyng UL, Åssiden Leikarring og styret i RUL. Ola Normann Strand fra NU-kontoret var god kursleder.

Styret forventet at alle lokallagene ville være representert på kurset. Siden ikke alle møtte, ble det et underskudd på kr 865.

1. oktober var det møte i Samarbeidsnemnda for Noregs Ungdomslag i Buskerud (SANNUB) på Noresund Kro. Nemnda opprettholdes. Fylkeslagenes ledere er komitemedlemmer. På møtet var det uenighet om hvordan SANNUBs midler skal disponeres. Foreløpig er det ikke blitt noen avklaring.

17. oktober ble Kulturmønstringa arrangert på Tyristrand skole med ca. 200 deltakere. Ringerike Folke-dansgruppe, Røsslyng UL og Åssiden Leikarring hadde framsyninger på institusjoner på formiddagen.

1994:

14. -16. januar var det kurs i barne- og ungdomsarbeid på Tyrihall. Margunn Konglevoll fra NU var en engasjerende og god kursleder. Det deltok 22 deltakere fra Hole UF,

Røsslynd UL, Nakkerud UL, Åssiden Leikarring og Kongsberg BUL.

Når RULs årsmøte vedtar ett eller flere satsingsområder for arbeidsåret, forventer styret at lokallagene styrer har en aktiv og positiv holdning til aktiviteter knyttet til de vedtatte satsingsområder. RULs styre er forpliktet til å gjennomføre årsmøtets vedtak, men er helt avhengig av lokallagene medvirkning for å få et godt resultat.

Styret har laget en folder med informasjon om RUL med årets aktiviteter og opplysninger om fylkeslagets og lokallagene tillitsvalgte.

Styret

Styret har bestått av leder Håkon Linde, Høgdingen, nestleder Tore Rustand, Nakkerud Ungdomslag, sekretær Henning Torsby, Åssiden Leikarring, kasserer Per Kveberg, Ringerike Folke-dansgruppe, og styremedlemmene Torstein Vik, Røsslyng Ungdomslag, Gunnar Fagerås, Veme Ungdomslag, samt leikleder Torstein Vik, Røsslyng Ungdomslag.

Andre valgte representanter er Trygve Gjerald, Nakkerud UL og Fred Harald Nilssen, Hole UF. De har representert RUL i heftet "Ringerike". Alfhild Langen, Ringerike Folke-dansgruppe, har representert RUL i Ringerike Husflidsforening.

- Ringerike Nikkelverk

Fortsettelse fra side 39.

I 1927 var driften fortsatt innstilt, men man øynet utsikt til ny gjenopptagelse idet verket ble overtatt av et nytt selskap: Raffineringsverket A/S. Dette nye selskapet fikk ved kongelig resolusjon av 15. februar 1929 konsesjon for et tidsrom av 50 år. Samme år ble selskapet overtatt av Falconbridge Nickel Ltd., Toronto. I 1932 solgte dette selskapet alle anlegg og eiendommer som tilhørte nikkilverket,

og holdt kun en del gruverettigheter i hevd.

Seinere undersøkelser

Også mot slutten av 1930-årene, med økende internasjonal spenning og en overhengende krigstrussel, begynte interessen for det strategisk viktige metallet nikkell å gjøre seg gjeldende igjen. Allerede i 1939 hadde Norges Geologiske Undersøkelser satt i gang geologisk kartlegging av Tyristrand og Holleia ved Brit Hofseth, men hun døde imidlertid i 1941, bare 24 år gammel.

Etter at Norge i 1940 ble besatt av den tyske okkupasjonsmakt, var det klart at det krigførende Tyskland hadde stort behov for tilførsel av metall. I Norge var tyskerne i første rekke interessert i molybden, kobber og nikkell. Det ble derfor opprettet en egen tysk geologisk undersøkelse i Oslo, "Reichsamt für Bodenforschung", som drev malmundersøkelser over hele landet, så også på Ringerike.

I 1941-42 ble det foretatt flere undersøkelser ved Ringerike Nikkelverk, og formålet var å avgjøre om råstoffmengden var stor nok til ny drift ved verket. Undersøkelsen

i 1941 var basert på magnetiske målinger, noe som gav godt resultat fordi malmen også inneholdt magnetisk jernmineral, magnetitt. Undersøkelsen som ble foretatt i januar 1942 viste at malmreserven utgjorde cirka 200.000 tonn malm, men dette ble vurdert til å være utilstrekkelig for ny drift. Tyskerne foretok derfor ingen flere undersøkelser ved verket.

Til tross for resultatene av disse undersøkelsene, ble det foretatt nye geofysiske malmletinger ved Ertelia allerede i 1946. Forsøksmålingene ble utført av P. Singsaas og Ø. Logn i tidsrommet 16.-27. november. I rapporten deres heter det: "Undersøkelsens resultater kan sammenfattes slik: Den foreliggende malmleting gir kraftige indikasjoner som i gruveområdet dels faller sammen med, dels ligger i nærheten av de kjente malmannelser. Utenfor gruveområdet er der ikke observert indikasjoner av betydning."

Ved Falconbridge anså man forekomstenes beliggenhet ugunstig. Dessuten var malmreservene for små, og selve malmen var for rik på sulfitt, til at ny drift kunne komme på tale.

Fra begynnelsen av 1960-årene har den økende interessen for nikkelpå verdensmarkedet ført til at det også har blitt større interesse for de norske nikkelforekomstene. Et datterselskap av Falconbridge, A/S Sulfidmalm, foretok i 1960 geologisk kartlegging og geofysiske målinger. Og i en rapport fra Harald Bjørlykke i desember 1960 har en mengde tidligere rapporter blitt vurdert, og Bjørlykkes konklusjon er: "Siden de tidligere nevnte rapporter ble gjort, er det ikke kommet til noen nye faktorer, hverken når det gjelder malmens oppredning eller mulighetene for større malmmengder i feltet. Vi vil derfor ikke foreslå at der for tiden utføres noen videre undersøkelser av dette malmfeltet."

Verket i dag

Gruveområdet ved Aasterudtjern ligger bare et par kilometer fra sivilisasjonen på Nakkerud. Men

allikevel er det få, ja nesten ingen, som kjenner til det gamle Ringerike Nikkelverk, som i sin tid var Ringerikes største gruvesamfunn og arbeidsplass. Bare et fåtall eldre personer, som enten selv har jobbet ved verket eller har hatt søsken eller foreldre i gruvene, kan fortelle historier fra nikkilverket. De yngre generasjonene aner knapt at det har vært gruvedrift inne på Holleia i det hele tatt.

Om man tar turen ut til Erteligruvene ved Aasterudtjern, ser man straks at det en gang har vært gruvedrift på stedet. Det står ennå rester fra driften for over 70 år siden, selv om disse restene er små og få. Det er bare Ertelia gård og ingeniørboligen som står igjen der ute idag. Arbeiderboligene, smeltehytta, skjeidehuset, laboratoriet, formannsboligen, redskapshusene, butikken, festsalen og alle de andre husene som fantes på Ertelia, er det bare slitte grunnmurer igjen av nå.

Man kan også finne gamle rustne rester etter taubanene der ute, men de ligger nede på marka, halvveis dekket av sand og jord. De gamle tipphaugene med slagg finnes også fremdeles. Man kan til og med finne slaggbøtteformasjoner den dag i dag, selv om tipphaugene sakte men sikkert tæres bort av vær og vind.

Mange av gruvene som tilhørte Ringerike Nikkelverk er idag fylt med vann. Andre gruver er delvis murt igjen eller rast sammen. Dessuten er alle de dype gruvene sikret med høye gjerder, for å hindre at ulykker skjer.

I dag står alle hjulene stille ved Ringerike Nikkelverk. Det har ikke vært noen produksjon ved verket på mange år, og det er heller ingen planer om å ta opp igjen produksjonen, selv om det fortsatt finnes malm i området. Men kanskje hadde det vært en idè å prøve å bevare det som er igjen av verket og alle historiene omkring det, før alt blir helt glemt. Nikkelverket har jo en gang vært en bedrift med mange ansatte, og det skapte et godt fellesskap i bygda Nakkerud. Kanskje vil det gamle Ringerike Nikkelverk igjen skape et fellesskap i distriktet, om vi sammen tok vare

på de gamle minnene og restene fra den gang verket var i drift.

Kilder:

Ivar Wiel: "Beskrivelse over Ringerikes og Hallingdals Fogderi", Hoff på Ringerike 1743.

Brünnichs samling: "Relation om Berg Værkerne udi Norge" (1756). Riksarkivet.

Professor Thaarup: "Kort statistisk efterretning om Norges kobber- og jernværker." Artikkel i Minerva, mai 1793.

Th. Scheerer: "Nikkelens forekomst i Norge." Artikkel i Nyt. Mag. Naturvern 1845.

P. Singsaas/Ø. Logn: "Rapport over forsøksmålinger Ertelien Nikkelgrube 16.-27. november 1956. Geofysisk malmleting." Trondheim 1956.

H. Bjørlykke: "Bergverksarkivets rapport". NGU nr. 6562 15. desember 1960.

ARTIKKELFORFATTEREN

Jan Solgård (født 1941 i Moss, men bosatt i Hønefoss de siste 20 åra) er arkitekt og arbeider hos Riksantikvaren. Solgård har tidligere skrevet artikler for heftet "Ringerike" om Sognedalens Jernverk (1979) og "The Heen Mineral Mines" (1982).

- Holeværingen som ...

Fortsettelse fra side 13.

jøder og fargede. Han ga uttrykk for meninger som lå nær opp til kunstnerne som var positive til den tyske okkupasjonen. Det han hadde av sympatier for Nazi-Tyskland forsvant med tyskernes 9. april-overfall på Norge. En replikk som viser det, er svaret han ga en norsk nazist som sommeren 1940 ville ha ham med i en norsk-tysk kulturforening. Nazisten argumenterte med at tyskerne var så glade i Norge.

"Slik kjærlighet som arter seg som voldtekt har ikke vært så ansett her i landet," svarte Svarstad.

En jødefiendtlig artikkel Svarstad skrev i "Samtiden" i 1918 viser hvilke rasistiske holdninger han hadde. I "Jødernes hevn" skriver han om hvordan jødene i tsar-Russland hadde lidd – "men i det stille aagret de med sine penger, de organiserte, undergrov og ventet på timen."

Og timen kom med Oktoberrevolusjon. "Desorganisation, oppløsning og destruksjon av alt, som europæisk kultur hadde bygget og skapt, blev den blodige indskrift der lyste av fanen, semitterne heiset over hele det store land", skrev han i det som må stemples "et av de forferdeligste eksempler på ren og rå antisemittisme". Det er "jøden" som, ifølge Svarstad, er den konspirative "vognfører" i den ferd utfor stupet som Europa gjennomlever. "Jøden" står bak den russiske revolusjon, "jøden" trekker i trådene hos de avskyelige "preusere", "jøden" har ansvaret for Belgias lidelser og Frankrikes oppløsning.

Ødeleggelse av alt europeisk kultur hadde stått for, det er "jødens hevn". Det er jødene slik Svarstad husker fra sitt barndoms Hole. "I min barndom hjemsoktes min bygd stadig av jødiske skreppkræmmere." Svarstad kjente dem igjen: "Hele kraniet, ansigtet, skjegget og de svære blodfulde læber. Jeg har senere i mit liv ofte gjentruftet min barndomsbekjente, skreppkræmmeren, paa kate-teret og sakførerkontoret." Den andre typen han senere i livet hadde lært å kjenne var den flotte handelsagent... "med smilet fett og seigt - indtil det klæbrige... i sin plattfothet, indtilbens og andre av racens anatomiske skavanker". Dette er "de styrende genier" på dødsvognen som ruller over Europa, ledet av "de som igaar gikk i Ghettoens pjalter".

Dette ble altså skrevet av en kunstner som hyller den store klassiske kunst, dens klarhet, orden og disiplin. Det var bare tjue år før Adolf Hitler brakte sin endelige løsning på Svarstads bekymringer for europeisk kultur, skriver Gidske Anderson og mener at Svarstads

kunstneriske motstand mot modernismen i malerkunsten har vendt seg til primitivt hat til jødene.

Grunnen til at vi trekker fram dette så mange år etterpå er for å minne om at slike holdninger tydeligvis hadde gode vekstvilkår i Holebygda for 100 år siden. Hvor utbredt jødehetsen var i bygdesamfunnene på Ringerike før 2. verdenskrig, kan være en utfordring å finne ut av.

Kilder:

Nini Roll Anker: Min venn Sigrid Undset (Aschehoug)

Gidske Anderson: Sigrid Undset — et liv (Gyldendal)

Tordis Ørjasæter: Menneskenes hjerter (Aschehoug)

Norsk Kunstnerleksikon (Universitetsforlaget)

St. Hallvard 1950 og 1951 (Organ for Selskabet for Oslo Bys Vel)

Katalog nr. 97, A.C. Svarstad, minneutstilling, Kunstnernes hus, Oslo 1947

Ellen J. Lerberg: "Maleren Anders Castus Svarstad 1869-1943. Liv og produksjon", magisteravhandling i kunsthistorie ved Universitet i Oslo.

ARTIKKELFORFATTEREN

Fred Harald Nilssen (født 1948 i Hamar) er utdannet adjunkt og arbeider som redaksjonssekretær i Norsk Skoleblad. Han har vært bosatt i Hole siden 1972.

- Olav Haraldson ...

Fortsettelse fra side 60.

og betre organisert, sjølv om Olav endeleg nok var flink strateg og hærførar. Men overmakta var for stor. Og ein kan spørje seg korleis det stod til med vurderingsevna i dei siste kritiske åra hans.

ETTER OLAV

Olav Haraldson fall, og det var då forteljinga om han verkeleg tok av.

Liket av kongen vart frakta ned til utløpet av Nidelva og gravlagt i

sanden der. Genialt eller flaks: Når dei grev han opp att etter eit år har han halde seg så godt i den fuktige sandgrunnen at liket er like godt som nytt. Ryktet ville ha det til at hår og negler hadde vakse, og at Olav Digre var finare enn før.

Dessutan vart det ikkje betre stell i Norge etter at Olav fall. Tvert imot. Dei danske makthavarane innførte strenge påbod og skattar og plikter. Dette var ikkje det nordmennene hadde tenkt seg.

Det går ikkje lang tid før pilegrimmar blir lykkelege og sjuke blir friske av å ta turen til kyrkja med kista med Olav Den Heilage, som han snart vart heitande. Og i århundra som kom, skulle det bli ein helgenkultus utan like kring krigarkongen og maktpolitikaren vår. Eller kven han no er sin.

Kjelder:

Snorres Sturlason: Kongesoger. Oslo 1990.

Theodorikus Munk: Historien om de gamle norske kongene. Oslo 1990.

Erik Gunnes: Norges Historie. Bind 2. Oslo 1976.

Charles Joys: Vårt folks historie. 2. Oslo 1962.

Johan Schreiner: "Olav den hellige og Norges samling". Artikkel frå avhandling i 1928, trykt i boka Rikssamling og kristendom, Oslo 1967.

Halvdan Koht: Artikkelen "Kampen om makten i Noreg i sagatiden". Innhogg og utsyn. Oslo 1922.

Per Lønning: Kongeprofilar. Oslo 1969.

Per Lønning: Bonde mot konge. Oslo 1970.

Kåre Lunden: Nasjon eller union? Oslo 1992.

Kåre Lunden: Kronikk i bladet Ungdom 4/94, Noregs Ungdomslag, Oslo 1994.

Eivind Vågslid: Norske stadnamngranskingar.

ARTIKKELFORFATTEREN

Olav Norheim (født 1948) er bosatt i Norderhov og arbeider i Noregs Ungdomslag.

- Engebret Moe Færden

Fortsettelse fra side 23.

ham et par år etter en bauta på tunet utenfor gården på Klækken. På bautaen står det:

*De unges liv og lære
han viet all sin dag.
For Ringerikes ære
han slog saa mange slag.*

Fra gård til hotell

Færden hadde ikke livsarvinger, og hans hjemmeværende søster Gunda Marie (Malla) overtok Klækken gård etter skifte. Hun døde året etter broren, og niesen Else Hval overtok da gården. Etter noen år solgte hun Klækken til direktør Anton Bakke, som bygde til en stor hotellbygning. Under siste krig brente alt ned. "Nå blusser de blanke ruter vemodig for siste gang," skrev Elling M. Solheim i diktet "Haugsbygda brenner."

Klækken ble straks bygget opp igjen, men alt det som var minner etter Engebret Moe Færden, ble til aske. Bare bautaen står igjen, som det eneste som minner en forbipasserende om Kandidaten på Klækken. Midt i den frodige hekken mot hovedveien står bautaen, med Færdens ansikt vendt mot det travle, pulserende liv. Slik var han, alltid aktiv og opptatt av det som utspilte seg på livets arena.

Etter krigen ble Klækken Hotel av Anton Bakke solgt til søstrene Kronborg, og da de ikke orket mere, ble stedet kjøpt av direktør Finn Carlsen. I dag er Klækken, det gamle kultursentrum i Haugsbygd, et av landets beste konferansehoteller, og eies og drives av Unni og Finn Ove Carlsen.

Engebret Moe Færden har også fått sin bautastein på Ringerike Folkehøgskole. Den er hugget i granitt av billedhuggeren Ståle Kyllingstad. Ved skolens 80 årsjubileum i 1956 ble bautasteinen avduket etter en stor tale av Herman Wildenvey. Skolestyrer Stein Fossgard tok imot bautaen, og

lovet å stelle vel om den og alltid holde den i akt og ære.

I nærheten av Ringerike Folkehøgskole finner vi også et annet varig minne om Engebret Færden: En gatestubbe på Helgesbråten som har fått navnet "Kandidat Færdens vei".

"Et Hundre Års Minne"

I 1949 skrev Herman Wildenvey "Et Hundre Års Minne", et lengre dikt som tolker dikterens syn på sin gamle lærer. Det deles sikkert av de aller fleste som lærte Engebret Moe Færden å kjenne. En liten del av diktet gjengis her:

*I førtini var det hundre år
siden Engebret Færden ble født.
Feiret de dagen på Klækken gård,
hvor bautaen bar blant turister står?
Og hadde hans bygd
til bekransning møtt?*

*Nei, ikke et ord om den gjeve kar
fra det sagnrike Norderhov,
som engang sin bygd på sin aksel bar
og lys for dens våknende ungdom var,
så lenge han levde og aldri sov!*

*Han var min lærer. De spør i hva?
Jeg svarte: Ved ord og ferd
lærte han meg å være glad.
Jeg tror jeg var en av dem han ga
gyldne timer i menneskeverd.*

*Han ble mine våknende års ideal:
- en frisinnert aristokrat.
Konservativ kanskje? Nei, radikal,
fordi han var ensom og original
av den høyeste dannelses åndsformat!*

*Til Buskerud-bygdene vil jeg ha sagt
og til Ringerike især:
Slå om hans minne den rette vakt.
Vern det og vit at det er en makt
i det sunne forstandens symbol han er.*

Dikteren Wildenvey har udødeliggjort Kandidat Færden gjennom sitt dikt. Skolemannen Sigvart Mjør har også skrevet noen linjer som dekker:

"Minnet om Engebret Moe Færden vil leve lenge etter siste eleven hans er borte. En av Ringerikes store sønner var han, en folkeopp-

lysningsmann av de sjeldne, en som betyde mye for Ringerikes ungdom ikke bare i samtida. Han ble noe mere enn en ideens ringe tjener."

Kilder:

Hønefoss - byens historie (1915).

A. Lagesen: Ringerikske slekter (1930).

Sverre Sandberg: "Færden-slekten". (Oslo 1963).

Ringerikes Blad 19. desember 1942.

Kortere artikler omkring E. M. Færden og Klekken gård i heftet "Ringerike" i 1922 (Einar Viker og Gunnar Tveiten), 1938-39 (Ola Brænden og Roar Tank), 1940-41 (Nils Hals), 1966-67 (Reidar Lund), 1974 (Sigvart Mjør) og 1988 (Aslak Torjusson).

Ivar Krohn: Engebret Moe Færden, eller kandidaten (Drammen og Oplands turistforenings årbok for 1933).

- En pinsetur . . .

Fortsettelse fra side 76.

men jeg tror at dette også er rester etter fangstgraver. Terrenget der de ligger, tyder også på at vi har med dyregraver å gjøre. I liknende terreng oppe i Bølgenmarka ligger det også fem slike graver. Det skal likeledes være noen ved Gryseter (Gli-seter), noen syd for Geitfossen, og ved Rognestein. Det spør om det ikke kan være mange flere av disse gravene enn en virkelig er klar over.

Nå startet jeg på en pinsetur sammen med biskopen, og er havnet i en dyregrav inne i Gullerudmarka. Om jeg greier å komme meg opp igjen, så skal vi ved et senere høve følge ham på hans ferd videre til Jevnaker.

ARTIKKELFORFATTEREN

Peter Tandberg (født 1917) er tidligere bestyrer av Ringerikes Museum, og en sentral person i det lokalhistoriske miljø på Ringerike.

FAMILIEN DIETRICHSON

Fortsettelse fra side 8.

Leif Ragnar Dietrichson var født i Hønefoss 1. september 1890. Moren var Bergitte født Lynum, og faren var lege Gustav Dietrichson. Farens slekt var preget av en lang rekke prester og offiserer. Doktor Dietrichsons bror var generalmajor Oluf Christian Dietrichson som var kommandant i Kristiansand i årene 1918 – 24. Han var Fridthjof Nansens nære venn og deltok i 1888–89 i Nansens Grønlandsferd. Leif Dietrichson hadde følgelig noe å slekte på når det gjaldt polarekspedisjoner.

Hans mor Bergitte var født i 1860. Hun var datter av cand.jur. og lensmann Bernt Oluf Lynum og hustru Anne f. Gruner. Gustav Dietrichson var født i 1855 og ble utdannet som lege. Han og Bergitte Lynum ble gift i Levanger i 1884. Samme år ble han kommunelege i Nord-Fron i Gudbrandsdalen. Han ble privatlege i Hønefoss i 1888 og var i perioder konstituert som distriktslege. I 1895 ble han overlege ved Modum Bad. Han

døde 1. februar 1896. Hans enke underviste i musikk i Hønefoss og ble senere lærer ved musikkonservatoriet i Stavanger.

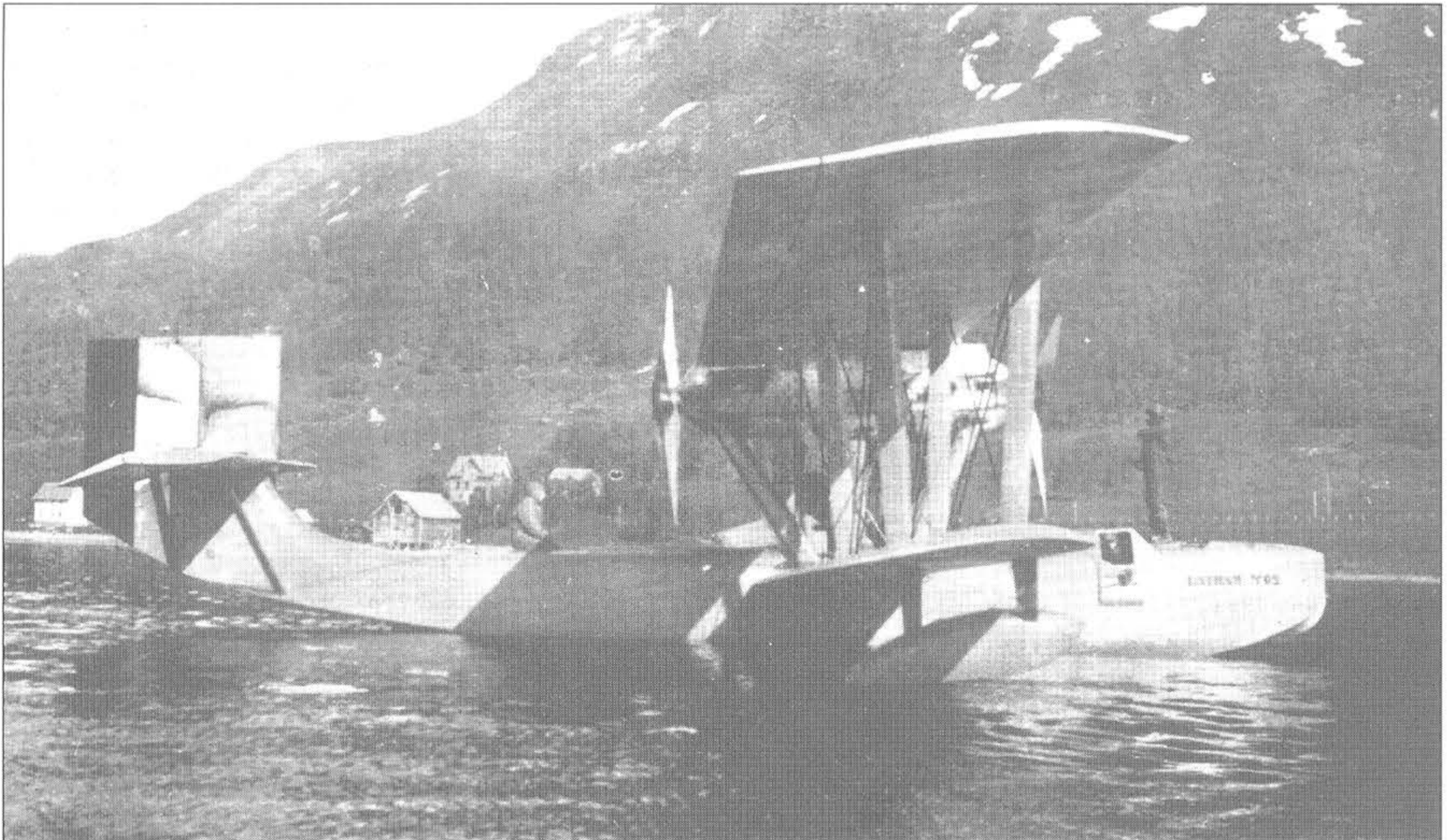
Familien Dietrichson hadde flere barn. En sønn ved navn Ragnar ble født i Fron i februar 1885 da faren var lege der. Barnet døde i desember samme år. I september 1886 kom Aagot til verden. Hun tok middelskoleeksamen i Hønefoss i 1901. Hun ble uteksaminert ved Christiania Handelsgymnasium i 1902 og fikk kontorpost ved Randsfjord Papirfabrik. I 1904 giftet hun seg med sorenskriver Chr. Thomas Hagemann (1871–1967). Aagot Hagemann døde i Caracas i Venezuela i 1957. De hadde tre barn – alle med oppgitt fødested Randsfjord.

Det eldste barnet er Hedvig Birgitt født 1905. Hun ble i 1932 gift med spanjolen Louis Quemada Y. Blanco. De bosatte seg i Caracas, Venezuela. Christian Fredrik ble født i 1909. Han døde ved et ulykkestilfelle til sjøs 18 år gammel. Liv

ble født i 1910. Bosatt i Malaga, Spania.

Bergitte og Gustav Dietrichsons tredje barn var Per Wilhelm Kreydahl, født i Fron 1888. Han tok middelskoleeksamen i Hønefoss i 1904. Han ble apoteker i 1911 og var provisor ved Apoteket Nordstjernen i Christiania. Han var formann i Norges Farmasøytforening. Han var motstandsmann under krigen, og satt i fengsel 1942 – 45. Han var bosatt i Drøbak som pensjonist.

Haldis Dietrichson ble født i 1893. Hun tok middelskoleeksamen i Hønefoss i 1908 og ble uteksaminert fra Christiania Handelsgymnasium i 1909. Hun var ansatt på sakførerkontor. Ringerikes Blad skrev 2. mai 1914 at en ung sympatisk dame her av byen, frk. Haldis Dietrichson, døde i går i København hvortil hun var reist for å besøke sin forlovede – en dansk ingeniør. Frøken Dietrichson ble kun 21 år. – Ingeniørens navn var Jan Hagemeister.

«Latham 47» i Tromsøsund. Klar til den siste start.

Side 85 er blank

Siste side er blank